

Dåb og nadver. Om sakramenterne i Den danske Folkekirke

Enggaard, Nete Helene; Fagudvalget vedr. dåb og nadver

Publication date:
2019

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Enggaard, N. H. (red.), & Fagudvalget vedr. dåb og nadver (2019). *Dåb og nadver. Om sakramenterne i Den danske Folkekirke*.

DÅB OG NADVER

Om sakramenterne i Den danske Folkekirke

**RAPPORT FRA FAGUDVALGET VEDRØRENDE DÅB OG NADVER
MAJ 2019**

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse.....	3
Indledning.....	7
1.1 Baggrund	7
1.2 Kommissorium for fagudvalget vedrørende dåb og nadver	8
1.3 Faggruppens sammensætning	11
1.4 Arbejdsmetode, proces og rapportens opbygning	11
SAKRAMENTERNE	16
I. DÅBENS TEOLOGI, LITURGI OG HISTORIE	17
Indledning.....	17
Dåben ifølge folkekirkens bekendelsesskrifter	17
Dåbsforståelser i Det Nye Testamente.....	19
<i>Evangelierne og Apostlenes Gerninger.....</i>	19
<i>1 Petersbrev og Paulus' Brev til Romerne.....</i>	19
<i>Dåb som bagud- og fremadrettet.....</i>	20
Dåb i apostolsk tid (2. og 3. århundrede)	22
Arvesynd og dåb	23
Martin Luther om dåb	24
<i>Dåben som sakramente.....</i>	24
<i>Dåb og løfte .....</i>	24
<i>Tro og dåb, dåb og tro: Romerkirken og gendøberne .....</i>	25
<i>Troens rolle i dåben. Spædbarnetro .....</i>	26
<i>Luthers forståelse af tro som tillid.....</i>	26
<i>Luther om dåb og synd.....</i>	28
Fagudvalgets overvejelser	29
<i>Dåb og arvesynd.....</i>	29
<i>Skabelse, kristologi – og genløsning: Dåbens nu, før og efter.....</i>	29
<i>Dåb og synd med trinitarisk afsæt hos Luther.....</i>	30
<i>Dåbens bagudrettede og fremadrettede karakter ifølge ny forskning .....</i>	31
<i>Er dåb nødvendig: Hvilken forskel gør det at blive døbt?.....</i>	32
Dåbsritual og liturgi historisk.....	33
<i>Luthers to dåbsritualer .....</i>	33
<i>De danske dåbsritualer efter Reformationen .....</i>	37
DÅBSRITUAL OG LITURGI - aktuelt	41
<i>Dåb ifølge Ritualbogen 1992 .....</i>	41
II. DÅB FOLKELIGT OG FOLKEKIRKELIGT.....	46
Dåben folkeligt set: Overgangs-, orienterings- og indvielsesritual.....	46
<i>Barnedåb .....</i>	46
<i>Dåb af unge og voksne .....</i>	47
Folkekirkelig praksis ved dåb i dag	48
<i>Hvad ved man?.....</i>	48

<i>Dåb i højmessen.....</i>	49
<i>Opritualisering og inddragelse .....</i>	49
<i>Særskilt dåbsgudstjeneste .....</i>	50
<i>Nye salmeudgivelser og bønnesamlinger.....</i>	50
Fagudvalgets overvejelser	52
<i>Fokus- og opmærksomhedspunkter vedrørende dåbens teologi og liturgi.....</i>	53
<i>Variationer i det nuværende ritual .....</i>	54
<i>Faddertilale og fadderrolle.....</i>	57
<i>Tekstlæsninger ved dåben .....</i>	59
<i>Dåb ved overøsning og/eller neddykning.....</i>	60
<i>Ritual for og/eller rituel markering ved genoptagelse i folkekirken.....</i>	62
<i>Brug af symbolske elementer og inddragende tiltag – opmærksomhedspunkter .....</i>	62
<i>Drop in-dåb.....</i>	64
Mulige scenarier vedrørende dåbens liturgi til videre drøftelse.....	66
<i>Flere autoriserede dåbsritualer – Mulighed for variationer inden for et autoriseret dåbsritual – ‘Minimal’ autorisation – Eet autoriseret dåbsritual .....</i>	66
<i>Forskellige muligheder for at imødekomme ønske om større frihed i forbindelse med dåbsritual og dåbshandling .....</i>	68
<i>Ritual for særskilt dåbsgudstjeneste, dvs. dåb uden for højmessen (undtaget nøddåb som der findes særlige vejledninger til) .....</i>	69
<i>Afsluttende bemærkninger.....</i>	71
III. NADVERENS TEOLOGI, LITURGI OG HISTORIE	72
Indledning.....	72
Folkekirkens bekendelsesskrifter om nadveren.....	72
Nadveren nytestamentligt.....	75
<i>Tak, delagtighed, ihukommelse og fællesskab.....</i>	75
Den oldkirkelige eukaristi	77
<i>Nadver som fælles taksigelse .....</i>	77
<i>Ihukommelse som aktualisering af frelseshistorien med den treenige Gud.....</i>	78
<i>Begyndende sakramental realisme .....</i>	78
Martin Luthers nadverteologi	79
<i>Opgøret med Rom .....</i>	79
<i>Opgøret med sværmerne.....</i>	81
Fagudvalgets overvejelser. Nye tilgange til Luthers nadverforståelse.....	81
<i>Nadver, gave og offer.....</i>	81
<i>Taksigelse .....</i>	82
<i>Nadver, fællesskab og socialitet.....</i>	82
<i>Forholdet mellem ord og elementer .....</i>	83
Luthers to gudstjenesteordninger: Nadver som taksigelse og/eller tiltale.....	83
<i>Luther om nadver og skriftemål .....</i>	86
Dansk nadversyn og -praksis. Fra Reformationen til Gudstjenesteordningen 1992.....	87
<i>Højmessen som enhed af prædiken og sakramente.....</i>	87
<i>Kirkeritualet 1685. Lejlighedsvis nadver.....</i>	87
<i>Forudsætninger for altergang i Danmark.....</i>	88
<i>N. F. S. Grundtvig (1783-1872) og dansk nadvertradition.....</i>	89

<i>Liturgirevisionen i 1912: Nadverritual b</i>	89
<i>Prøveritualbogen 1963 og Foreløbige ændringer 1973</i>	90
<i>Gudstjenesteordningen 1992: Det udvidede ritual C</i>	91
<i>Ritual for børnegudstjeneste på højmessens plads: Ritual D</i>	91
NADVERRITUALER OG LITURGI AKTUELT	92
<i>Nadver ifølge Ritualbogen 1992</i>	92
<i>De fire forskellige nadverbønner/-ritualer: A, B, C og D</i>	94
<i>Frit og fælles i nadverritualerne</i>	97
IV. NADVERSYN OG PRAKSIS FOLKELIGT OG FOLKEKIRKELIGT	99
Undersøgelser af liturgisk praksis ved nadveren.....	99
<i>Hvad kan man læse ud af undersøgelserne?</i>	99
<i>Hvad kan undersøgelserne sige om nadverpraksis i folkekirken?</i>	101
<i>Nadverdeltagelse generelt</i>	101
Fornyelse	102
Nye bønner og kollekter	102
Nye salmer	103
Liturgiske forsøgssogne	104
Mad, måltid og nadverritual.....	105
<i>Opmærksomhedspunkter</i>	106
Nadver og skriftemål	107
<i>Opmærksomhedspunkter</i>	107
Ikke-døbte og nadverdeltagelse	108
<i>Opmærksomhedspunkter:</i>	108
Udeladelse af Fadervor i nadveren.....	109
Brug af almindeligt brød og saft i nadveren	109
<i>Opmærksomhedspunkter:</i>	110
Elevation: Opløftelse af elementer.....	110
Læginddragelse i nadveren	111
Brug af gående eller stående altergang	111
Tavs uddeling.....	111
Nadverborde i midten af skibet.....	111
Generel opsamling.....	111
<i>Opmærksomhedspunkter</i>	112
<i>Afsluttende bemærkninger</i>	115

Indledning

1.1 Baggrund

Vi har hørt ordene og set det ske mange gange ved dåb og nadver i kirken. Måske har vi også selv deltaget i det. Men hvad sker der i grunden, når man bliver døbt, og når man deltager i nadveren? Ja, for der sker noget. I dåben bliver man genfødt og får syndernes forladelse og det evige liv. I nadveren får man en Himmerigsmundfuld, der mætter og styrker.

Dåb og nadver er folkekirkens to sakramenter. Gud løfter i dåben den, der bliver døbt, ind og op til sig og giver dermed ham eller hende det løfte, at der nu ikke er noget, der kan skille Gud fra den døbte. Gud er med den døbte, alle dage, i liv og i død, til verdens ende. I nadveren er den korsfæstede og opstandne Kristus selv til stede og sidder med til bords. Han giver os sig selv som brød og vin til at spise og drikke med ordene "Tag det og spis det! Drik alle heraf!". Det er så småt, rent fysisk, at vi ikke vil kunne overleve på det, og samtidigt mætter det i hele sin fylde, fordi det giver os del i Kristus selv. Nadvermåltidet giver næring til det nye forhold, som Gud har løftet os ind i gennem dåben. I nadveren styrker han os i troen på det og grundfæster dermed vores håb.

Med de to sakramenter, dåb og nadver, er vi således inde i kernen af kristendommen, og det er utroligt vigtigt, hvorfor og hvordan vi holder dåb og fejrer nadver. Folkekirken er evangelisk-luthersk. Og derfor skal vi både nu og i fremtiden kunne kende og genkende sakramenterne evangelisk-luthersk. Det betyder ikke, at der ikke kan ske ændringer i måden, vi gør det på. Vi står i en lang tradition, og det giver en forpligtelse. Både på traditionen og på den fortsatte fortolkning og tilegnelse af den. Teologi og liturgi forudsætter derfor på én gang bundethed til og kritisk omgang med kirkens tradition for fortsat at have gyldighed og relevans.

I disse år bliver der arbejdet med folkekirkens liturgi, både hvad angår gudstjenesten, dåb og nadver. Der skrives nye bønner og salmer; dåbstale og/eller udvidede indledninger til nadveren vinder indpas mange steder. Andre steder bruger man nye og inddragende tiltag, fx ved at involvere dåbsforældre og -følger i dåbshandlinger eller ved at bruge brød i stedet for oblater i nadveren, eller man lader en fra menigheden deltage i nadveruddelingen.

På den baggrund nedsatte biskopperne i 2016 et fagudvalg til at drøfte dåb og nadver set i lyset af kirkens tradition og bekendelse, nyere forskning og med inddragelse af de tendenser, der er folkeligt og folkekirkeligt. Biskopperne nedsatte også to andre fagudvalg til at drøfte henholdsvis gudstjeneste og autorisation. Formålet med udvalgenes arbejde er at styrke en bred og solid samtale om folkekirkens liturgi og altså om, hvordan vi fejrer og skal fejre gudstjeneste nu og i fremtiden.

Det er en vigtig drøftelse, for teologi og liturgi hænger sammen. Hvis man ændrer ved ord og ritualer, kan man også komme til at ændre teologien i gudstjeneste, dåb og nadver. To væsentlige spørgsmål, som fagudvalget for dåb og nadver derfor har arbejdet med, har været, hvad der er det centrale ved dåb og nadver teologisk og liturgisk, set i en evangelisk-luthersk sammenhæng, og hvad vil det sige, at dåb og nadver er sakramenter, så man kan have det med som baggrund i de kommende samtaler.

Nu foreligger de tre fagudvalgs rapporter i deres endelige form. Rapporterne er suppleret med mindre "Kort fortalt"/"pixi-bøger", som sammenfatter centrale pointer fra rapporterne. I den kommende tid frem til efteråret 2020 vil der blive inviteret til en række åbne konferencer og bred offentlig debat, både i folkekirkeligt og folkeligt regi. Konferencerne bliver suppleret med temadage, seminarer m.m. i mere fagligt regi. Forhåbentligt er der også mange, der vil indsende kommentarer, forslag og overvejelser om folkekirkens liturgi til folkekirkensliturgi@km.dk.

I efteråret 2020 gennemgår biskopperne alt, hvad der er sendt ind, og hvad der i øvrigt er kommet frem i forbindelse med debatter, drøftelser og på anden vis. Biskopperne planlægger derefter det videre arbejde og overvejer, hvad der skal ske. Om der eventuelt skal laves vejledninger, nedsættes et liturgiudvalg eller måske en liturgikommission eller noget andet.

Fagudvalget og jeg håber, at rapporten her og de to "Kort fortalt" om dåb og nadver vil give anledning til mange gode samtaler og drøftelser, folkeligt, kirkeligt, personligt – om mening og betydning af dåb og nadver, hvad der sker i sakramenterne, og hvorfor vi siger og gør, som vi gør, når vi holder dåb og fejrer nadver.

Om det også vil give anledning til overvejelser, ønsker og forslag om andre måder at fejre dåb og nadver på, er ikke noget fagudvalget har taget stilling til. Men her er et afsæt til de videre samtaler.

God fornøjelse med læsning og debat.

Tine Lindhardt
Biskop Fyens Stift.

1.2 Kommissorium for fagudvalget vedrørende dåb og nadver

Biskopperne nedsatte i 2016 tre fagudvalg til at behandle 1) autorisation og frihed 2) gudstjenesten og 3) sakramenterne, dåb og nadver. Opgaven for fagudvalget vedrørende dåb og nadver har været at gennemtænke og drøfte dåben og nadveren historisk og aktuelt, teologisk og liturgisk, for i lyset af nye forskningsvinkler og nye indsigter for at undersøge, hvad der i dag udgør det centrale i de to sakramenter.

Spørgsmålet angår dåbens og nadverens liturgi og ritual (opbygning, bønner, tekster, konkrete formuleringer og handling) samt den teologiske forståelse af sakramenterne, så man i det, man gør og siger i dåb og nadver, kan kende og genkende sakramenterne som evangelisk-lutherske.

Baggrunden for udvalgets arbejde er – med kommissoriets ord – at der i de senere år er blevet sat fokus på dåb og nadver på forskellig vis.

Dåbens status i familie og samfund, dåbens selvfølgelighed, har i takt med ændringer i den folkelige forståelse af dåb, forandret sig over tid. Det stiller spørgsmål om dåbssyn og om dåbens sakramentale betydning og nødvendighed.

Desuden ser man i folkekirken en række nye tiltag, der sigter mod at inddrage forældre, faddere og andre i dåbshandlingen; der bruges dåbstaler, nye bønner og kollekter, nye salmer og symbolske elementer (dåbslys, dåbsklude) ved dåb. Også antallet af særskilte gudstjenester med dåb, der finder sted uden for højmessens eller søndagens gudstjeneste, er stigende.

Forandringer i befolkningens sammensætning betyder, at der er blevet rejst spørgsmål til, om det er muligt at døbe ved neddykning i stedet for overøsning (fx ved dåb af konvertitter), og et særligt ritual for voksendåb har været efterspurgt sideløbende med, at nogen ønsker et ritual for genoptagelse i folkekirken for mennesker, der ønsker at få bekræftet deres dåb.

Endvidere er der en række tilbagevendende spørgsmål om fx betydningen af fuld tilspørgsel, placeringen af dåben i gudstjenesten, faddernes opgaver m.m.

Derfor er der ifølge fagudvalgets kommissorium grund til at diskutere dels de tiltag og variationer, der bruges ved dåb i dag teologisk og liturgisk, dels de spørgsmål og ønsker, som er blevet fremsat, herunder også om der er behov for en vejledning eller et vejledende ritual for særskilte gudstjenester med dåb.

Der er også for nadverens vedkommende en løbende debat om nadversyn og nadverens betydning folkeligt og teologisk. Er der tale om et mindemåltid, eller om tilstedeværelse af den opstandne? Er nadveren et taksigelsesmåltid eller et forsoningssted? Hvor ligger vægten evangelisk-luthersk, og hvordan svarer det til den folkelige og folkekirkelige virkelighed?

Det er spørgsmål, der har at gøre med forholdet mellem nadverens indstiftelsesord, "dette er mit legeme", "dette er mit blod", og nadverelementerne, brød og vin, herunder med elementernes karakter og om forståelsen af det hellige, gudsmøde.

Når der i dag fejres nadver i folkekirken, ser man ændringer i ritualen i form af fx udvidede bortsendelsesord og lokal udformning af nadverindledninger, ligesom de bønner, kollekter og salmer, der er formuleret inden for de senere år, også bliver brugt ved nadverfejringen. Befolkningssammensætningens religiøse mangfoldighed tager til og gør, at spørgsmålet om åbne og lukkede nadverborde er aktuelt i stigende grad.

På den baggrund har fagudvalget i sit kommissorium fået til opgave at undersøge og belyse de følgende områder og emner:

- En analyse og drøftelse af dåb og nadver evangelisk-luthersk forstået for at besinde sig på den lutherske arv i en nutidig sammenhæng og praksis.
- Praksis ved dåb og nadver i dag i lyset af relevante foreliggende undersøgelser og generelle erfaringer for på den baggrund at pege på tendenser og pejlemærker.
- Sakramentsforståelsen i folkekirken i dag gældende for dåb og nadver, sådan som den kommer til udtryk i indledninger, bønner, salmer og fortolkninger, samt i det konkrete performative, ritualens konkrete elementer og omgang med dem i dag.

Fagudvalget har således fået som opdrag at drøfte dåb og nadveren inden for rammen af 1) folkekirkens evangelisk-lutherske bekendelsesgrundlag, 2) nye teologiske og liturgiske indsigter, og 3) den folkelige og folkekirkelige virkelighed.

Udgangspunktet for udvalget er givet med teologiens og kirkens placering i en lang fortolkningstradition, som den er bevidst om. Hverken teologien eller kirken er fritaget for en forpligtelse på traditionen – i den forstand, at traditionen altid må fortolkes og tilegnes på ny for fortsat at have relevans og gyldighed. Teologi og liturgi forudsætter på én gang bundethed til og kritisk omgang med kirkens tradition.

Fagudvalget redegør i denne rapport for sine overvejelser af de spørgsmål og emneområder, der bliver rejst i kommissoriet. Udvalget skal indkredse, hvad der også i dag må betragtes som dåbens og nadverens kerne, evangelisk-luthersk forstået, og hvad der var og er det centrale i den lutherske Reformation samt de positioner og synspunkter, der lægges afstand til af reformatorerne. Hvad er det centrale i dåb og nadver, som man må være fælles om, når ritual og liturgi skal afspejle dåbens og nadverens teologi og den bekendelse, som samler kirken?

På baggrund af disse grundlæggende teologiske drøftelser og afklaringer er fagudvalget i sit kommissorium også blevet bedt om at forholde sig til konkrete spørgsmål, der har at gøre med den folkelige forståelse af og folkekirkelige praksis ved dåb og nadver.

Udvalget har i overensstemmelse med sit kommissorium taget afsæt i de få eksisterende danske undersøgelser af liturgisk praksis ved dåb og nadver, men har konstateret en mangel på empirisk dokumenteret og systematisk indhentet viden. Udvalget har derfor inddraget konkrete erfaringer og viden blandt udvalgets medlemmer og hos foredragsholdere, der på forskellig måde arbejder med dåb og nadver, dels i deres daglige virke som præster, dels gennem undervisning på de pastorale uddannelser. Desuden har fagudvalget inviteret præster fra sogne, der efter aftale med de respektive biskopper arbejder med dåbens og nadverens liturgi, for at indhente information om det liturgiske arbejde i folkekirken og erfaringer med samme. Udvalgets arbejde har måtte begrænse sig til at medtage, hvad der er tilgængeligt på skrift og derfor lader sig diskutere bredt. De relevante ritualer for dåb og nadver er vedhæftet som bilag. På samme måde har udvalget taget afsæt i det materiale, fx bønner og salmer, undervisningsmaterialer m.m., der foreligger i dag.

Det har ikke været fagudvalgets opgave at komme med egentlige anbefalinger, men at understøtte den efterfølgende samtale ved at give sit bud på nogle af de væsentlige overvejelser, man må gøre sig, hvis man ønsker at diskutere folkekirkens liturgi. Af hensyn til den videre samtale har faggruppen også afvejet fordele og ulemper ved forskellige synspunkter og forslag.

Faggruppen har forholdt sig til de eksisterende ritualer og de tiltag og variationer, der aktuelt benyttes ved dåb og nadver, og diskuteret den måde, hvorpå og det omfang, hvori det evangelisk-lutherske her kommer til udtryk. Udvalgets mål har været at oparbejde og bidrage med et grundigt, afklarende og oplysende vidensgrundlag i forhold til sakramenternes teologi og liturgi, som kan danne afsæt for den kommende brede drøftelse. Udvalget har ikke forholdt sig til, om eller hvordan man kunne forny de eksisterende ritualer for dåb og nadver sprogligt og liturgisk. Det er en drøftelse, der skal tages i de kommende brede samtaler.

Det har ikke været tilstræbt at skabe konsensus i forbindelse med fagudvalgets arbejde, men at få gennemlyst og drøftet betydning, teologi, sakramentsforståelse, praksis m.m. i forhold til dåb og nadver, også hvor der måtte være forskellige vinkler og fokus.

1.3 Faggruppens sammensætning

Fagudvalget vedrørende dåb og nadver blev nedsat af bispekollegiet for en 2-årig periode. Udvalgets medlemmer er valgt på grundlag af deres faglige viden om og erfaringer inden for det felt, som faggruppen fik til opgave at undersøge og diskutere.

Biskop Tine Lindhardt har fungeret som formand for fagudvalget og Nete Helene Enggaard som fagsekretær for udvalget. Tine Lindhardt og Nete Enggaard har i samarbejde med fagudvalget gennemgået og drøftet rapportens kapitler. Fagsekretæren har sammenskrevet det samlede materiale og gruppens overvejelser og respons. I den sidste del af forløbet har formand og fagsekretær redigeret og færdiggjort den endelige rapport sammen. Inge Haandsbæk Jensen, kommunikationskonsulent i Lolland Falster Stift, har i foråret 2019 bidraget til rapportens redaktion.

Udvalget vedrørende dåb og nadver blev sammensat som følger:

Anders-Christian Jacobsen (dr.theol., professor (mso) ved Afdeling for Teologi, Aarhus Universitet)

Arne Mårup (sognepræst, Hjerting Kirke, Esbjerg)

Bent Flemming Nielsen (dr.theol., professor ved Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet)

Birgitte Graakjær Hjort (ph.d., center- og afdelingsleder, Folkekirkens Uddannelses og Videnscenter, Aarhus)

Bo Kristian Holm (ph.d., lektor ved Afdeling for Teologi, Aarhus Universitet)

Christian von Tangen Sivertsen (sognepræst, Nyborg Vor Frue Kirke, Nyborg)

Eva Tøjner Götke (sognepræst, Thomas Kingos Kirke, Odense)

Henning Kjær Thomsen (teologisk stiftskonsulent, Viborg Stift)

Kurt Ettrup Larsen (dr.theol., professor ved Menighedsfakultetet, Aarhus)

Marianne Frank Larsen (sognepræst, Vor Frue Kirke, Aarhus)

Thomas Reinholdt Rasmussen (provst, Hjørring Søndre Provsti, Hjørring)

Formand: Tine Lindhardt (biskop, Fyens Stift)

Fagsekretær: Nete Helene Enggaard (ph.d., Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet).

Det er ikke alle ovenfor nævnte, der har deltaget i den fulde to-årige arbejdsproces. Christian von Tangen Sievertsen deltog frem til sommeren 2017, Anders-Christian Jacobsen deltog i hele 2017, ligesom Bent Flemming Nielsen deltog frem til sensommeren 2018. Faggruppen takker de tidligere medlemmer for deres bidrag til udvalgets arbejde.

1.4 Arbejdsmetode, proces og rapportens opbygning

Fagudvalget har arbejdet i en to årig periode fra januar 2017 til foråret 2019 dels i form af internatseminarer af 2-3 dages varighed i Løgumkloster og Odense, dels igennem en række heldagsmøder i Odense, Fyens Stift, og på Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter, Aarhus.

Udvalget valgte at fordele opgaven på to årsværk, et for dåb (2017) og et for nadver (2018). I løbet af den to-årige arbejdsproces har gruppen afholdt fem heldagsmøder og fire internater af tre dages varighed. Hertil kommer fire heldagsmøder i foråret 2019 til drøftelse af rapportudkast.

Gruppen har svarende til sit kommissorium arbejdet med dåb og nadver historisk, aktuelt, liturgisk, sakramentalt, samfundsmæssigt og teologisk. I overensstemmelse med kommissoriet har udvalgets mødeaktivitet og den tematiske gennemgang af dåb og nadver været struktureret ud fra de tre punkter 1) folkekirkens evangelisk-lutherske bekendelsesgrundlag, 2) nye teologiske og liturgiske indsigter og 3) den folkelige og folkekirkelige virkelighed.

Nedenfor fremgår fagudvalgets mødeaktivitet, foredragsholdere og de emner, som foredragene har centreret sig om. Gruppens mødeform har ud over foredrag indbefattet plenumdrøftelser, mindre gruppedrøftelser og tekstfremstilling. Hvert internat/møde har haft et bestemt tema, som er blevet belyst ved oplæg fra gruppens deltagere eller eksterne fagfolk, herunder præster med erfaring fra deres daglige arbejde i folkekirken og/eller kirkelig undervisning af børn og unge.

Dåbens teologi og liturgi historisk og aktuelt 2017

Internat 17. januar - 19. januar 2017 (Fyens Stift)

Dåbens sakramente. Faser i udredningen af vestlig tradition ved Bent Flemming Nielsen

Fra frelse til tryghed – nyere dåbssalmers dåbsteologi ved Eva Tøjner Götke

Martin Luthers dåbsteologi ved Thomas Reinholdt Rasmussen

Dåb og synd i oldkirken og i dag ved Anders-Christian Jacobsen

Dåbsforståelser i Det Nye Testamente ved Geert Hallbäck

Heldagsmøde 7. marts 2017 (Fyens Stift)

Dåb og dåbsteologi i lyset af den nyere Lutherforskning og aktuelle økumeniske drøftelser ved Bo Kristian Holm

Dåbspraksis/-ritual i Norge og Sverige (og mere perifert Tyskland) med et udblik til de liturgiske drøftelser i de enkelte lande ved Anita Hansen Engdahl

Heldagsmøde 9. maj 2017 (Fyens Stift)

Dåbsforståelser og dåbspraksis i den danske kirke, belyst ud fra dåbsritualerne ved Kurt E Larsen

Barnedåb eller voksendåb – et ægte alternativ? ved Henning Kjær Thomsen

Internat 21. august - 23 august 2017 (Løgumkloster)

Dåb som teologi – dåb som ritual ved Bent Flemming Nielsen.

Dåben som kasualie? Samtidige udfordringer til nutidig dåbsteologi og dåbspraksis ved Ulla Morre Bidstrup

Dåben mellem folk og teologi. Kirkesociologiske tendenser og mønstre, herunder spørgsmålene om konfirmand- og voksendåb ved Hans Raun Iversen

Dåbspraksis - forankring og forandring. Perspektiver fra dåbsundersøgelse i Haderslev Stift ved Martin Rønkilde

Nutidssvarende dåbsliturgi? Dåbsritual og -praksis i et liturgisk forsøgssogn ved Christiane Gammeltoft Hansen

Dåbsteologi og -praksis i mødet med flygtninge og migranter ved Niels Nymann Eriksen

Karakteristik af den lutherske gudstjeneste. Forholdet mellem ord og sakramente ved Alexander Deeg

Den tyske Gottesdienstbuch. Debatten i den tyske kirke (VELKD) om principperne for gudstjenestebogen, herunder revisionen af den ved Alexander Deeg

Gudstjeneste som 'klangrum' ved Alexander Deeg

Heldagsmøde 21. november 2017 (Fyens Stift)

Dåb og medlemskab – historisk og aktuelt ved Lisbet Christoffersen

Nadverens teologi og liturgi historisk og aktuelt 2018

Internat 27. februar - 1. marts 2018 (Fyens Stift)

Nytestamentlige forståelser af nadver og måltidsfællesskab ved Birgitte Graakjær Hjort

Luthers nadverteologi og -liturgi med afsæt i udvalgte tekster ved Thomas Reinholdt Rasmussen

Samtale om nadverforståelse med afsæt i udvalgte nadversalmer ved Marianne Frank Larsen

Nadverritualerne i 1992 ordningen – historie og teologi ved Bent Flemming Nielsen

Kirke, gudstjeneste og nadver i forhold til børn og børnefamilier ved Arne Mårup

Nadver og socialitet i lyset af nyere Lutherforskning – med et udblik til Leuenberg ved Bo Kristian Holm

Internat 29. - 31. august 2018 (Løgumkloster)

Kirke og konfirmander. Nadveropfattelser/-praksis og konfirmandundervisning ved Lars Nymark Heilesen

Forsøg med nyt nadverritual og -praksis ved Marianne Juel Maagaard, sognepræst, Himmelev Kirke

Vækkelsernes betydning for dansk nadverteologi og -liturgi: Nadverens inderlig- eller folkeliggørelse? ved Kurt E. Larsen

Nadver: Konvergens og/eller konsensus – økumeniske drøftelser, historisk og aktuelt ved Peter Lodberg

Nadverteologi og -forvaltning: En rigere og mere folkelig nadverliturgi? Ved Fleming Baatz Kristensen

Samtale om Regin Prenters nadversyn ved Thomas Reinholdt Rasmussen og Henning Kjær Thomsen

Heldagsmøde 1. november 2018 (Fyens Stift)

Grundtvig, gudstjenesten og sakramenterne ved Anders Holm

Hertil kommer en række møder med skriveopgaver i faggruppen og præsentation og drøftelse af rapportudkast (1-. december 2018 og 2. februar 2019, Fyens Stift, samt 4 marts, 11. april og 6. maj 2019, FUV, Aarhus).

Hvad angår sakramenterne kirkeretligt og ritualteoretisk set er det udvalgets opfattelse, at disse væsentlige emner kræver mere plads og en mere udførlig drøftelse end nærværende rapport tillader. Udvalget takker prof. Lisbet Christoffersen og prof. Bent Flemming Nielsen for værdifuld indsigt og indblik i områderne og ser frem til, at man vil kunne gå i dybden med disse emner igennem de kommende konferencer og det videre arbejde med dåb og nadver.

Eksterne foredragsholdere

Professor i ret og religion, ph.d. (jur) Lisbet Christoffersen, Institut for Samfund og Erhverv, Roskilde Universitet, og Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet

Professor Alexander Deeg, Universität Leipzig, Leipzig

Teologisk konsulent og uddannelseskonsulent, daværende lektor ved FUV Anita Engdahl Hansen, Roskilde

Lektor Lars Nymark Heilesen, Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter, Aarhus

Lektor emeritus Hans Raun Iversen, Center for Kirkeforskning, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet

Sognepræst Martin Rønkilde, Skt. Nicolai Kirke, Haderslev

Lektor emeritus, nu afdøde Geert Hallböck, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet

Sognepræst Christiane Gammeltoft Hansen, Lindevang Kirke, København

Sognepræst Niels Nymann Eriksen, Apostelkirken, København

Sognepræst Marianne Juel Maagaard, Himmelev Kirke, Roskilde

Uddannelsesleder ved FUV og afdelingsleder i FUV Ulla Morre Bidstrup, Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter København

Dr.theol., professor (mso) Peter Lodberg, Afdeling for Teologi, Aarhus Universitet

Sognepræst Fleming Baatz Kristensen, Sct. Pauls Kirke, Aarhus

Lektor Anders Holm, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.

Rapportens disposition og fremgangsmåde

Rapporten er opdelt i to hoveddele om henholdsvis dåb og nadver, men indledes med en kort introduktion til reformatorisk sakramentsforståelse. De to hoveddele udgøres til sammen af fire store kapitler: I. Dåb teologisk, liturgisk og historisk, II. Dåb folkeligt og folkekirkeligt, III. Nadver teologisk, liturgisk og historisk og IV. Nadver folkeligt og folkekirkeligt.

De fire kapitler er igen opdelt i mindre afsnit, der følger den samme struktur igennem hele rapporten: Indledningsvist opridser kapitel I og III folkekirkens bekendelsesskrifter om henholdsvis dåb og nadver. Derpå bliver centrale pointer fra Det Nye Testamente og oldkirken berørt, hvorpå der følger en grundig gennemgang af Martin Luthers og reformatorernes forståelse af dåb og nadver. Gennemgangen bliver samlet op med fagudvalgets overvejelser i lyset af ny viden og nye indsigter, der er suppleret med et historisk rids af de vigtigste linjer i dansk dåbs- og nadverliturgi fra Reformationen til Ritualbogen 1992. Kapitel I og III bliver afrundet med fagudvalgets gennemgang og kommentarer til de autoriserede ritualer (Dåbsritual og -liturgi i dag; Nadverritualer og -liturgier i dag), som danner overgang til kapitel II og IV om henholdsvis dåb og nadver folkeligt og folkekirkeligt.

Kapitel II og IV indleder med at fremlægge med den faktiske viden, man i dag gennem undersøgelser m.m. besidder om henholdsvis dåb og nadver folkeligt set og om liturgisk praksis ved dåb og nadver i folkekirken. Den empiriske del er suppleret med generelle erfaringer. Fagudvalget redegør dernæst for sine overvejelser af de spørgsmål, det har fået stillet i kommissoriet og peger på en række opmærksomhedspunkter vedrørende dåbens og nadverens teologi og liturgi i dag, der kan understøtte den fremtidige samtale.

I løbet af den to-årige arbejdsperiode er enkelte af de afholdte foredrag udkommet som videnskabelige artikler og har ikke kunne vedlægges som bilag. Faggruppen har derfor valgt at udgive én samlet rapport, der i referende og diskuterende form fremlægger den viden, udvalget har oparbejdet gennem sit arbejde. De

bilag, der er vedlagt rapporten, er konkrete liturgier/ritualer fra to sogne, der arbejder med dåbs- og nadverritual, og fagudvalgets kommissorium.

Der henvises i rapportens fodnoter til de tidsskrifter og bøger, hvori de enkelte publicerede foredrag er trykt. Hvor andet ikke er oplyst, baserer rapporten sig på udførlige referater fra foredrag, som er nedskrevet af fagsekretæren, tilsendt materiale fra foredragsholderne og gruppediskussioner, der er blevet sammenfattet skriftligt af udvalgets sekretær, ligesom udvalgets medlemmer selv løbende har udarbejdet mindre tekststykker. Enkelte steder er der undervejs i fremstillingen brugt supplerende litteratur til dækning af et emne. I de tilfælde fremgår den relevante litteratur med angivelse af forfatter, titel og årstal i parentes i brødtekst eller fodnote. Det bliver desuden nævnt, når en figur eller et skema er gengivet efter et foredrag.

Fagsekretæren har bestræbt sig på gengive de mange citater ud fra de nyeste danske oversættelser af Martin Luthers værker, fortrinsvist Luthers samlede værker, bind I og II, fra Eksistensens Forlag 2017 og Credos oversættelse fra 1982, *Om kirkens babyloniske fangenskab*. De få steder, hvor Luthers tekster er oversat af fagudvalgets medlemmer, bruges en henvisning til Luthers værker efter Weimarudgaven (WA) med angivelse af bind. Folkekirkens bekendelsesskrifter er citeret efter L. Grane, *Confessio Augustana*, 1976, og P. Nørgaard-Højen, *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter*, 2007.

SAKRAMENTERNE

De to sakramenter dåb og nadver er grundlæggende for folkekirken ikke blot som evangelisk-luthersk kirke, men som kirke i det hele taget. Dåben og nadveren har som sakramenter det til fælles, at det er Gud, der her gør noget ved og med mennesket. Det er Gud, der giver mennesket noget, ikke omvendt.

Den Augsburgske Bekendelse (Confessio Augustana, forkortet CA), der er en del af Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter, forklarer i artikel 13 om sakramenternes brug, at:

”... sakramenterne er indstiftet ikke blot for at de skal være bekendelsens kendemærker blandt mennesker, men mere for at de skal være tegn og vidnesbyrd om Guds vilje mod os, fremsat til at vække og styrke troen i dem, som bruger dem. Derfor bør sakramenterne bruges således, at troen kommer til, som tror forjættelserne, der tilbydes og vises ved sakramenterne.”

Et sakramente er en handling, der er indstiftet af Gud og bliver brugt på hans befaling. Sakramenterne er begrundet i Jesu Kristi egne ord, som er bevidnet i Bibelen (jf. dåbsbefalingen fra Matt 28 og indstiftelsen af nadveren (1. Kor 11, Mark 14, Matt 26 og Luk 22)).

Sakramentet består dels af nogle ydre handlinger eller ydre tegn, dels af ord, der ledsager ritualen. Til sammen udtrykker tegn og ord et løfte fra Gud til mennesket. Dåbens tegn er overøsning med vand og nadverens tegn er uddeling af brød og vin. Det er sammenhængen mellem ord og tegn, der gør dåb og nadver til sakramenter. Sakramenterne har – som enheden af ord og tegn – en konkret og sanselig karakter. De er frelseshandlinger og vishedstegn.

I reformatisk teologi er samspillet mellem Guds løfte og menneskets tro afgørende for forståelsen af sakramentet. Tro er tillid til Guds løfte i ord og tegn. I sakramenterne er Gud selv til stede og møder mennesket med et løfte til hver enkelt om fællesskab med Gud, syndernes forladelse og evigt liv. Derfor fremhævede reformatorerne igen og igen, at meningen med sakramenterne er, at man bruger dem, så troen, dvs. tilliden til Gud, der kommer mennesket i møde, vækkes og styrkes.

Forståelsen af, hvad sakramenterne er, har udviklet sig siden oldkirken. Det har fra begyndelsen været vigtigt at forstå sakramentet som en handling, der skaber en afgørende ny og anderledes situation for den, der tager imod det.

Selvom dåb og nadver begge er sakramenter, er deres brug og anvendelse forskellig. Dåben er en handling, der kun udføres én gang i livet. Den er indgangen til frelsen. Dåben er således en handling, der står fast livet igennem og ikke gentages. Det hænger sammen med dåbens karakter af afgørende løfte. Hvis dåben kunne gentages, ville det undergrave dåbens karakter af løfte. Nadveren kan i modsætning til dåben gentages. Nadveren erstatter ikke dåben, men styrker troen på dåbens løfte.

I. DÅBENS TEOLOGI, LITURGI OG HISTORIE

Indledning

Inden for de sidste 50 år har flere af de store kirkesamfund, der praktiserer barnedåb, haft diskussioner om dåbens teologiske betydning, dens liturgiske udførelse og den folkelige forståelse af den. I fx den tyske evangeliske kirke, den evangelisk-lutherske kirke i USA (ELCA) og de lutherske kirker i Sverige, Norge og Finland har man indtil for nylig arbejdet med dåbens teologi og gennemført ændringer i dåbens liturgi.

Også i Den danske Folkekirke bliver der arbejdet med dåbens liturgi. Og på det seneste er også dåbens teologi blevet genstand for debat.

Den aktuelle debat om dåben viser, at den overleverede dåbsteologi – og dermed også sammenhængen mellem dåbens teologi og dåbens nuværende ritual – ikke altid kan forudsættes meningsfuld. Dåbsteologi og -liturgi kalder på fornyet overvejelse og kritisk drøftelse.

Dåben ifølge folkekirkens bekendelsesskrifter

Det nuværende danske dåbsritual fra 1992 afspejler en dåbsteologi, der er rodfastet i de evangelisk-lutherske kirkers bekendelsesskrifter. Bekendelsesskrifterne har på linje med Bibelen status af forpligtende grundlag i folkekirken. I *Den Augsburgske Bekendelse*, der sammen med de tre oldkirkelige symboler (*Den apostolske Trosbekendelse*, *Den nikænske Trosbekendelse*, *Den athanasianske Trosbekendelse*) og Luthers *Den Lille Katekismus* udgør Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter, hedder det om dåben:

art. 9: "Om dåben lærer de, at den er nødvendig til frelse, og at Guds nåde tilbydes ved dåben, og at børn bør døbes, hvilke, når de ved dåben er overgivet Gud, modtages i Guds nåde.

De fordømmer gendøberne, som forkaster barnedåb og forsikrer, at børn frelses uden dåb."

Artikel 9 om dåben skal ses i sammenhæng med *Den Augsburgske Bekendelse* art. 2 (om synden) og art. 13 (om sakramenterne, se ovenfor):

art 2: "... efter Adams fald fødes alle mennesker, som er forplantet på naturlig måde, med synd... denne arvede sygdom eller last er virkelig synd, der nu fordømmer dem, der ikke genfødes ved dåb og Helligånd, og pådrager dem evig død."

Den oldkirkelige bekendelse *Nicæno-konstantinopel* fra 381, der også indgår i bekendelsesgrundlaget, skriver om dåben:

"Jeg bekender én dåb til syndernes forladelse og forventer de dødes opstandelse og den kommende verdens liv."

I Luthers *Lille Katekismus* fra 1529 hedder det i lidt mere indførende form om dåben:

"Hvad giver eller gavner dåben?"

SVAR: Dens virkning er syndernes forladelse, den befrier fra døden og Djævelen og giver alle, der tror det, den evige salighed, således som Guds ord og løfte lyder...

Hvad betyder da denne dåb i vand?

SVAR: Den betyder, at den gamle Adam i os skal druknes ved daglig anger og bod og dø med alle synder og onde lyster. I stedet skal et nyt menneske dagligt dukke frem og opstå, og det skal leve evigt i retfærdighed og renhed for Gud.”

Den Augsburgske Bekendelse er, når det kommer til dåb, ganske klar i sin formuleringer: Dåben er et sakramente, der formidler Guds nåde. Dåb, der i *Den Augsburgske Bekendelse* forstås som barnedåb, er nødvendig til frelse og er knyttet til den kristne forestilling om arvesynd: I dåben genfødes den døbtte til evigt liv og frelses fra synd og død. Dåb hænger sammen med troen, der vækkes og styrkes i sakramentet. CA art. 9 om dåben er forbløffende tavs om troens rolle ved dåb, men den udfoldes i CA 13.

Hertil kommer også *Leuenbergkonkordien* 1973, der er et fælleskirkeligt dokument, hvori de fleste protestantiske kirker i Europa har anerkendt hinanden. Den danske Folkekirke har siden 2001 været en del af Leuenberg Kirkefællesskabet og derfor af de drøftelser, der formuleres i *Leuenbergkonkordien*. Man bestemmer her det fælles anliggende fra Reformationen som ”ny befrielse og vishedsskabende erfaring af evangeliet”. På den baggrund er kirkerne enige om, at i dåben

”tager Jesus Kristus det til synden og døden hjemfaldne menneske uigenkaldeligt ind i sit frelsesfællesskab, for at det skal være en ny skabning. Han kalder det ved Helligåndens kraft ind i sin menighed og til et liv i tro, til daglig omvendelse og efterfølgelse.”
(*Leuenbergkonkordien* II 2, 14)

Den forståelse af dåben, der i dag diskuteres i folkekirken, kan sammenfattes i problemfelterne:

- 1) Dåben som nødvendig til frelse
- 2) Arvesynd som baggrund for dåben
- 3) Spørgsmålet om, hvad det betyder, at man som det autoriserede dåbsritual siger bliver ”Guds barn” i dåben
- 4) Forholdet mellem dåb og tro, herunder barne-/voksendåb og dåbens sammenhæng med det efterfølgende liv.

Spørgsmålene vedrører forholdet mellem folkekirkens bekendelsesgrundlag og den aktuelle folkekirkelige og folkelige situation, mellem konfessionel identitet og kirkelig praksis – eller med andre ord: forståelsen af dåbens evangelisk-lutherske begrundelse aktuelt.

I det følgende kapitel I præsenteres faggruppens drøftelser af dåbens teologi og liturgi. Kapitlet ridser de væsentligste linjer fra Det Nye Testamente, oldkirke og særligt luthersk teologi op for i lyset af nye forskningsindsigter at indkredse, hvad der også i dag må anses som dåbens kerne eller centrum evangelisk-luthersk. Den teologiske gennemgang er suppleret et historisk rids med afsæt i Luthers to døbebøger, *Taufbüchlein* fra 1523 og 1526, ligesom udviklingen i dansk dåbstradition fra Reformationen og frem til gudstjenesteordningen 1992 bliver skitseret. Kapitel I slutter med en gennemgang af det autoriserede danske dåbsritual.

I kapitel II drøfter faggruppen på baggrund af rapportens kapitel I aktuelle linjer i dåben folkeligt og folkekirkeligt og peger på relevante fokus- og opmærksomhedspunkter, der kan tages op i de kommende brede samtaler om dåbens teologi og liturgi.

Dåbsforståelser i Det Nye Testamente

Man kan ikke tale om én samlet dåbsteologi i Det Nye Testamente, men derimod om forskellige dåbsforståelser. Bibelteksternes – og herunder også de paulinske teksters – betydning for den dåbspraksis og dåbsforkyndelse, der blev dominerende i den vestlige kirke, indfinder sig først relativt sent.

Evangelierne og Apostlenes Gerninger

I Det Nye Testamente forstås dåb som en "omvendelsesdåb til syndernes forladelse" (Mark 1,4). Det er den dåb, Johannes døber med. Dåben betyder en renselse for synder, som de, der skal døbes, bekender som forudsætning for omvendelsen. Her har dåben karakter af brud med en gammel tilstand.

Dåb forbindes også med to afgørende overgange i den kristne eksistens: genfødslen, der er knyttet til Helligånden, og åbenbaringen af den genkomne Kristus, der forbindes med ild. Jesus skal modsat Johannes døbe med Helligånd (Matt 3,11; Mark 1,8) – "og ild" (Matt 3,11). Dåb "med Helligånd" kan opfattes som en modsætning til dåben "med vand", men skal formentlig snarere forstås som et supplement. Helligåndsdåben repræsenterer forbindelsen til den nye tilstand, genfødselen, som Johannes-dåben savner. Med ild dåben tænkes antageligt på dommen og straffen over de ugudelige (Matt 11,14).

Selve dåben er ifølge Matt 28,19-20 – den tekst, der læses i kirken ved dåb – knyttet til missionsbefalingen: Efter opstandelsen viser Kristus sig for disciplene og befaler dem at gøre "alle folkeslagene til mine disciple, idet I døber dem i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn (eis to onoma, se nedenfor) og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befaleet jer". Dette er den tydeligste treenhedsformel i Nye Testamente, desuden hører ifølge Matt både belæring og moralsk forpligtelse til dåben.

Dåben optræder også eksplicit som ritual for omvendelsen til at blive Kristustroende: "Omvend Jer og lad Jer døbe... til Jeres synders forladelse" (ApG 2,38) – her med den væsentlige kvalifikation: "i Jesu Kristi navn" (epi to onomati), dvs. på Jesu Kristi autoritet. ApG fortsætter: "så skal I få Helligånden som gave" (jf. Matt). Tekststedet er det tætteste, man kommer på en dåbsindstiftelsesberetning i NT.

Dåben er her udtrykkeligt knyttet bagud som en renselse for synd (jf Mark). Her er der altså tale om dåben som brud med en gammel tilstand. Dåbens fremadrettede, aspekt repræsenteres derimod af Helligåndens gave. Ifølge ApG, hvor dåb og Helligånd forbindes med hinanden allerede i kap. 2, får alle nyomvendte Helligånden.

1 Petersbrev og Paulus' Brev til Romerne

Ud over de fire evangelier har bl.a. Første Petersbrev og Paulus' brev til Romerne haft betydning for den dåbsteologi, der udviklede sig i vestlig tradition: Ifølge 1 Pet 3, der i dag læses i kirken ved dåb, har Gud "genfødt" mennesker" til et "levende håb ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde". 1 Pet er en sen tekst; pseudonym og ikke noget brev, men mere en formaningsskrivelse, muligvis en tale. Flere fortolkere sætter skriftet i forbindelse med dåben som en dåbsprædiken eller -formaning. Teksten har et liturgisk præg med mange liturgiske elementer og har formodentlig været brugt i gudstjenestesammenhæng.

Petersbrevet karakteriserer den kristne eksistens ved to overgange:

- 1) Fra ikke-troende til troende (fra ikke-kristen til kristen). Her bruges ordet genfødsel, der er en velkendt term for dåben i NT: I dåbsriten har Gud genfødt den, der bliver døbt. Genfødslen forudsætter en tidligere tilstand, som de døbte har brudt med. Genfødsel forbindes med Kristi opstandelse, som har muliggjort genfødslen. Kristus har muliggjort et nyt liv ved selv at overvinde det gamle livs død. Dåben har i 1 Pet også et socialt aspekt, for bruddet er ikke kun et brud med det gamle liv, men også med det gamle fællesskab. I stedet har de kristne i menigheden fået et nyt fællesskab.
- 2) I dåbens nye tilstand har de døbte endnu ikke fået adgang til den nye tilværelses goder. Det sker først efter den anden overgang, nemlig Kristi åbenbaring eller genkomst, der samtidig er frelsens eskatologiske realisering.

Paulus' breve er de ældste skrifter i Det Nye Testamente. Paulus tager i sine breve dåben for givet. I Rom 6, der med Augustin fik en markant indflydelse i vestlig teologi, udfolder Paulus forholdet mellem dåben og Kristi død og opstandelse. Ifølge Rom 6 afstedkommer dåben en forvandling af mennesket. I dåben er mennesket helt grundlæggende død for synden: Dåben er en dåb til døden. Den har karakter af et brud, der er knyttet til Kristi død. Men hvor Kristi død var en faktisk død, er den kristnes død i dåben en forvandling, der betyder død i forhold til det tidligere, gamle liv. Dåben betyder tilsvarende en delagtighed i opstandelsens betydning: Dåben betyder, at vi skal leve et nyt liv (Rom 6,2-5).

For Paulus handler dåben først og fremmest om Kristus-lighed. Dåben er en dåb eis Khriston, som kan betyde ind i Kristus, dels ind i det Kristuslegeme, som menigheden er, dels ind i Kristi skæbne: Dåben er en indvielse til Kristus i den forstand, at den døbte får del i Kristi død og opstandelse, som forvandler den døbte til et nyt menneske. Dåben betyder en tilintetgørelse af "det legeme, som ligger under for synden". Ligesom Kristus er den døptes 'gamle menneske' "korsfæstet". Synden har nu mistet sin magt, "så vi ikke mere er trælle for synden" (v. 6-7). Det, der sker i dåben, er et magtskifte: Nu er Kristus, modsat synden, herre. De døbte er "døde for synden", men "levende for Gud" (v. 7 og 11).

I dåben "iklædes" de døbte Kristus. Dåb betyder "et nyt liv", hvor den kristne bliver "et nyt menneske" og en del af "Kristi legeme", kirken. I Kristus får de døbte en ny status: De er "Guds børn". Sammen med alle de andre døbte er de "én i Kristus Jesus" og er nu arvinger til Guds rige (Gal 3,26-29). I Det Nye Testamente er alternativet til at være arving/barn at være træl (Gal 4,1-7,21-31). Barnets særlige status er, at det modsat trællen har arveret.

I Rom 6,12-14 drages den moralske konsekvens af dåben: formaningen om at leve som et nyt menneske. På den ene side er den kristne forvandlet i dåben, på den anden formaner han/hun til at opføre sig, som en forvandlet bør opføre sig. Formaningen er nødvendig, fordi de døbte stadig lever i det gamle legeme, der er "dødeligt" (v. 12). Dåbens forvandling er endnu ikke realiseret legemligt, sådan som Kristi er det: Dåben åbner for et nyt liv, hvor det gamle er dødt. Men den spærrer ikke for tilbagefaldets risiko; den er ingen garanti. Derfor må de døbte formaner etisk.

Dåb som bagud- og fremadrettet

Ingen af de fire evangelier har en dåbsindstiftelsesberetning modsat nadverindstiftelsesberetningerne. Matthæus har som nævnt en dåbsbefaling efter Jesu opstandelse (28,19f.).

Selvom man altså ikke kan tale om én dåbsforståelse i Det Nye Testamente, forbindes dåb dog overordnet set med en forandring, der afbryder én tilstand og samtidig forbinder med en anden tilstand. Tilstanden i den afbrudte forbindelse er karakteriseret som "gammel", mens den tilstand, der knyttes forbindelse til, er karakteriseret som "ny" ("genfødsel", "nyt menneske", Kristusherredømme, "barn", "arving" m.m.).

De forskellige nytestamentlige skrifter lægger forskellig vægt på dåbens karakter af brud/bagudrettethed og fremadrettethed. 1 Pet og Rom 6 illustrerer desuden den forestilling, at Kristus i dåben dels gør noget ved og for de troende, som de ikke selv kunne have gjort, nemlig åbner frelsens mulighed for dem (1 Pet), dels fungerer som en model, de troende kan spejle sig i (Rom).

PRÆPOSITIONER I DÅBSSPROGET I NT

I den danske oversættelse gengiver dåb "i Jesu Kristi navn" tre forskellige præpositioner på græsk: *eis*, *en* og *epi*.

Epi to onomati betyder på den og dens autoritet. Man udfører en handling, fordi man er blevet autoriseret til det af en højerestående. Apostlene døber, fordi Kristus har autoriseret dem til det.

Eis to onoma kan være taget fra banksproget, hvor det betyder, at man sætter noget ind på ens konto. I den forstand bliver de døbte sat ind på Kristi konto, forstået som den mængde mennesker, der skal have del i frelsen.

Eis to Khriston kan også have lokativ betydning: ind i. Det drejer sig så enten om menigheden, idet dåben fører ind i menigheden, eller det drejer sig om Kristus selv, som man indoptages eller delagtiggøres i, dvs. man får del i hans skæbne. Især hos Paulus er det svært at adskille de to betydninger, da menigheden billedligt er Kristus.

Eis kan desuden have en teleologisk betydning, altså det, som er målet for en handling. Så betyder *eis to onoma*, at dåben sker med henblik på, at den døbte skal tilhøre Kristus, idet navnet da markerer et ejendomsforhold.

En kan have samme betydning som de to andre præpositioner. Det kan angive den, på hvis autoritet man handler. Men ofte skelnes der ikke særlig klart mellem *en* og *eis*, så *en* bruges formentlig som en variant til *eis*.

(Gengivet efter figur ved Geert Hallbäck, foredrag i faggruppen 2017)

Dåb som overgangs- eller indvielsesritual

I folkekirken praktiseres dåben i dag overvejende som et overgangsritual. Men i Det Nye Testamente derimod er dåben forstået som et indvielsesritual: Dåben er en transformerende handling, der fører den døbte fra en tilstand eller status til en anden, mens dåben samtidig er forstået som en indvielse til en afgrænset gruppe, der ikke omfatter alle.

Ingen af Det Nye Testaments forfattere forestiller sig, at alle mennesker skal blive kristne. Tværtimod er de kristne/troende en lille, afgrænset gruppe, der igennem troen på- og bekendelsen til Jesus som Kristus er adskilt fra den store mængde i samfundet. Dåben er det ritual, der fører ind i gruppen og markerer dens identitet.

Inden for religionshistorien skelner man mellem *transformerende* ritualer og *opretholdende* ritualer. De transformerende ritualer fører fra én tilstand, én status, til en anden, og de kan derfor også kaldes *overgangsritualer* (*rite-de-passage*). Der er to typer transformerende ritualer:

1) *Overgangsritualer*, som alle medlemmer af et samfund forventes at gennemgå. I folkekirken repræsenteres de af de kirkelige handlinger: Dåb, konfirmation, bryllup og begravelse, de såkaldte kasualier ('lejlighedshandlinger', af det latinske *casus*, lejlighed, tilfælde eller anledning).

2) *Indvielsesritualer*, som fører fra en almen tilstand ind i en *afgrænset gruppe*, som ikke omfatter alle samfundets medlemmer. I Folkekirken er *præstevielsen* (ordinationen) i den forstand et eksempel på en indvielsesrite.

Transformerende ritualer udføres normalt kun *én gang* pr. ritualdeltager. De opretholdende ritualer derimod gentages flere gange gennem livet, som man ser det i forbindelse med nadveren. Opretholdende ritualer er nødvendige, fordi den nye, opnåede tilstand har brug for at blive næret og styrket livet igennem.

(Oversigt ved Geert Hallbäck, foredrag i udvalget 2017)

Voksen og/eller barnedåb i NT

Det er omdiskuteret, om dåb af børn var almindeligt i de første par århundreder. I Det Nye Testamente blev dåb overvejende praktiseret som voksendåb, dvs. som omvendelses- eller bekendelsesdåb, og barnedåb omtales aldrig direkte i Det Nye Testamente, skønt man også kan se eksempler på barnedåb her. I ApG tales der flere gange om, at en person lader sig døbe med "hele sit hus" (fx ApG 16,15 og 23). En sådan husholdning har også omfattet børn, så på Lukas' tid er det sandsynligt, at børn i kristne familier er blevet døbt.

De tidligste kilder, der ud over Bibelen siger noget dåb som voksen- eller barnedåb, går tilbage til ca. 170-230. Tertullian opponerede imod barnedåb, mens Hippolyts gudstjenesteordning (ca. 225) anser barnedåb for almindeligt. Først omkring midten af fjerde århundrede er der tydelige tegn på, at barnedåb er den alment udbredte dåbsform. Dette hang også sammen med udviklingen af den augustinske arvesyndslære og anerkendelsen af kristendommen som statsreligion.

Dåb i apostolsk tid (2. og 3. århundrede)

Det er først i løbet af det 2. og 3. århundrede, man kan se forsøg på at skabe en ens dåbspraksis og en fælles argumentation for dåben på baggrund af de bibelske tekster. De tidlige menigheders dåbsforkyndelse og praksis ser da ud til at have udviklet sig på baggrund af en række spredte motivkredse (nedenstående er gengivet efter Nielsen 2017):¹

1. Dåben var baseret på *Kristi urbillige dåb* i Jordanfloden (Mark 1,1-9); det leder i retning af, at dåb blev betragtet som en guddommelig *adoption* ind i et sønneforhold
2. Kristus er den, der *skænker dåben*. Det er motiv, der findes hos Johannes (Joh 1,33; 3,5)
3. Dåb fandt sted *til Jesu navn*, idet dåben betød en overdragelse til Kristi herredømme

¹ Se B.F. Nielsen, *På den første dag*, 217: 195-196.

4. Dåb betyder modtagelse af *Ånden*
5. Dåb blev set som en *præstelig vielse* af dåbskandidaten. Vielsen var bl.a. knyttet til salvning med olie, der gammeltestamentligt tolkes som udtryk for netop præste vielse
6. Dåben var indgang til *et helligt ægteskab*, hvor Kristus forenedes med sin brud, kirken
7. Man blev døbt til *den treenige Guds navn* (Matt 28,18-20)
8. Det var en almindelig tolkning i det 2. århundrede, at dåb var en *besejning*
9. Dåb blev anset for at være både *løfte og retsakt*
10. Dåben var et *renselsesbad*. Tolkningen findes bl.a. i Tit 3, 5 og Ef 5, 26.

Først med Augustin i slutningen af det 4. århundrede får den paulinske dåbsforkyndelse den markante betydning, man kender i dag. I de første 3-4. århundreder har Rom 6 ikke øvet nogen særlig indflydelse, derimod var den toneangivende dåbsforkyndelse i kirkens første århundreder centreret om Joh 3,5 – om at blive født på ny af vand og ånd. Augustin tog den paulinske tanke om i dåben at blive begravet med Kristus til døden for at opstå til et nyt opstandelsesliv op, og den blev med ham dominerende i vestlig dåbsteologi og praksis. (Nielsen 2017, 192-207)

Arvesynd og dåb

Augustins formulerede en lære om arvesynd, som fik afgørende betydning for den vestlige traditions forståelse af synd, død og dåb. Både den romersk-katolske tradition og den lutherske Reformation står således i gæld til Augustins synds- og dåbsteologi.

Augustin skelner mellem den synd, som ethvert menneske begår gennem sine handlinger, handlingssynder, og den synd, som hersker over ethvert menneske i kraft af menneskeslægtens naturlige forplantning, den oprindelige synd.

Han argumenterer med afsæt i 1 Mos 2,17 for, at menneskets legemlige død er en direkte følge af synden. Havde mennesket ikke syndet i Adam, der spiste af den forbudte frugt i Paradisets Have, ville legemet uden videre overgå til at blive et åndeligt legeme efter døden (jf. 2 Kor 5,2-4). Den synd, der fører til den legemlige død, er den synd, som i kraft af det første menneskes overtrædelse nedarves til hele menneskeslægten: den oprindelige synd – eller arvesynden. Den eneste vej ud af den nedarvede synd er dåbens sakramente, som skænker syndsforladelse. Selv spædbørn har behov for dåben, selvom de endnu ikke har syndet gennem konkrete handlinger. De er fra fødslen fordømt på grund af arvesynden og har derfor behov for frelsen, som skænkes gennem kirkens dåb. Efter dåben er kun den 'aktuelle' synd tilbage, dvs. den skyld mennesket pådrager sig gennem sine handlinger. Ifølge Augustin kan den døbte godt synde efter dåben, men han eller hun kan aldrig vende tilbage til den oprindelige synd. Med baggrund i den augustinske synds- og dåbsteologi udviklede man i løbet af middelalderen flere kirkelige tiltag, der både teologisk og rituelt skulle håndtere og fjerne den aktuelle synd, som de døbte gjorde sig skyldige i, fx skriftemålet.

Med Augustin og den efterfølgende tradition blev det indlysende, hvorfor spædbørn har brug for dåbssakramentet: Det skyldes arvesynden. De er født i synd. (Nielsen 2017, 212-214)

Martin Luther om dåb

Dåben som sakramente

Luther formulerede i årene 1519 til 1536 sin dåbsteologi, og hans forståelse af dåben blev til i opgør med såvel Romerkirken som de såkaldte gendøbere. Luther priser dog i 1520 Gud for, at det ikke lykkedes paven at ødelægge dåben; den er – modsat nadveren – blevet bevaret i kristenheden. Det skyldes ikke mindst, at dåben blev praktiseret som barnedåb.

I synet på dåben som et sakramente fulgte Luther og reformatorerne traditionen før dem. De overtog desuden traditionens forståelse af sakramente, der også ifølge luthersk teologi består af ord og tegn. Dåbens tegn er vandet. Når ordet kommer til, bliver vandet et sakramente (jf. den augustinske sætning: 'ordet kommer til elementet og skaber et sakramente'). Modsat alle andre tegn er der til dette – ligesom der er til brød og vin i nadveren – knyttet et særligt ord: Guds løfte, der skænkes til den enkelte i dåben. Ord og tegn kan ikke skilles ad: I dåbsvandet er Gud ifølge Luther selv sandt tilstede, fordi hans ord er her. I, med og ved vandet er Gud med sit ord og døber (*Den Lille Katekismus*, 1529). Dåben er ikke menneskets handling, men Guds, for i sakramentet er det Gud, der gør noget med mennesket. Luther kan derfor også kalde dåben for et "gudsvand". Sakramentet er for ham et virksomt tegn på hele evangeliet: Det er Guds løfte til og pagt med mennesker.

At dåben er et virksomt tegn – sakramente – betyder, at dåben ikke bare er en symbol- eller tegnhandling, men en virkelighedsskabende handling: "Et nåderigt livets bad og et bad til en ny fødsel ved Helligånden", kalder Luther dåben (*Den Lille Katekismus*).

Luther kan også sige, at dåben er nødvendig for mødet med Gud: Gud har vist det sted, hvor han møder mennesket, og det er i ordet og sakramenterne (Genesisforelæsningsen). Mødet med Gud er ifølge Luther formidlet af de ydre tegn, hvor Gud er nærværende som et tilsagn om frelse "for mig": et menneske fra Nazareth, Ordet, vand, brød og vin. Troen kan ifølge Luther ikke adskilles fra det ydre tegn ("ting"), som den er "knyttet og bundet til":

"Ja, det skal og må være en ydre ting, for at man kan fatte og begribe det med sanserne og derved bringe det ind i hjertet, som da også hele evangeliet er en ydre, mundtlig prædiken."
(*Den Store Katekismus*, 1529)

Dåben er derfor – som nadveren – et møde mellem Gud og mennesker: Det sakramentale møde er sin egen, frelsesbringende, virkelighed.

Dåb og løfte

Luther satte ordet – Guds løfte – i centrum af dåben: "Den, som tror og bliver døbt, skal blive frelst" (Mark 16,16). Det vigtigste ved dåben er at have løftet for øje. I Kristus har Gud givet sit løfte om syndernes forladelse og evigt liv til mennesket og givet det en forpligtelse til at døbe. "Dåben er vand indeholdt i Guds bud og forbundet med Guds ord", siger Luther i *Den Lille Katekismus*. Dåben sker på Guds befaling: "Gå derfor hen og gør alle folkeslag til mine disciple, idet I døber dem i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn, og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befalet jer. Og se, jeg er med jer alle dage indtil verdens ende" (Matt 28,18-20). Til dåben er knyttet et bud, "gør dette", og et løfte, "her møder I mig".

Gud har med sit bud og løfte bundet sig selv og mennesket til dåben i den forstand, at her kan man være sikker på at møde ham i ord og tegn: I dåben skaber Gud et nyt forhold mellem sig selv og mennesket. Guds

løfte står ved magt livet igennem og er en sikkerhed, den anfægtede samvittighed altid kan falde tilbage på. Løftet er en nyskabelse mellem Gud og menneske, der er sat af Gud – og er derfor frelsesvished.

Luther anså af den grund undladelse af dåb som en mulig foragt for Guds ord og bud. Han betragtede dog ikke undladelse af dåb som noget, der pr. definition medførte fortabelse. Således kan han i en prædiken fra 1522 sige:

”Men hvis én ikke kan få den [dåben], eller han bliver forholdt den, så er han trods dette ikke fordømt, hvis blot han tror evangeliet. Thi hvor evangeliet er, der er også dåben og alt, hvad et kristenmenneske behøver, thi der følger ikke fordømmelse af nogen anden synd end vantroen.” (Luther 1522 (WA 10))

Det betyder ikke, at Luther tillader en lemfældig omgang med dåben, for ”ingen skal foragte den”; derimod forholdt han sig til nødsituationer, hvor dåb af den ene eller den anden grund ikke var mulig. Det afgørende for Luther er i hvert enkelt tilfælde frelsens vished for den enkelte. Det er også dåben som frelsesvished, der er baggrund for Luthers opgør med Romerkirken og gendøberne.

Tro og dåb, dåb og tro: Romerkirken og gendøberne

Dåben er ifølge Luther ikke virksom alene ved, at den bliver gjort; dåben virker kun i tro. Luther var i sit syn på sakramentets virkning dybt uenig med Romerkirken, der ifølge ham løsrev sakramentet fra troen: Sakramentet virker bare ved at blive udført.

I sine tidlige tekster understreger Luther over for Romerkirkens objektive sakramentsforståelse, at det ikke er sakramentet, men troen, der frelser. Han gentager i den Lille Katekismus, at: ”det er... troen, som har tillid til Guds ord ved vandet, der virker til frelse og salighed”. Troen binder sig til Guds løfte i dåben, og det er gennem tro på løftet, mennesket frelser. Tro er ”intet andet end tillid til Guds ord” (jf. Rom 1). En dåb, der virker uden troen på Guds løfte, ville i Luthers optik betyde, at sakramentet var reduceret det til en menneskelig handling:

”Hvis sakramentet giver mig nåde, blot fordi jeg tager imod det, er det virkelig i kraft af min gerning og ikke i kraft af min tro, jeg får nåden.” (*Om kirkens babyloniske fangenskab*, 1520)

Luthers understregning af troens rolle for sakramentet betød, at han i sine senere dåbsskrifter hævdede, at også spædbørn kan tro (”spædbørnstro”).

Luther var ikke bare kritisk over for Romerkirkens syn på forholdet mellem dåb og tro. Hans dåbsteologi er også udformet i et opgør med de såkaldte ”gendøbere”. Modsat reformatorerne – og Romerkirken – forkastede gendøberne barnedåben og gik i stedet ind for voksendåb. De mente, at dåben ifølge Skriften skulle ske på den enkeltes Kristusbekendelse: Den bevidste tro er en forudsætning og betingelse for dåben – dén kan spædbarnet ikke præstere. De blev derfor af deres modstandere kaldt ”gendøbere”, fordi de ikke anerkendte barnedåben, men (gen-)døbte voksne på deres tro. Den lutherske fløj blev selv, forud for *Den Augsburgske Bekendelse*, beskyldt for at være gendøbere. Der var dødsstraf forbundet med gendåb, hvorfor reformatorerne i skarpe vendinger fordømmer døberbevægelsen i *Den Augsburgske Bekendelse*.

Luther fremhæver over for døbernes subjektive forståelse af dåb, at tro ikke er en betingelse for dåb: ”Vi døber ikke på troen, men på Guds ord”, siger han nu polemisk rettet mod gendøberne (*Den Store Katekismus*, 1529). I sine senere tekster betoner Luther løftet som det afgørende i dåben i højere grad end troen. En dåb,

der kun virker, når den subjektive eller bevidste tro kan forudsættes, svarer for Luther til, at mennesket selv kan præstere noget som betingelse for sakramentet.

Over for Romerkirken vil Luther altså fastholde, at sakramentet kun virker, når det modtages i tro og tillid til Guds løfte. Det er også grunden til, at han mener, spædbørn kan tro. Samtidig fremfører han – over for gendøberne – at dåben er en uigentagelig og uigenkaldelig handling, der ikke fordrer menneskets egen bevidste tro. Modsiger Luther sig selv, når han på den ene side fremhæver troens afgørende rolle i dåben og på den anden insisterer på ord og løfte som dåbens centrum?

Troens rolle i dåben. Spædbarnetro

Luthers forståelse af dåb og tro har optaget forskningen, der bl.a. i Luthers hævde af spædbarnetro har set en 'undergravning' af enhver forbindelse mellem bevidsthed og tro – og derimod fremhævet, at tro er en bevidsthedsakt. Spædbarnetro er også blevet afvist som en 'uheldig hjælpekonstruktion' til Luthers retfærdiggørelseslære: Mennesket frelses ved tro alene, derfor må Luther hævde, at spædbørn også kan tro. Problemstillingen handler med andre ord om, hvordan man forstår tro: Er tro noget, der forudsætter et bevidst forhold til det, troen tror på – eller er tro noget andet? (Se også Houvinen 1999, 2009)

Fagudvalget peger med afsæt i nyere Lutherforskning på, at Luthers syn på barnedåben kan forstås som en direkte konsekvens af hans retfærdiggørelseslære. Det skyldes Luthers forståelse af Guds løfte. Der er en intim sammenhæng mellem løfte og tro, som opløser den tilsyneladende modsætning i dåbsteologien: Dåben forudsætter for Luther en tro, men det er en tro, dåben selv bringer med sig. Løftet er et virkende ord i den forstand, at det skaber, hvad det nævner. Dåben er også i Luthers teologi en handling, der virker, idet den bliver gjort. Troen er således den gave, der i dåbshandlingen skænkes af Gud: I dåben modtager den døbte den tro, der tager imod løftet. Dåb og tro, tro og dåb, gives ikke uden hinanden: I sakramentet får mennesket uafhængigt af egen bevidst eller aktiv tro den gave, der er indgangen til et uigenkaldeligt fællesskab med Gud. Tro er ifølge Luther noget, der sker med eller overgår mennesket; troen er aldrig menneskets egen præstation, men Guds gerning. Gruppen understreger, at det også i dag er vigtigt at fastholde Luthers forståelse af troen – og mere specifikt troen som tillid – som noget, der er kaldt frem i mødet med Gud.

Luthers forståelse af tro som tillid

Ifølge Luther er det at have en gud "at have noget, som man af hjertet sætter hele sin lid til" (*Den Store Katekismus*, 1529). Det skyldes, at spørgsmålet: "Tror du på Gud?" for Luther ikke som i dag handler om Guds eksistens. Spørgsmålet handlede for Luther først og fremmest om, hvilken Gud man kunne have: Kunne man være sikker på at have en nådig Gud? Det vil sige, at tro først og fremmest har at gøre med forholdet mellem Gud og menneske.

Tro beskriver Luther derfor som tillid: "Tro er en levende, urokkelig tiltro til Guds nåde" (*Fortale til Paulus' brev til Romerne*, 1522). Gruppen noterer, at Luther ikke lægger vægten på troen i sig selv, men på løftet, der er troens gave. Tro er tillid til Guds løfte. Tillid er for Luther relationelt bestemt: Man kan ikke modtage en gave, hvis man ikke har tillid til giveren. Tillid er resultat af den tillidvækkendes indtryk. Teologisk set er tillid ifølge Luther, at den tillidvækkende i Kristus selv holder sit indtog i mennesket – bliver fælles med det: Det, der før var hans, er nu mit. Og mit er hans. Troen er, som Luther formulerer det i en prædiken, et "smukt" og "herligt" bytte, der flytter mennesket ud af sig selv og over i en anden(s) virkelighed:

“Er det ikke en smuk og herlig byttehandel: Kristus, der er uskyldig og hellig, tager min synd og skyld på sig. Ja, ikke nok med det. Jeg, der kun er synd, klæder og smykker han også med sin uskyld og renhed. Gennem dette salige bytte, hvor den kære frelser bytter med os, og ellers ingen andre steder, bliver vi frie fra synden og døden og får hans egen retfærdighed og liv. Dette kan alene hjertet gribe i tro.” (Luther, 1540 (WA 49)

Der er i samtiden (igen) kommet fokus på tro forstået som bevidst holdning eller tilslutning. Folkeligt ses dåben i et vist omfang som noget foreløbigt, som barnet/den unge selv skal tage stilling til, når det har nået en bevidst alder. Nogle kirkemedlemmer opfatter trosbekendelsen som en slags eksamen eller facitafkrydsning, som de skal kunne sige ja til, før de kan døbe deres børn (se kap II). Forståelsen af troen som en gave, der tages imod, kan øjensynligt være en udfordring for et nutidigt, individualiseret menneskesyn. I dag er spørgsmålet: Tror du på Gud? blevet til et spørgsmål, der handler om, hvorvidt Gud er til eller ej? Troen får dermed en aktiv eller bevidst bekendelseskarakter i form af tilslutning og overbevisning.

Det væsentlige i Luthers fastholdelse af spædbarnetro ligger efter fagudvalgets opfattelse i forståelsen af tro som en basal tillid. Snarere end en individuel, bevidst akt har tillid en relationel karakter i den forstand, at den altid vækkes af nogen eller noget. I den lutherske tradition ligger en stadig relevant påmindelse om, at mennesket i de vigtigste relationer, det står i, er modtagende. Troen er noget, der vækkes, på samme måde som kærlighed. Spædbarnedåben illustrerer den teologiske pointe, at troen – og forholdet til Gud – er en gave, der ikke afhænger af mennesket selv. Dåbens gave er en vished om frelsen i Kristus, som den enkelte kan leve sit liv ud fra. Gaven er derfor også luthersk set en aflastning af mennesket, der i dåben er fri af at skulle skabe sit gudsforhold selv. Om dåben kan Luther da også hævde, at

”vi burde være som små døbte børn, der ikke bekymrede sig om at yde en indsats eller gøre nogle gerninger, men er frie, ubekymrede og frelst ved dåben.” (*Om kirkens babyloniske fangenskab*, 1520)

Når Luther fastholdt barnedåben og udtalte sig så markant mod gendøberne, skyldtes det, at den bevidste tro af gendøberne blev gjort til en betingelse for dåben. Men polemikken mod voksendøberne var også båret af Luthers forståelse af dåben som sakramente. Sakramentalt forstået er dåben en virksom – virkelighedsskabende – handling. Barnedåben kan derfor ikke forsimples til en foreløbig handling, der peger frem mod noget andet, som først indfinder sig senere i livet. Det ville svare til, at dåben (igen) blev reduceret til et symbol eller tegn, der ikke bringer sin egen virkelighed med sig.

Udvalget peger derfor på, at der principielt set ikke er nogen forskel på barne- og voksendåb: Teologisk er troen, selvom situationen ved barne- og voksendåb eksistentielt set er forskellig, den gave, der både af børn og voksne, modtages i dåben. Det gælder også ved dåb af voksne i folkekirken, at den voksne bevidste tro ikke er den tro, han eller hun døbes på. Enhver voksendåb er en barnedåb, fordi dåben hviler på Guds forudgående løfte og troens tillid, det nye barnekår, der skabes af Gud i dåben. Den personlige tro kan ses som en forberedelse til dåben, men også for den voksne betyder dåben en forandrende gave. Det er grunden til, at Fadervor også er den voksendøbtes bøn. Uanset om man i kirken døber spædbørn eller unge og voksne er dåben altså teologisk set én og samme dåb.

Luther om dåb og synd

Luthers forståelse af dåb hænger sammen med hans forestilling om synden. ”Den virker syndernes forladelse, forløser fra død og djævel og giver den evige salighed til alle dem, som tror, som Guds ord og løfte lyder”, siger Luther om dåben i *Den Lille Katekismus* (1529).

Dåben bryder ifølge Luther syndens magt, idet dåben sætter mennesket ind i fællesskab med Kristus. Dåbens magt ligger i, at synden ikke længere hersker over mennesket, fordi Kristus hersker over synden. Tro er for Luther at stå under Kristi magt og herredømme. Luther bruger betegnelsen ”den gamle Adam” om mennesket, der lever under synden – dvs. uden for troen på Kristus. Dåben betyder, at den gamle Adam ”druknes”, og et nyt menneske opstår:

”Nej, tro er Guds gerning i os, som forvandler os og genføder os (Joh.1) og dræber den gamle Adam, gør os til nye mennesker i hjerte, sind, tanker og alle kræfter og bringer os Helligånden. Ja, troen er en så levende, skabende, virksom og mægtig ting.” (*Fortale til Paulus’ brev til Romerne*, 1522)

For Luther er dåben – som for Paulus – en drukning. Dåb er en dåb til døden, og opstandelsen, i Kristus. Sakramentet betyder død og opstandelse på den yderste dag, men virker i dåben med det samme og forbinder mennesket med Gud:

”Man ser således, hvor høj og fortræffelig en ting, dåben er. Den river os ud af djævelens gab, gør os til Guds ejendom, dæmper og bortjager synden, styrker derefter dagligt det nye menneske.” (*Den Store Katekismus*, 1529)

Luther og reformatorerne overtog den augustinske – vestkirkelige – syndstanke, der traditionelt har begrundet talen om dåbens nødvendighed. Denne dåbsteologi danner også baggrunden for Luthers dåbsforklaringer i *Den Lille Katekismus*. Men reformatorerne radikaliserede også syndslæren. De anså modsat traditionen synden for en blivende virkelighed og en magt, som mennesket ikke kunne blive fri af – det sker først ved døden. Arvesynden lever videre i den kristne også efter dåben, men den fører ikke til fordømmelse i forholdet til Gud. Der sker en stadig kamp i mennesket, hvor troen gennem dåben ”kæmper mod synden” for at ”døde” den. Som sådan døbes den kristne livet igennem for at ”afdø” fra synden, idet den ”gamle Adam dagligt druknes”. Livet efter dåben er for Luther en fortsat afdøen, eller bevægelse, i troen væk fra sig selv og sit eget – og hen mod Gud i Kristus.

Det døpte menneskes opgave er derfor ifølge Luther efter bedste evne dagligt at efterleve Kristi selvhengivende kærlighed i livet med de andre: Troen ”gør han [Gud] i os uden vor medvirken”, men ”de andre gerninger gør Gud med os og gennem os.” (*Om kirkens babyloniske fangenskab*, 1520) Dåbens gave betyder, at uanset hvor i livet mennesket er, står Guds løfte i dåben fast og er en sikkerhed, den kristne altid kan falde tilbage på. Den frihed, der for den kristne ligger heri, udtrykker Luther fx med formuleringen: ”Synd tappert, men tro og glæd dig desto taprere i Kristus!”, som han skriver i et brev til Melanchton fra 1521. Den kristne er på én gang fri herre over alle ting og bundet af synden, retfærdig og synder, død og opstanden.

Fagudvalgets overvejelser

Dåb og arvesynd

Forestillingen om, at et menneske fra fødslen er syndigt og derfor i dåben bliver et Guds barn, har mange i dag svært ved at forstå meningen i og derfor også at forlige sig med. Folkeligt opfattes barnedåben af mange som et familiestiftende overgangsritual og/eller en velsignelseshandling, der rustet og styrker barnet til livet (se kap II). Faggruppen gør opmærksom på, at den reformatoriske radikaliseret af syndstanken rummer muligheder, der peger videre end forestillingen om synd som et arvet, oprindeligt fordærv. Luther og reformatorerne forstod ikke synd biologisk, dvs. som et fordærv i menneskets 'natur', men som fortegn for alt menneskeligt. Det er grunden til, at synden ifølge Luther også forbliver efter dåben.

Luther beskriver mennesket som noget, der altid står i relationer: til Gud, til omverdenen, til de andre og til sig selv. Menneskets selvforhold gives teologisk set ikke i en umiddelbar form; det svarer for Luther til at leve under synden. Det er relationen til Gud, der definerer og beskriver de andre relationer, som mennesket står i. Når Luther taler om Ordet udefra, skriftens klarhed og troens komme, taler han om noget, der – ligesom inkarnationen – ligger uden for menneskets magt. Denne eksternalitet understreger, at troen altid er kaldt frem af noget ydre, der bryder gennem menneskets egensfære. I løftet bliver mennesket, eller selvforholdet, teologisk formidlet af det/Den, der møder det udefra.

Synd er ifølge Luther ikke fravær af relationer og heller ikke først og fremmest konkrete handlinger; det er snarere en afvisning af de relationer, mennesket er sat i. Synden er, at mennesket afmægtigt kredser om sig selv i stedet for at forlade sig på Guds ord (Genesisforelæsningsen). Derfor kan syndsforladelse i luthersk teologi fortolkes som andet end en reparation af arvesyndens fordærv; forladelse af alt synd er en befrielse til et nyt fællesskab med Gud og mennesker. Syndsforladelse har med nye relationelle muligheder at gøre. Også i livet efter dåben modsvarer "den blivende synd" eksistentielt set menneskelige erfaringer af skyld, skam, angst, tvivl, splittelse, isolation m.m., der opstår i menneskets forhold til Gud, sig selv, omverdenen og de andre – uden at synden, ligesom tro og tillid, lader sig entydiggøre i Luthers teologi.

Skabelse, kristologi – og genløsning: Dåbens nu, før og efter

I nyere tid er den kobling mellem dåb og arvesyndslære, der traditionelt begrunder dåben som nødvendig til frelse, også blevet kritiseret med afsæt i forholdet mellem skabelse og kristologi: Er alle Guds skabninger, døbt som udøbte, ikke fra fødslen Guds børn?

To af de nyere indspil i dåbsdebatten udgøres af den svenske teolog Anna Karin Hammars doktorafhandling, *Skapelsens mysterium, Skapelsens sakrament* (2009), og den tyske teolog Günter Thomas' bog, *Was geschieht in der Taufe?* (2011).² Hammar og Thomas er begge kritiske over for den klassiske arvesyndslære og dåbens stærkt kristologiske udgangspunkt. Hammar tager afsæt i skismaet mellem døbt/ikke døbt og vil tolke synd i kollektive termer som undertrykkelse og global og økologisk krise. Thomas på sin side betoner dåbens fremadrettede dimension: Dåben er et kald ind i et liv, der bevidner Guds riges komme. Begge kritiserer de, at luthersk dåbsteologi er blevet koncentreret om syndsforladelse.

Hammar: Skabelsen som ursakramente

Hammar ønsker med afsæt i den aktuelle situation i svensk kirkeliv at genfortolke den traditionelle forståelse af dåben som sakramente, fordi denne uværgerligt sætter skel mellem døbt og udøbte. Disputatsen gør en primært

---

² Gennemgangen af Hammar og Thomas er baseret på et foredrag af Nielsen, der blev holdt i fagudvalget i 2017.

skabelsesteologisk tydning af dåben gældende, der bl.a. trækker på østkirkelige dåbsteologier. De centrerer sig om motivkredse fra Joh 3 og forstår dåb som en fødsel med vand og ånd – modsat den vestlige tradition, der som nævnt knytter dåb til syndsforladelse og fællesskab i Kristi død/opstandelse (Rom 6). Afhandlingen påpeger, at den paulinsk-inspirerede dåbsteologi i traditionen er blevet tolket ud fra arvesyndslæren i stedet for en trinitarisk teologi. Hermed bliver skabelse og frelse ifølge Hammar sat i et kunstigt modsætningsforhold til hinanden.

Skabelsens mysterium og sakramente betegner hos Hammar på én gang dåben som liturgisk handling og ”hele tilværelsens sakramentale karakter i betydningen gave, gennemstrømmet af guddommeligt nærvær”). Frelsen er for så vidt givet med skabelsen, men bekræftes i dåben: Alle, døbt som udøbte, står ud fra en skabelsesteologisk tydning under Guds kærlighed og nærvær. Arvesyndslæren reformulerer Hammar inden for en nutidig kosmologisk, etisk og økologisk tolkningsramme, hvor syndens problem bliver forstået som omfattende lidelse, undertrykkelse og økologiske kriser snarere end som et vilkår af eksistentiel karakter.

Thomas: Forsoningen/Kristus som ursakramente

Thomas ser i en tysk kirkelig kontekst en fare for, at dåbens sakramentale karakter forsvinder i en overvejende skabelsesteologisk dåbsforkyndelse (”Schöpfung statt Christologie”). Han mener, som Hammar, at traditionens dåbsforståelse og den augustinske arvesyndslære er ude af trit med nytestamentlig (før-augustinsk) teologi og en moderne selvforståelse. Også Thomas understreger vigtigheden af en teologisk sammentænkning af skabelse, forsoning og forløsning.

Selv forsøger han med afsæt i kristologien at fortolke dåben i et fremadrettet, eskatologisk perspektiv som et kald – til fremtidig handling og ikke som i den augustinske tradition en reparation af arvesynden. I sporene på K. Barths dåbsteologi (Kristus som ursakramente) fremfører Thomas, at Kristus er død for alle, ”mens vi endnu var syndere”. Vi er alle allerede forsonet i Kristus og skal ikke først have del i forsoningen gennem dåben. Dåben indebærer alligevel en forandring i menneskets liv – ikke først og fremmest i forhold til synden eksistentielt set, men som noget, der tilspiller mennesket en ny livssituation: nye handlemuligheder, ny myndighed og ansvarlighed. I dåben er mennesket sat i Kristi tjeneste og åbnes for livet og skaberværket.

Fagudvalget finder det relevant med en fornyet tilgang til luthersk syndsteologi, men peger samtidig på, at flere nye fortolkninger, der kritiserer sammenhængen mellem dåb og synd, fortrinsvis koncentrerer sig om mennesket og ikke om Gud og Guds løfte i Kristus. I de ovenfor nævnte fremstillinger bliver henholdsvis første trosartikel om skabelsen og tredje trosartikel om Helligånden betonet, mens anden trosartikel, der handler om Guds løfte til den enkelte i Kristus, får mindre vægt. Det kan betyde, at frelsens og syndens fakticitet i det enkelte menneskes liv – både før og efter dåben – bliver underbetonet.

Her er der stadig noget af diskutere med afsæt i en hidtil overset linje i den lutherske tradition: Anser man dåben som indlemmelse af den enkelte i et fællesskab båret af en – entydigt – kærlig Gud, åbner det andre muligheder for at forstå forholdet mellem døbt og ikke-døbt (se nedenfor). En ny tilgang til forholdet mellem skabelsens tvetydighed og løftets entydighed i luthersk teologi rummer også en forståelse af dåben som nødvendig til frelse, der ikke pr. automatik dømmes udøbte til evig fortabelse.

Dåb og synd med trinitarisk afsæt hos Luther

Nyere indsigter inden for Lutherforskningen viser, at Luthers trinitariske teologi er mere udfoldet og definerende også for hans forståelse af sakramentet end tidligere antaget. Luthers dåbsforståelse har også en skabelsesteologisk dimension, der knytter kristologi, skabelse og genløsning sammen – eller dåb og det skabte liv. Det er en skabelsesteologi, der modsat de ovenfor skitserede modeller er båret af Luthers forståelse af løftet – som indgang til et fællesskab båret af kærlighedens entydighed.

Mennesket kan ifølge Luther stå i et forskelligt forhold til Gud, for Luther skelner mellem to former for guds nærvær:

a) Gud som skaber. Skaberen er allestedsnærværende i det skabte, men Guds nærvær er her nøgent og upræcist: Det kan erfares som både skabende og tilintetgørende, livgivende og dæmonisk dødende. Gud som skaber er en tvetydig og utryk figur – uden for løftet i Kristus.

b) Gud i Kristus, der gav sig selv for "for min skyld". Kristi Gud er en løfterig, nådig og barmhjertig Gud, som i dåben skænker den enkelte sit løfte som personligt tilsagn. I løftet entydiggøres skaberen som en god og nådig Gud, mennesker kan stå i en tryk relation til – og i dåben kalde "Far": Her er Gud "for mig". Man kan for så vidt sige, at barnet også før dåben står under Guds kærlighed til alle sine skabninger, fordi det er skabt, men først Guds løfte "for min skyld" binder skabelsens og selvhengivelsens Gud sammen – og dermed også det skabte liv og dåben. Dåben er luthersk set en forandrende gave, der bestemmer Gud og menneske på ny.

Denne sammenknytning mellem skabelse og kristologi i Luthers dåbsteologi åbner for et frugtbart bidrag til den verserende diskussion af, hvorvidt mennesket er et Guds barn allerede før dåben eller først bliver det i dåben. De nye indsigter fastholder, at dåben sakramentalt set er en nyskabelse i Kristus: Dåben er en indgang til et nyt fællesskab med Gud. Dåben hænger for Luther sammen med skabelsteologien i den forstand, at skaber og skabelse tydelig- og entydiggøres i lyset af Guds løfte i Kristus.

Der er forskel på at være Guds skabning og stå under Guds almene nærvær i det skabte – og at være Guds barn og dermed stå under Guds nærvær i Kristus. Sidstnævnte forudsætter det personlige tilsagn til den enkelte, der tages imod som troens gave. Guds løfte i Kristus peger tilbage på Faderen og skaberen som den Gud, der giver og lover, og kvalificerer således det skabte som stedet, hvor Gud også er nærværende – som nådig og barmhjertig Gud. På baggrund af kristologien kan dåben også luthersk set forstås som en åbning af den skabte sammenhæng, mennesket er sat ind i fra fødslen.

[Dåbens bagudrettede og fremadrettede karakter ifølge ny forskning](#)

Udvalget noterer som en vigtig pointe, at dåb hverken luthersk eller nytestamentligt udelukkende forbindes med en befrielse fra, men også til. Dåb er et brud med en tidligere tilstand (død, drukning), men er også forbundet med en ny tilstand, der opstår i dåben (opstandelse, genfødsel, barnekår). Traditionelt har man inden for Lutherreceptionen lagt vægten på dåben og retfærdiggørelsen som et nu, der markerer et brud med det, der var før – og man har derfor i mindre grad betonet dåbens sammenhæng med den nye tilstand i livet efter dåben, dåbens fremadrettede karakter.

Ifølge Luther kan man ikke slutte fra gerninger til tro, men troen kan omvendt vise sig i gerninger. Dåben har ifølge de nye Lutherlæsninger også et effektivt aspekt: Dåben er en nyskabelse af mennesket i den forstand, at opstandelsesvirkeligheden er begyndt i mennesket med dåben. Dåben – og troen – er en gave, der modtages, men dåbens nye virkelighed skal også efter dåben fyldes ud med gerninger og erobring af opstandelsens allerede/endnu ikke. Dåbslivet udfoldes og får konkretion i det kristne liv igennem kærlighedsgerninger – som indlemmelse i den menighed, der er Kristuslivet på jorden. Mennesket er i troen på én gang modtager, men er også selv handlende i troen, idet dåbens nyskabelse gennem Helligånden virker i mennesket. Den gamle Adams drukning sker i den forstand hver dag, når troen griber om løftet – også i forhold til medmennesket.

Luthers dåbsteologi har en negativitet, der ikke må hverken overbestemmes eller underbestemmes: Når Luther taler om drukning, død, magt- og herredømmeskifte, selvakald og selvopgivelse i dåben, taler han om troen som det, der udefra gennembryder – og dør – menneskets selvkreds. Men tro betyder samtidig – og fortsat – at blive fri af sig selv i en anden. I danske dåbsritualer har dåbens fremadrettede aspekt været stort set fraværende, fordi dåbens mørke baggrund i synd, død og Djævel har domineret teologisk og liturgisk. Her fremgår dåbens sammenhæng med det efterfølgende liv strengt taget kun af faddertiltalen. De nye tilgange til livet i og efter dåben medvirker efter gruppens opfattelse til at understrege dåbens konkrete og sociale dimension.

Er dåb nødvendig: Hvilken forskel gør det at blive døbt?

Det er gruppens opfattelse, at den måde, man taler om dåbens nødvendighed på i dag, kan skygge for en aktuel drøftelse af dåbsteologien og skygge for dåbens indhold som indgang til et fællesskab i kærlighedens entydighed.

Dåbens nødvendighed kan, peger fagudvalget på, forstås sådan, at kun døbte mennesker kan opnå evig frelse. Det betyder, at udøbte per definition går fortabt. Det er en tanke, der især trivedes i middelalderen (fx Thomas Aquinas: "Uden dåben kan der ikke gives nogen frelse for mennesket").

Hverken katolikker eller lutheranere følger i dag Thomas Aquinas og, ingen hævder derfor, at alle, der ikke er døbte, går fortabt (jf. fx 2 Vat.). Selvom Luther og reformatorsk teologi fastholder, at dåben er et sakramente, der er indstiftet og påbudt af Gud, er centrum i Luthers teologi Guds ord og løfte i Kristus (jf. Joh 16,23 og Mark 16).

Fx afviste Johannes Bugenhagen og reformatorerne på dette punkt den ældre kirkelære, idet man reformatorsk måtte lægge vægten på Guds handlinger, som kendes fra Bibelen. Med afsæt i Bibelen og Guds løfter i Kristus må man ifølge Bugenhagen tro, at Kristus tager imod børnene, når de i dåben eller gennem bøn bringes til ham.³ Dette synspunkt ses også i den danske Kirkeordinans og i hele den danske lutherske tradition.

I dag er spørgsmålet om forholdet mellem døbte og udøbte stadig relevant sjælesørgerisk, fx i forbindelse med dødfødte børn, men også kulturelt trænger spørgsmålet sig på. Kirkens situation er i dag helt anderledes end på Luthers tid, idet døbte og udøbte lever side om side.

En anden vinkel på dåbens nødvendighed er at se den som buddets eller dåbsbefalingens nødvendighed ("Gå derfor hen og gør alle folkeslag til mine disciple, idet I døber dem i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn, og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befalet jer. Og se, jeg er med jer alle dage indtil verdens ende." (Matt 28,18-20)) Den tanke findes også hos Luther i fx Den Lille Katekismus. I Kristus har Gud givet sit løfte om frelse til mennesket og givet det en forpligtelse til at døbe – og med dåben et sikkert tegn: Her møder du mig; her er jeg for dig. Hermed bliver der altså tale om den frelsesnødvendighed, som er givet med Kristi ord i Matt. Det er en fortolkning af dåben, der fastholdes i mange kirker.

Reformationens fremhævelse af barnedåben som det eneste strengt nødvendige sakramente har en relationel og sjælesørgerisk dimension. I det personlige tilsagn i dåben identificerer Gud sig som den Gud, der vil have med syndere at gøre, og den døbte identificeres som den, der er omfattet af Guds utvetydige

---

³ Se Carsten Bach Nielsen, <http://reformation.au.dk/aktuelt/nyheder/nyhed/artikel/reformatorerne-og-de-doedfoedte/>.

kærlighed på en måde, der aldrig kan kaldes tilbage. Dåben er en guddommelig handling, der er indstiftet af Gud og er nødvendig for menneskets skyld, idet Guds løfte er nyskabelse og dermed frelsesvished.

På baggrund af løftet kan mennesket tro på, at Guds nåde og vilje til at frelse gælder alle. Dåben er ikke nødvendig for Guds skyld, og Guds frihed til at frelse må fastholdes. Helligånden virker, når og hvor Gud vil. Flere samtidige forsøg på at nedtone dåbens sakramentale karakter skyldes efter gruppens opfattelse, at man vil sikre et mere nådigt gudsbillede, men hermed overser man, at det også er muligt at slutte omvendt. I luthersk teologi ligger det nådige gudsbillede i dåben og i det løfte, hvori Gud viser sig som nådig, barmhjertig og frelsende Gud.

Dåbens sakramentale karakter betyder reformatorisk set, at den døbte bliver Guds barn i dåben, idet han eller hun ved i Kristus at få del i Guds kærlighed til alle sine skabninger sættes fri af synden og får skænket det evige liv. Dåben gør en forskel i den døbtes liv i den forstand, at han eller hun i Kristus flyttes ud af sig selv og ind i en anden(s) virkelighed. I dåben modtager den døbte et personligt tilsagn og et tegn, der står fast livet igennem, og som utvetydigt siger, at Gud som Fader, Søn og Helligånd er med den døbte nu og i al fremtid. Dét fællesskab og dét løfte lever den døbte ud af og kan altid falde tilbage i.

Ved på den måde at tydeliggøre dåbens forankring i den treenige Gud kan man modvirke, at den skabelsesteologiske forståelse af dåben sker på bekostning af kristologien og syndslæren. En overvejende skabelses- og velsignelsesteologisk tilgang til dåb, vil kunne betyde, at dåbens karakter af nyskabelse nedtones med konsekvenser for syndens fakticitet og forståelsen af mennesket. Fagudvalget vurderer, at der er behov for nye tilgange til syndslæren, der kan åbne syndsbegrebet, så det også evner at knytte an ved moderne menneskelige erfaringer af skyld, skam, fortvivelse, isolation m.m.

En rent kristologisk fortolkning af dåben vil kunne skygge for dåbens sammenhæng med første – og tredje – trosartikel. I dåben genfødtes mennesket til et uigenkaldeligt fællesskab med Gud, der efterleves i verden, hvor dåbens nye virkelighed udfolder sig. Også i dag er det vigtigt, at dåbsteologien evner at balancere mellem kristologisk nyskabelse og velsignelse af det allerede givne med henblik på det fremtidige liv i verden ved Helligånden. Dåb – og dåbsliv – er luthersk set Faderens gerning i Sønnen ved Helligånden.

Dåbsritual og liturgi historisk

Luthers to dåbsritualer⁴

Luther skrev to dåbsritualer eller døbebøger: *Taufbüchlein* fra henholdsvis 1523 og 1526. De består i store træk i en videreførelse af traditionen – så ingen skulle tro, at reformatorerne havde indført en ny dåb. Den tradition, Luther står i, var præget af liturgiske handlinger, riter og demonstrative symboler, der også på dåbens handlingsniveau var med til at formidle dåben som en genfødsel og nyskabelse, der er forudsætning for en ny tilværelse. Den samlede handling kunne fx i oldkirken strække sig over flere dage og fandt sted på baggrund af et årelangt katekumenat. Især på to punkter adskiller Luther sig afgørende fra traditionen før ham: Først og fremmest oversætter han det latinske ritual til tysk, men han indfører også den såkaldte syndflodsbøn. Bønnen menes at være forfattet af Luther selv; han er i hvert fald den første, der bruger

---

⁴ Den følgende fremstilling er baseret på et foredrag om dåbens teologi og liturgi hos Luther i lyset af nyere ritualteoreti, der blev holdt af Bent Flemming Nielsen i 2017. Her er Nielsens materiale suppleret med Thodberg, *Dåb og brudevielse*, 1983. Se også Handbuch der Liturgik 1995.

syndsflodsbilledet liturgisk og som konkret fortolkning af dåbsritualet. Luther fjerner også flere liturgiske led og riter, så gudsforholdet og løftet til den enkelte fremstår som det centrale i dåben.

Luthers dåbsritual 1523

Dåben indledes i ritualet fra 1523 ved indgangen til kirken, altså uden for kirken. Her gennemfører præsten flere eksorcismer, der også kendes fra Romerkirken: Blæsen under barnets øjne med besværgelse af Djævelen, korstegning for pande og bryst, salt-rite (renselse og bevarelse), korstegnelser med besværgelse og uddrivelse, effata-rite. I det lutherske rituals første del indgår også "bede-/bankebønnen": en bøn om, at den troende, der banker på, må lukkes ind og modtage dåbens gave, den evige velsignelse (jf Matt 7,7-9):

"Tag ham til dig, Herre, og eftersom du har sagt: Bed, så skal I få, søg, så skal I finde, bank på, så skal der lukkes op for jer, så giv nu det gode til den, som beder, åbn døren for den, som banker, at han må erhverve dette himmelske bads evige velsignelse og modtage din gave, det forjættede rige, ved Kristus, vor Herre. Amen."

(Citeret efter Thodberg, 1983)

Hertil kommer syndflodsbønnen: Ligesom Noah frelses fra syndfloden, får den døbtte nu gennem den hellige dåbs "salige" og "rensende syndflod" sin plads "i kristenhedens hellige ark", dvs. i kirken:

"Lad os bede: Almægtige, evige Gud, du, som har gennem syndfloden efter din strenge ret fordømt den vantro verden og efter din store barmhjertighed reddet den troende Noah selvottende, du, som har druknet den forstokkede Farao med alle sine i det røde hav og ført dit folk Israel tørskoet igennem og med dette bad fremtidig betegnet den hellige dåb, du, som gennem dit kære barns, Jesu Kristi dåb har helliget og indstiftet Jordan og alle vande til en salig syndflod og en rigelig renselse fra synden – vi beder dig ved samme din grundløse barmhjertighed, at du i nåde vil se på denne N. og saliggøre ham med en ret tro i Ånden, at denne frelsende syndflod må bortskylle alt det, han har fra Adam, og det, han selv har gjort, så han udskilt fra de vantro tal må blive bevaret tør og sikker i kristenhedens hellige ark, altid brændende i Ånden, glad i håbet, må tjene dit navn, så at han med alle troende må blive værdig til at få del i din forjættelse om evigt liv ved Jesus Kristus, vor Herre. Amen."

(Citeret efter Thodberg 1983)

Syndflodsbønnen understreger dåbens pagts- og løftekarakter; den afsluttes med flere lange besværgelser og uddrivelser af Djævelen. Foran/ved kirken læses også Mark 10,13-16. Det er for Luther mennesket, som er i Djævelens vold, der skal flyttes ind under Kristi herredømme i dåben – og rent korporligt ind i kirken.

Først herefter bæres dåbsbarnet ind i kirken: Bønnen (som i Luthers ritual lyder) "Herren bevare din *indgang* og *udgang* fra nu og til evig tid" understreger, at dåbskandidaten nu 'træder ind' i et nyt liv. Inde i kirken afsværges Djævelen tre gange, og der svares tre gange ja til tros-/dåbsbekendelsen. Luther benyttede en forkortet trosbekendelse, men det er, på linje med Luthers forståelse af spædbarnets tro, dåbsbarnet, der svarer, mens det er kirken, der beder for den døbtte.

Luther foretrak, at dåben skete ved fuld neddykning – som 'den gamle Adams druknedød'. I hans ritualer foregår dåben dog i praksis ved en kun delvis 'neddykning', idet barnet "dyppes": anbringes i døbefonten og overøses med vand. Efter dåben følger dåbserklæringen, imens præsten kors-salver barnet på panden:

”Den almægtige Gud og vor Herres Jesu Kristi Fader, der for anden gang har født dig ved vand og den Helligånd og har tilgivet dig alle dine synder, han salve dig med frelsens olie til det evige liv. Amen.” (Thodberg 1983)

Den døpte modtog i dåben en ny konge- og præstestatus i Kristus, der i 1523-ritualet symbolsk blev markeret med ikklædning af dåbshue og overdragelse af dåbslys, der symboliserer overgangen fra mørket til lyset:

”Modtag den hvide, hellige uplettede klædning, som du uden pletter skal bringe frem for Kristi domstol, for at du kan få det evige liv. Fred være med dig!”

”Modtag denne brændende fakkel og bevar din dåb ukrænket, for at du, når Herren kommer til brylluppet kan gå ham i møde med alle de hellige i den himmelske sal og få det evige liv. Amen.” (Thodberg 1983)

Dåbsritualet fra 1526

Luther nedtoner i dåbsritualet fra 1526, som blev det dominerende i de reformatoriske kirker, flere af liturgiens symbolske – og demonstrative – elementer: blæsning under øjnene, saltriten, effata-riten, salvning af bryst, mellem skulderblade og af issen samt overrækkelse af dåbslys. Desuden forkorter han den udførlige handling med dåbshue og -kjole, ligesom han kun beholder én korstegnelse.

De to bønner, bede-/bankebønnen og syndflodsbønnen, får nu en mere fremtrædende plads i ritualen, skønt de også forkortes. Luther skærer ned på de mange besværgelser af Djævelen. Syndflodsbønnen markerer i 1526 overgangen til dåbsdelen ved døbefonten, der også i 1526 indledes med ”Herren bevare din indgang og din udgang”. Ritualens første del domineres af forbønner for barnet, mens forsagelse, trosbekendelse og selve dåbshandlingen med dåbserklæring bliver afgørende. Forholdet mellem Gud og menneske og troens afgørende rolle i dåben bliver nu centrum i dåbshandlingen. Luther fastholder overøsning af barnet, mens det sidder i døbefonten; dåbserklæringen efter dåben finder i 1526 sted, mens præsten ikklæder barnet dåbskjolen:

”Den almægtige Gud og vor Herres Jesu Kristi Fader, der for anden gang har født dig ved vand og den Helligånd og har tilgivet dig alle dine synder, han styrke dig med sin nåde til det evige liv. Amen.” (Thodberg 1983)

I 1526 er dåben som overgang til en ny status stadig tydelig både i sprog og handling, selvom Luther på visse punkter i højere grad har forlagt sammenhængen mellem dåbens udførelse og dens betydning til ritualens sproglige plan – modsat tidligere i 1523, hvor det liturgiske handlingsplan er mere fremtrædende. Det, der gøres, svarer til det, der siges. Overgangen, som det handler om, gennemspilles for øjnene af de tilstedeværende.

I de to ritualer fra 1523 og 1526 har dåben – også på handlingsplanet – et tydeligt før og efter, der er med til at formidle dåben som en handling, hvor der sker noget afgørende med den døpte. Dåben som overgang til en ny status markeres blandt andet ved, at ritualen er opdelt i to adskilte dele, tydeligst i 1523 (se figur). De to dele modsvarer en bevægelse udefra og ind i kirke/kristenhed.

I 1523 (i mindre grad i 1526) markeres denne bevægelse konkret, idet dåbshandlingen indledes ved kirkedøren og fuldbyrdes ved døbefonten i kirken. Særligt i 1523-ritualet bliver denne bevægelse understøttet gennem brug af flere traditionelle symbolske og demonstrative elementer i dåbshandlingen. I 1526 bevarer Luther to afgørende liturgiske elementer: korstegnelse og ikklædning af dåbskjole efter dåben.

Det skyldes, at de to elementer understreger og tydeliggør den sakramentale nyskabelse i dåben, fællesskab i Kristi død og opstandelse, som den nye virkelighed, der realiseres i dåbshandlingen som samlet forløb.

Luthers dåbsritualer (figur og tekst ved Bent Flemming Nielsen 2017)

Indenfor/udenfor	1523	1526
<p><u>Ved kirkedøren</u></p> <p>Dåben indledes ved indgangen til kirken, ved kirkedøren</p> <p>Dåbskandidaten renses før dåben. Som befriet fra fremmede åndsmagter fødes døpte fødes på ny og modtager ånden.</p>	<p>Præsten puster barnet under øjnene</p> <p>Korstegning for pande og bryst.</p> <p>Bønner, herunder bede-/bankebøn.</p> <p>Saltrite. <i>Luther udelader exorcismen af saltet.</i></p> <p>Syndflodsbøn. Bønnen afsluttes med besværgelse og uddrivelse af Djævelen (eksorcisme).</p> <p>Bøn om at den døpte må oplyses til sandheds erkendelse. Salutation: Herren være med eder – og med din ånd.</p> <p>Markus 10, 13-16.</p> <p>Fadervor under håndspåbyggelse. Effata. Præsten fører med spyt fingeren ind i barnets ører og næse og siger: Effata, luk dig op.</p>	<p>Korstegning for pande og bryst.</p> <p>Bønner (bede-/bankebøn). <i>Bønnerne forkortes i 1526</i></p> <p>Syndflodsbøn. <i>Eksorcismen forkortes markant i 1526.</i></p> <p>Markus 10, 13-16.</p> <p>Fadervor under håndspåbyggelse. <i>(1526: Barnet føres til dåben – det er muligt, at hele dåbshandlingen ifølge 1526 foregår i kirkens rum)</i></p>
<p><u>I kirken</u></p> <p>Efter besværgelser og uddrivelse bæres barnet ind i kirken</p>	<p>Herren bevare din indgang og udgang fra nu og til evig tid.</p> <p>Afsværgelse af Djævelen 3 gange</p> <p>Trosbekendelse, tre spørgsmål</p> <p>Salvning mellem skulderbladene med olie.</p> <p>Spørgsmål om dåb: "Vil du døbes?" Dåb: Barnet "dyppes"/overøses Fadderne holder barnet, præsten korstegner barnet på issen og efter dåben på ny salvning med olie.</p> <p>Velsignelsesord</p> <p>Fredsløsning, Johs. 20, 19; 20; 27</p> <p>Iklædning med hue.</p> <p>Overdragelse af dåbslys.</p>	<p>Herren bevare din indgang og udgang fra nu og til evig tid.</p> <p>Afsværgelse af Djævelen 3 gange</p> <p>Trosbekendelse, tre spørgsmål</p> <p>Spørgsmål om dåb: "Vil du døbes?" Dåb: Barnet "dyppes"/overøses siddende i døbefonten</p> <p>Velsignelsesord <i>I 1526 siges velsignelses-ordene, mens præsten ifører barnet dåbskjortelen.</i></p> <p>Fredsløsning, Johs. 20, 19; 20; 27</p>

De danske dåbsritualer efter Reformationen⁵

Den danske lutherske kirke har i skiftende dåbsritualer fulgt linjen fra Luthers to døbebøger fra 1523 og særligt 1526. Tilspørgslen til barnet om forsagelsen af Djævelen og troen på den treenige Gud har været et fast element, ligesom man i Danmark efter dåbshandlingen altid har haft en dåbserklæring, der fastslår, at den døbte har fået skænket tilgivelse og genfødsel. Dåben fik i dansk kontekst tidligt en vis overvægt af ord, bønner og tekst, der betød, at de mere handlingsorienterede dimensioner spiller en mindre rolle i de danske ritualer.

De danske dåbsritualer historisk

Dåbsritualet fra Palladius' alterbog 1556 (første officielle alterbog efter reformationen i 1536)

Dåbsritualet fra Kirkeritualet fra 1685 (jf. Bagges alterbog fra 1688)

Dåbsritualet fra den forordnede alterbog fra 1783 (den indledende dåbsformaning er formuleret af biskop Balle)

Dåbsritualet fra 1895-ritualet (en revision af ritualet fra 1783)

Dåbsritualet fra Ritualbogen 1912 (ritualet er en nyformulering af de tidligere dåbsritualer)

Dåbsritualet fra Ritualbogen 1992 (mindre revision af 1912-ritualet uden et ritual til brug ved voksendåb).

(Oversigt efter Villadsen, Danske Dåbsritualer efter Reformationen, 2016)

Det nuværende danske dåbsritual, der blev autoriseret i 1992, er en 'lempelig revision' af dåbsritualet fra 1912, der tilskrives den tidligere biskop Madsen. Dåbsritualet undergik i 1912 ret markante ændringer med den intention at skabe en mindre tung indledning med et mere festligt præg:

I 1912 blev 1 Pet 1,3 tilføjet dåbsritualet som indledende lovprisning, suppleret med en takkebøn. Nu bliver dåbsteologien markeret allerede i dåbens indledning med en nytestamentlig begrundelse, ligesom dåb teologisk knyttes til barnekår i takkebønnen ("gør os til dine børn"). Den nye indledning betød et brud med de gamle lutherske bønner: syndflodsbønnen og bede-banke-bønnen.

Kirkeritualet 1685 bevarede Luthers bønner, men syndflodsbønnen blev i Balles døbeformular 1783 omskrevet i en lang indledning til dåben. Indledningen består næsten udelukkende af én lang sammenkædning af skriftsteder, der skal begrunde dåbens nødvendighed på baggrund af arvesynden. Forud for tilspørgslen indføjede Balle 1. Pet 1,3 (og Rom 6,4). Den lange indledning blev en smule forkortet i 1895 for så altså at forsvinde i 1912. Bede-banke-bønnen blev bevaret frem til 1912, men blev i 1895 lagt i menighedens og ikke dåbskandidatens mund. I forbindelse med voksendåb forekom den dog stadig i 1912 – og i Prøveritualnogen 1963.

Også i 1992-ritualet indledes dåben med skriftsordet fra 1 Pet: Taksigelsen for Kristi opstandelse udmønter sig i dåbshandlingen og det løfte, der knytter sig til denne.

⁵ Følgende historiske gennemgang bygger på et foredrag af Kurt E. Larsen, der blev holdt i faggruppen i 2017. Foredraget er siden udkommet som en fyldig artikel i *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke*, 2018,

Desuden blev læsningen af Mark 10,14-16 også i 1912 suppleret med læsning af dåbsbefalingen fra Matt 28,18-20. Dåbsbefalingen lå i de tidligere ritualer fra 1783 og 1895 indlejret i dåbshandlingens lange indledning. 1992-ritualet udvider Markuslæsningen med vers 13: "Og de bar nogle små børn til Jesus... ". I 1912 blev også præstens sammenfatning: "Så vil vi nu hjælpe dette barn til hans velsignelse..." føjet til læsningerne af Matt og Mark. Sammenfatningen findes også i det nuværende ritual.

Disse ændringer gjorde, at de tidligere indledninger, der med (et vist) eftertryk udsiger, at barnet er født i arvesynd, hvorfor dåben er nødvendig, forsvandt. Den nye takkebøn etablerer en anden – glædeligere – begrundelse for dåb, uden at de lutherske kernelementer forlades. Dåben er:

- a) Genfødsel
- b) Modtagelse af syndernes forladelse
- c) Modtagelse af Helligånden og bøn om indlemmelse i den kristne menighed/kirke.

Dermed bortfaldt også de lange formaninger, der som indledning til dåben tidligere havde erstattet symbolske elementer som eksorsismer, salvninger m.m.

Salmecitatet, "Han bevare din udgang og din indgang" (Sl 121,8), optræder i 1912 og 1992 som afslutning på dåbsbekræftelsen ("Den almægtige Gud, vor Herre Jesu Kristi fader, som nu har genfødt dig ved vand og Helligånden...") – nu i sin 'rigtige' bibelske ordlyd. Luther brugte formuleringen "Herren bevare din *indgang* og din *udgang*" i forbindelse med, at barnet blev båret *ind* i kirken (1523) og *hen til* døbefonten (1526). 1912- og 1992-ritualerne understreger således dåbens eskatologiske betydning og dåben som et pant på opstandelseslivet, mens Luther lagde vægten på dåben som indgang til kirke og kristendom.

Fadervor blev i 1912 modsat de tidligere danske ritualer flyttet til efter dåbshandling og dåbsbekræftelse, hvor det også ligger i 1992. Fra Luther og frem til 1783 var Fadervor placeret før dåbshandlingen – som en blandt flere andre bønner. Særligt Grundtvig lagde vægt på, at Fadervor bør lyde efter dåben som en understregning af, at den døbt har fået barnekår og kan kalde Gud far. Tanken om, at mennesket i dåben bliver Guds barn var central i Grundtvigs dåbspagtsteologi, og Grundtvig forbinder som Luther dåben med syndsforladelse, men også med 'vækst' (se nedenfor).

Spørgsmålet "Er barnet hjemmedøbt?" findes ikke i Luthers dåbsritualer, men har fra reformationstiden været brugt i Danmark. Teologisk understreger spørgsmålet, at dåben er en handling, der foretages én gang, men har gyldighed livet igennem.

Siden Reformationen har man i Danmark bevaret spørgsmålet om forsagelsen af Djævelen og troen på den treenige Gud som et fast element i dåbsritualet. Forsagelse af Djævelen går tilbage til kirkens første tid og blev, trods skarp polemik fra tidens oplysningsteologer, også fastholdt i Balles ritual fra 1783 og i alle senere danske ritualer, bl.a. på grund af indflydelse fra Grundtvig.

Grundtvig lagde stor vægt på, at det gamle dåbsritual med spørgsmål om forsagelse og tro blev bevaret. For ham var Djævelen og det onde, ligesom for Luther, en virkelighed, som dåben frelste fra. Grundtvig mente, at der i tilværelsen foregår en kamp i mellem det onde og det gode, som går tilbage til Gud og hans modstander. I dåben flyttedes mennesket over på Guds og livets side: At sige ja til kristendommen var at sige nej til en anden verden, hvor andre kræfter dominerede:

”Ved at forsage Grundløgneren med alle hans Gierninger og alt hans Væsen, forsages alt det aandelige Ondskab, der lader sig nævne.” (Grundtvig, VU 6)

I andre kirkesamfund begyndte man i oplysningstiden at udelade forsagelsen. I i dag bliver den fx udeladt i Sverige og Finland, mens den i Norge finder sted som menighedens fælles forsagelse/bekendelse.

Også på andre punkter har Grundtvigs syn på dåben været afgørende. Det skyldes bl.a. Grundtvig og Balle, at man i Danmark har fastholdt fuld tilspørgsel til hvert enkelt barn ved dåben. Den personlige tilspørgsel ved dåben (og indstiftelsesordene i nadveren) har for Grundtvig karakter af Guds direkte tiltale til mennesket. Her lyder Herrens egne ”mundsord”: ”Kun ved Badet og ved Bordet / Hører vi Guds ord til os”. (Grundtvig, GV 5, 1863)

Tilspørgslen understreger ifølge Grundtvig dåbens pagtkarakter. Pagten mellem Gud og den enkelte oprettes i den personlige tilspørgsel, der også for Grundtvig har karakter af tilsigelse, hvor barnet ved sit ja tilsiges syndernes forladelse. Dåben er et personligt tilsagn til den enkelte om en ny fødsel ind i Guds rige:

”I Daaben taler... Herren til Enhver af os især, saa, naar kun Ordet er ægte guddommeligt og finder Troen i vort Hjerte, da kan det have sin fulde Virkning, saa vi virkelig, med Synds-Forladelse, faae Indfødsret i det Guds-Rige, som er Retfærdighed, Fred og Glæde i den Hellig-Aand.” (Grundtvig, De Helliges Fællesskab, 1847)

Grundtvig sammenlignede gudstjenesten med et væksthus, ”kun gennem dåben kan væksten begynde, dog den fortsætter, indtil fuldendelsen oprinder.” (Fibiger, ”Grundtvigs væksttanke”, 1977) I dette væksthus, som gudstjenesten for Grundtvig var, er trosbekendelsen tæt knyttet til sakramenterne, for i gudstjenesten bliver mennesket tiltalt af Gud i form af hans ord ved dåb og nadver. ”Her ser du over Daaben / Gudshusets Dør staar aaben” (SV 5:269). Mennesket svarer da igen i bekendelse, forkyndelse og lovsang. For Grundtvig var det afgørende, at trosbekendelsen havde lydt i menighederne fra før Bibelens tilblivelse.

Den grundtvigske indflydelse bidrog til at understrege Luthers forståelse af troen som en gave, der i dåben skænkes af Gud i og ved løftet, og af dåben som en pagt mellem Gud og mennesker.

I folkekirkens nabolande – Norge, Sverige og Finland – rettes trosbekendelsens spørgsmål til forældrene, der svarer ja til, at de ønsker deres barn døbt til denne tro. Hermed understreges i en anden grad dåbens fremadrettede aspekt: Dåb og tro er noget, barnet – gennem oplæring, undervisning m.m. – vokser ind i.

I oldkirke og middelalder indeholdt dåbsritualerne ud over forsagelse og bekendelse flere indledende besværgelser af det/den Onde både i form af riter, symbolhandlinger m.m. (salt, olie, spyt, pusten, korstegnelse). De blev bevaret i de ældste danske dåbsritualer, men forsvandt med undtagelse af korstegnelsen helt i 1783 med Balles ritual (her blev de som nævnt erstattet af skriftord om syndens alvor og genfødselens nødvendighed). I dag er korstegnelsen bevaret som et udtryk for den døbttes tilhørsforhold til (”tilhøre”) den korsfæstede. Formuleringen *tilhøre* kom ind i 1912. I 1895 hed det ”vidnesbyrd om, at du skal tro på den korsfæstede...”. Handlingsmæssigt er korstegnelsen den sidste reminiscens af den lutherske – af Rom 6 inspirerede – forståelse af dåben som en dåb til Kristi død.

Begge Luthers ritualer indeholdt efter dåbshandlingen en erklæring om, at barnet i dåben er født for anden gang og tilgivet *alle* sine synder. Grundtvig understregede betydningen af dette: Uden dåbspagt og dåbserklæring ville dåben miste sin sakramentale karakter og blive reduceret til en kirkeskik. Også dette

element – at dåbserklæringen stadfæster den i dåben skænkede tilgivelse og genfødsel – har siden Reformationen været konstant i dansk kontekst.

I 1912 bliver formuleringen ”som nu har genfødt dig ved vand og Helligånd og skænket dig syndernes forladelse” brugt. Den bruges også i dåbsritualet efter 1992 ordningen, hvormed dåben som en sakramental nyskabelse tydeliggøres rent sprogligt. (I 1895 optrådte formuleringen både før og efter dåbshandlingen: ”Lovet være Gud... som i sin store barmhjertighed vil genføde dette barn til et levende håb... ” blev brugt inden dåben – og stadfæstede efter dåben dåbens nyskabelse med ordene ”som nu har genfødt dig ved vand og Helligånd.”) Selvom der indledningsvist – efter de to læsninger – tales om dåben som en *velsignelse*, er dåb evangelisk-luthersk set ikke en ren velsignelseshandling, men en sakramental genfødsel af den døbte, der også rummer et aspekt af velsignelse i sig.

De middelalderlige døbefonte i de danske kirker vidner om en praksis, som liturgisk tydeliggjorde dåbens betydning som bad, genfødsel og drukning til opstandelse med Kristus, da barnet blev klædt af og dykket ned under vandet tre gange for så at blive løftet op og iklædt den hvide dåbskjole. Luther brugte som nævnt i 1526, at præsten under dåbserklæringen iklædte barnet dåbskjolen efter dåben (se ovenfor).

I det danske ritual 1895 blev det lutherske ”haver forladt dig alle dine synder” ændret til skænket dig ”syndernes forladelse”. I det nuværende norske dåbsritual nævnes syndstilgivelse ikke længere. Derimod siges det, at den døbte er født på ny; i Sverige tales der om, at Gud har taget imod den døbte i dåben.

Siden Kirkeritualet i 1685 har man i Danmark brugt motivet: At dåbsbarnet bliver indpodet i Kristus i faddertiltalen, selvom podebilledet har været diskuteret, bl.a. af forståelsesmæssige grunde. Den tidligere liturgikommission foreslog i 1985, at podebilledet blev fjernet, men det genfindes i de to vejledende forslag til faddertiltale i 1992 ritualet.

DÅBSRITUAL OG LITURGI - aktuelt

Dåb ifølge Ritualbogen 1992

Modsat nadveren gælder der ved dåb i dag i folkekirken et autoriseret ritual, der anvendes til såvel barnedåb som voksendåb, konfirmanddåb, drop-in og lørdagsdåb, - ja til enhver dåb i folkekirken. Det er således *ikke* muligt at vælge mellem flere forskellige dåbsritualer. I Ritualbogen 1992 fremstår dåbsritualet som en helhed af ord og handling. Til dåben er der knyttet særlige skriftsteder, bønner, døbeord, formaninger og formularer, men Ritualbogen angiver også bestemte handlinger, der skal følges (fx korstegnelse, overøsning, håndspålægelse).

Der er inden for det ene autoriserede dåbsritual ganske få muligheder for variation: Der kan vælges mellem to versioner af Fadervor ("helliget blive", "helliget vorde"), ligesom faddertiltalen kan formuleres frit med afsæt i to forslag til faddertiltale i Ritualbogen. Tilsvarende angives der fire 'indskud' i forbindelse med dåb af voksne (f.eks. siger man ikke "det barn, som vi nu bærer frem for dit åsyn", men "ham/hende, som i dag kommer til den kristne dåb").

Når det gælder rammesætningen af dåben, slår Ritualbogen fast, at dåb almindeligvis finder sted ved en gudstjeneste:

Ved den ordinære søndagsgudstjeneste kan dåben placeres forskelligt: På trosbekendelsens plads, i tilknytning til første læsning, efter første salme efter prædikenen eller efter nadveren. Finder dåben sted i en gudstjeneste med nadver, kan kollekten til første søndag efter påske anvendes som slutningskollekt.

Dåb kan også finde sted som en særskilt dåbsgudstjeneste. Også her benyttes det autoriserede ritual. Ritualbogen indeholder forslag til en ramme for en sådan særskilt dåbsgudstjeneste. Den kan indledes med præludium, indgangssalme og dåbstale og afsluttes med velsignelse, udgangssalme og postludium. Desuden bruges en fast dåbskollekt ved særskilt dåbsgudstjeneste.

I det følgende gennemgår faggruppen det autoriserede dåbsritual på baggrund af den teologiske hoveddel, der er præsenteret ovenfor, for at pege på, hvordan det afgørende ved dåben evangelisk-luthersk set kommer til udtryk i det eksisterende ritual.

Dåb i kirken. Dåbsritualets led og deres indhold

Dåbssalme (valgfri)

Spørgsmål om hjemmedåb

Ved barnedåb benyttes: "Er barnet hjemmedøbt"; ved dåb af voksne: "Er du tidligere døbt?"

Forespørgsel om hjemmedåb er teologisk begrundet i et ønske om at sikre sig mod gendåb. Det forhold, at spørgsmålet nævnes som en del af dåbshandlingen har også et kateketisk (undervisningsmæssigt) formål, idet det over for menigheden sender det signal, at kirken ikke gendøber.

Lovprisning og bøn

A. 1. Pet 1,3: Lovprisning af Gud, der i sin barmhjertighed "har genfødt os til et levende håb"

- B. Takkebøn for dåbens gave: a) "hvori du gør os til dine børn", og b) "og skænker os Helligånden med syndernes forladelse og det evige liv"
- C. Bøn om Guds modtagelse af dåbskandidaterne, med bøn om indlemmelse i menigheden og bevarelse "både her og hisset"

Ved barnedåb benyttes: "Tag i nåde imod... som vi bærer frem for dit åsyn" modsat formuleringen ved voksendåb: "Tag i nåde imod... som i dag kommer til den kristne dåb"

Lovprisningen indleder med afsæt i Det Nye Testamente (1 Pet 1,3) dåbshandlingen med tak for Kristi opstandelse. Den gentages ved begravelsen og indrammer på den måde hele den kristnes liv. Forbindelsen mellem dåb og begravelse tegner dåbens eskatologiske perspektiv. Dåben er en indlemmelse i Kristi opstandelse fra de døde, og derfor giver dåben et håb, der er levende, selv når nogen dør, og når man selv er død.

Bønnen indledes trinitarisk. Det vil sige, at den henvender sig til Faderen, fremhæver Sønnen, som den, der har givet dåben, og viser hen til Helligåndens virke. Bønnen er delt i tre dele: en tak, en indholdsbestemmelse af hvad dåben er og en anmodning til Gud om at tage imod det barn/de børn eller den voksne, der skal døbes.

Bønnens indholdsbestemmelse af dåben slår fast, at enhver dåb – uanset dåbskandidatens alder – er en barnedåb, og at dåben indsætter den døbte i et nyt forhold til Gud, der er båret af Guds løfte om at give den døbte Helligånden og dermed syndernes forladelse og evigt liv. Den døbte har hermed fået status af arving og er nu barn i en søskendeflok sammen med alle andre arvinger til Guds rige. I Det Nye Testamente er alternativet til at være arving/barn at være træll (Gal 4,1-7.21-31). Barnets særlige status består i at have arveret til forskel fra trællen. Denne betydning klinger med i bønnens ordlyd.

Synd forstås i luthersk teologi som en skyld, man kun kan blive befriet fra ved at få del i Guds kærlighed til alle sine skabninger. I betoningen af Helligånden fremhæves både den altomfattende syndsforladelse og dåben som begyndelsen på det evige liv.

I henvendelsen til Gud understreger bønnen, at dåben er indgangen til fællesskab med den treenige Gud både på jorden og i Himlen. Når der bedes om, at Gud "tager imod i nåde", hænger det sammen med forståelsen af Gud som en barmhjertig far, der tager imod det barn, der bæres frem. Ritualet præciserer hermed også forældrenes rolle som den at bære dåbsbarnet frem.

Sidste led kan ved voksendåb ændres, så det tager højde for, at livssituationen her er en anden.

Skriftlæsninger

Matt 28, 18-20 (Dåbsbefalingen: "idet I døber dem og lærer dem...")

Mark 10, 13-16 ('Børneevangeliet': "Lad de små børn komme til mig...")

Præsten sammenfatter skriftlæsningerne med ordene: "Så vil vi da hjælpe dette barn/disse børn til din velsignelse, idet vi døber det..."

Ved voksendåb bruges formuleringen: "Så vil vi nu hjælpe dig til hans velsignelse ved at døbe dig i..."

Læsningen af dåbsbefalingen (Mt 28,18-20) fremhæver dåben i den treenige Guds navn som en pligt og et bud. At citatet ikke slutter med befalingen, men fortsætter med "Og se, jeg er med jer alle dage indtil verdens

ende” understreger dåbens karakter af løfte. Skriftlæsningens løfte om Faderens *følgeskab* med barnet i alle slags dage, står her som en tilføjelse til bønnens fremhævelse af den døbtes *status* som barn.

Læsningen af det såkaldte børneevangelium (Mk 10,13-16) burde snarere kaldes ”tillidsevangeliet”, fordi det understreger den tillidsfulde tagen imod. Mk 10,13-16 pointerer Guds riges karakter af gave, der skænkes ubetinget, ligesom Jesu favn åbner sig ubetinget for børnene.

Når Jesus her siger, at ”den, der ikke modtager Guds rige ligesom et lille barn, kommer slet ikke ind i det”, understreger det en trosforståelse, der ikke er bundet op på dåbskandidatens viden, overbevisning eller en bestemt grad af tilslutning, men netop på den tillidsfulde modtagelse. På denne måde spiller Mk 10,13-16 sammen med den genfortolkning af trosbegrebet, som finder sted i Reformationen. Her blev tro først og fremmest forstået som tillid, før den blev forstået som kundskab.

Der kan umiddelbart se ud til at være en spænding mellem dåben som velsignelse og forståelsen af de døbte som Guds børn, men medtænker man den bibelske baggrund, er der ikke nødvendigvis nogen modsætning. Dåben som vejen til velsignelse hænger sammen med forståelsen af de døbte som Guds børn. Dem, der får Guds velsignelse, er dem, der indsættes som arvinger. Derfor hjælper man børn til Guds arv ved at give dem del i Guds velsignelse gennem dåben.

Korstegnelse

- *Barnet/børnene bæres hen til døbefonten*
- *Ved voksendåb træder den voksne selv hen til døbefonten*
- Korstegning for ansigt og bryst med ordene: ”Modtag det hellige korsens tegn... til et vidnesbyrd om, at du skal tilhøre den korsfæstede Herre Jesus Kristus”

Spørgsmål om navnet (*udelades normalt ved voksendåb*)

Korstegnelsen inden dåben markerer tilhørsforholdet til Kristus, som med sin kærlighed og kamp har vundet over døden i alle dens skikkelser. Korstegnelsen bliver gentaget i kirkens gudstjeneste som påmindelse om dåbens fællesskab hver gang, den døbte siden kommer i kirke. I ældre ritualer blev korstegnelsen før dåben modsvaret af iklædning af dåbskjole eller dåbshue efter dåben. På samme måde som korset over både ansigt og bryst og dermed over hele mennesket markerer dåben som tilhørsforholdet med den Kristus, som er død og opstået, markerede kjolen opstandelsen med Kristus og huen den døbtes nye ’kongeværdighed’.

Trosbekendelse

Trosbekendelsen indledes med forsagelse og svar. Der bruges fuld tilspørgsel til hvert enkelt dåbsbarn/voksen

Trosbekendelsen i spørgeform er ikke et forhør, men et løfte om delagtighed i en historie, der er uendeligt meget større end det enkelte individs egen. Trosbekendelsen sammenfatter et Guds billede, der netop ved at blive udlagt med trosbekendelsens ord, bliver endnu et udtryk for løftet til den døbte. Fællesskabet med Kristus indsætter den døbte i en ny historie, der begynder med, at barnet/den voksne blev skabt, som det er, af Gud. Den handler om, at den døbte har den korsfæstede og opstandne Kristus at følges med – med den nåde og den forpligtelse, det indebærer. Og den ender med kødets opstandelse og det evige liv. Trosbekendelsen handler om at give sig Gud i vold og at indgå i det fællesskab af troende, der sammen bekender troen. At sige ’ja’ til trosbekendelsen på sit barns vegne/som voksen, er at sige ’ja tak’ til at få lov

til at kunne blive en del af det fællesskab og til at kunne leve sit liv i tillid til Guds løfte om, at han er med os alle dage.

Trosbekendelsen rummer – som en sammenfatning af troens indhold – det vigtigste i den kristne tro. Trosbekendelsen indskrifter den døbte i Guds historie med verden. En historie, som den døbte har fælles med kristne forud og i dag. Den er lige så meget udtryk for, hvad den døbte – sammen med alle døbte – lader sig sige, som den er udtryk for, hvad der i fællesskab bekendes.

Trosbekendelsen indledes med en forsagelse af Djævelen og alt hans væren og alle hans gerninger. Vi siger nej til og afviser Djævelen som grundlag for livet. Forsagelsen er en rest af en oprindelig treleddet forsagelse, der i oldkirken modsvarede den treleddede trosbekendelse. Med forsagelsen slås det fast, at dåben er modsætningen til alt, hvad der ødelægger liv og fællesskab.

Dåb i den treenige Guds navn

Overøsning med vand tre gange og dåbsord: "Jeg døber dig i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn. Amen"

Dåbserklæring med håndspåbyggelse til stadfæstelse af dåbens betydning: "Den almægtige Gud, vor Herre Jesu Kristi Fader, som nu har genfødt dig ved vand og Helligånden og skænket dig syndernes forladelse" samt bøn om "styrkelse ved Guds nåde til det evige liv!"

Der afsluttes med: "Herren bevare din udgang og indgang fra nu og til evig tid" (Sl 121,8)

Hvis der er dåb af flere børn, gentages afsnittet fra korstegnelse til og med håndspåbyggelse/dåbserklæring for hvert enkelt barn.

Overøsningen med vand indeholder mindst tre betydningslag: Dåben er et bad, dåben er en genfødsel, dåben er en død (drukning) og opstandelse med Kristus. Som ved et bad renser dåben og skænker dåbskandidaten syndernes forladelse, jfr. ordene ved håndspåbyggelsen. Den døbte får Guds tilgivelse og kan livet igennem blive mindet om den og få tilgivelsen gentaget. Vandet genføder barnet/den voksne som Guds barn. Vandet er en symbolsk drukning, så den døbte kan opstå til et nyt liv med Kristus. Det er et liv, som er bestemt af fællesskab med Gud, hvor den døbte kan leve sit nye liv i kærlighed til næsten.

Velsignelsen stadfæster løftet ved at love Guds bevarelse af den døbte under alle de udgange fra det kendte og indgange til det ukendte, som ligger foran den døbte, nu og hinsides. Formuleringen "nu har genfødt dig" markerer, at der sker noget i dåben. Dåben er mere end symbolhandling og mere end et tegn. Den er en handling. Dåben rummer således to led: Modtagelse af frelsen, og kraft til tjeneste. Det er dette sidste led, der fremhæves og finder sted gennem velsignelsen ved håndspåbyggelse.

Fadervor

Præsten lægger hånden på den/de døbtes hoved under Fadervor. Der kan vælges mellem to versioner af Fadervor

Fadervor er som bøn en markering af dåbens gave fra Gud til den døbte, nu og fremover: Med dåben får mennesket Gud til far og Kristus til bror. Bønnen skal fastholde den døbte i dåbens tillidsfulde relation til Gud ved at minde ham eller hende om Guds omsorg og lydhørhed som far. Når Fadervor sker ved håndspåbyggelse, skyldes at, at den døbte får Fadervor skænket som dåbsbøn. Håndspåbyggelsen udtrykker denne overdragelse. Ofte beder hele menigheden med på Fadervor, som en markering af, at den døbte nu

er (også) medlem af den menighed, hvor alle må kalde Gud Far, så også hele menigheden er med i denne overdragelse.

Faddertiltale

Der kan vælges mellem to forslag eller faddertiltalen kan formuleres frit på baggrund af de foreslåede muligheder

Fadderne er vidner. Det er faddernes opgave at fortælle om dåben, så barnet altid må vide, at det er elsket af Gud og hører til hos ham, både i den konkrete menighed og i alle andre. Opgaven er først og fremmest forældrenes. Til at støtte dem i den opgave tilbyder menigheden ofte børnebibler, babysalmesang, dåbsjubilæum, børnegudstjenester osv. (jf Biskoppernes vejledning om dåb 2008).

Dåbssalme (valgfri)

Dåbskollekt

Ved særlig dåbsgudstjeneste: Tak for dåbens gave (syndernes forladelse, Helligånden og det evige liv) med bøn om styrkelse af troen på dåbens sikkerhed og til "strid mod synden" indtil den evige salighed.

Dåb, sprog og handling

Når man betragter det gældende dåbsritual som tekst, er det udtryk for det, der udgør dåbens centrum evangelisk-luthersk set.

Dåbsritualet rummer elementer fra en klassisk, luthersk, dåbsteologi: Skriftbegrundelse, bøn, teologisk indholdsbestemmelse, skriftlæsninger, tilspørgsel, dåb i den treenige Guds navn, dåbserklæring med stadfæstelse af dåbens betydning og afsluttende forsikring. Dåbshandlingen består overvejende af sproglige formuleringer, der som liturgisk sprog er fortættet, klinger traditionelt og er tungt ladet teologisk. Desuden rummer ritualet særlige symbolladede handlinger som korstegnelse, overøsning med vand, velsignelse og Fadervor med håndspåbyggelse.

Udvalget bemærker, at det også i de videre drøftelser af dåbens liturgi er relevant at være opmærksom på, at dåbshandlingen ikke kun er sprog; som ritual har dåben også handlingskarakter. Gennem sin udførelse og modtagelse i tro skaber sakramentet en afgørende, ny og anderledes situation for den døbtte og dennes gudsforhold. Dåbens virksomme, sakramentale karakter er også knyttet til dåbens handlingsdimension. Der er en sammenhæng mellem udførelse og betydning. Det er "ikke vandet, som gør det, men Guds ord, som er *med* og *ved* vandet, og troen, der stoler på Guds ord forbundet med vandet" (*Den Lille Katekismus*, min kursiv).

En nutidig overvejelse over og et eventuelt arbejde med dåbens teologi og liturgi kan derfor ikke kun beskæftige sig med de tekster, ord og bønner, der lyder i dåbsritualet. Den må også forholde sig til dåbsritualets handlingsorienterede niveauer, så liturgien samlet set forkynnder og virkeliggør dåben som sakramente.

II. DÅB FOLKELIGT OG FOLKEKIRKELIGT

Dåben folkeligt set: Overgangs-, orienterings- og indvielsesritual

Barnedåb

Dåbens status i familie og samfund har ændret sig over en årrække. Ifølge religions- og kirkesociologi har dåbens folkelige stilling udviklet sig fra *tvang og pligt* over *konvention og tradition* til *tilvalg*. For mange nybagte forældre er det fortsat en selvfølge at få deres barn døbt, men dåben er også udfordret i disse år. Det skyldes dels, at der bor og fødes mange børn i landet, hvis forældre tilhører en anden tro end kristendommen, dels at der også blandt nogle af de forældre, der selv er medlemmer af folkekirken, ikke længere er samme selvfølgelighed i forhold til dåben som før. Så om deres nyfødte barn skal døbes, bliver i dag genstand for overvejelse, hvor det før mere var noget, man selvfølgelig gjorde.

Undersøgelser af forældres motivation for valg af dåb viser, at dåben for de adspurgte forældre i et vist omfang opfattes som et *overgangsritual*, som finder sted i forbindelse med den nye livssituation, der indtræder med fødsel og forældreskab. Ifølge en undersøgelse, der i 2015 blev gennemført af Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, *Dåb eller ej*, forbinder 32% af de i alt 1042 forældre, som har deltaget i en landsdækkende spørgeskemaundersøgelse om dåb, dåb med en religiøs fejring af barnets fødsel. (Krabbe Trolle & Leth Nissen 2015) Dåb forbindes af forældrene i undersøgelsen også med følgende anledninger:

- 1) En *velkomst* til verden og *navngivning* (45%)
- 2) En *rituel sikring* eller *velsignelseshandling*, der styrker og beskytter barnet gennem livet (25%)
- 3) En *familiestiftelsesrite* (25%. Se også Enggaard 2016).

Dåben er således ligesom konfirmation, bryllup og begravelse en af de kirkelige handlinger, som finder sted ved de afgørende overgange i livet: fra nyfødt til barn, fra barn til voksen, fra ung voksen til ansvarligt familiemedlem og fra levende til død. Mens søndagens højmesse har sit udgangspunkt i fx kirkeårsfortællingen, har de kirkelige handlinger deres anledning i det levede liv og den enkeltes situation (Morre Bidstrup, *Tradition og Fornylse*, 2018).

Dåben er også et *orienteringsritual*, der ifølge bl.a. undersøgelsen *Dåb eller ej* for forældrene er knyttet til:

- 1) *Tradition/familietradition* (45%)
- 2) *Værdigrundlag og kulturel identitet* (38%)
- 3) Ønsket om at give barnet en *kristen opvækst* (24%).

Dåbsfejringen er dermed også udtryk for en anerkendelse af noget, der er retningsgivende og udgør en kilde til værdier: Kristendom og kirke er noget, man orienterer sig ud fra i livet og i verden – også selvom man ikke regelmæssigt benytter kirken. I den betydning (orienteringsritual) kan dåben for forældrene have karakter af en bekendelseshandling, der ikke er forbundet med dåbskandidatens bevidste tro, men med forældrene værdisæt (Morre Bidstrup 2018. Se også Enggaard 2016).

Samtidig kan man se indikationer på, at dåben forbindes med et *indvielsesritual*: Dåb markerer en personlig afgørelse og indtræden i en religiøs sammenhæng: fortrinsvist medlemskab af folkekirken.

Der er også flere af de forældre, der vælger at få deres barn/børn døbt, der betragter dåben som noget foreløbigt, som barnet kan tage endeligt stilling til, når det har nået en bevidst alder, fx ved konfirmationen (Krabbe Trolle & Leth Nissen 2015, Enggaard 2016). På samme måde begrundes 51% af de forældre, der har fravalgt dåb, ifølge *Dåb eller ej* deres beslutning med, at dåb er et valg på barnets vegne, som de ikke ønsker at træffe; det vil de overlade til barnets/den unges eget valg. En stor gruppe forældre (32%) begrundes fravalg af dåb med, at de ikke kan sige ja til trosbekendelsen og derfor ikke kan stå inde for at døbe deres barn ind i folkekirken (Krabbe Trolle & Leth Nissen 2015).

Selvom de fleste dåb finder sted i højmessen, er antallet af særskilte gudstjenester med dåb stigende og dermed antallet af dåb uden for højmessen/søndagsgudstjenesten. En væsentlig del af disse dåbsgudstjenester holdes som særlige dåbsgudstjenester om lørdagen.

Dåb af unge og voksne

Sideløbende hermed vælger en del unge og voksne, herunder også konvertitter, at blive døbt i Den danske Folkekirke. Konfirmand- og voksendåb udgør således i dag en større del af de dåb, der finder sted i folkekirken, end tidligere, og betyder ifølge kirkesociologien, at folkekirken i dag er Danmarks største voksendøbende kirke. Det er dog fortsat sådan, at de fleste nydøbte er børn under 1 år.

Ifølge en artikel i Kristeligt Dagblad skulle over 600 mennesker siden 2017 være blevet døbt ved drop in-dåb. Alene i 2018 skulle tallet ifølge avisen have været på 521 personer på landsplan. Der foreligger endnu ikke egentligt statistisk materiale om drop in-dåb, og man ved derfor ikke, hvem der kommer, eller hvor i landet, der kommer flest til drop in-dåb. Ifølge erfaringer fra præster, der har været involverede i dåbshandlingerne, henvender drop in-dåb sig bredt: Man ser både mindre børn, unge i konfirmandalderen og voksne i alle aldre.

Når det gælder *dåb af voksne*, finder dåben ofte sted som konsekvens af, at den enkelte har været igennem en række overvejelser over sit personlige forhold til kristendommen. Situationen minder her om den, der kendetegner udmeldelsesprocessen. Selv om enhver dåb evangelisk-luthersk set betragtes som en barnedåb, kan dåben for den unge/voksne, der vælger at blive døbt, i højere grad opfattes som en dåb ud fra personlig afgørelse og bevidst tro.

En del af de voksendåb, der finder sted i folkekirken, er dåb af flygtninge og indvandrere, der er konverteret til kristendommen i Danmark. De kender af og til fra deres hjemlande til andre skikke og anden praksis i forbindelse med dåbsritualet, som de i nogle tilfælde ønsker at videreføre i forbindelse med deres egen dåb i folkekirken, fx dåb ved neddykning.

Dåben er således fortsat et bindeled mellem folk og kirke, men udviklingen på dåbens område åbner en række spørgsmål og problemstillinger af både teologisk og liturgisk karakter. Folkekirken har i dag et dåbsritual, der i højmessen og ved de særskilte dåbsgudstjenester gælder ved alle dåb, det være sig dåb af børn, konfirmander eller voksne, herunder også konvertitter. Det er derfor relevant at overveje, om folkekirkens nuværende praksis kan rumme den skitserede udvikling, eller der skal udarbejdes ny praksis og nye/supplerende dåbsformer.

Man kunne overveje muligheden for alternative/supplerende tekstlæsninger og/eller differentierede indledninger for at gøre dåbshandlingen mere nærværende for den enkelte i hans og hendes konkrete

sammenhæng og kontekst Også muligheden for et ritual for genindmeldelse af voksne i folkekirken har været nævnt, ligesom man kan overveje at udarbejde vejledninger eller et ritual for de mange særskilte dåbsgudstjenester, der finder sted uden for højmessen. Samtidig udtrykkes der fra flere sider ønske om nutidiggøre dåbens liturgi, for at dåben – hvis den skal være relevant i samtiden – kan forbindes med erfaringen og menneskets aktuelle liv.

Da liturgi og teologi som allerede nævnt hænger sammen, og ændringer i det, man siger og gør ved en dåb, derfor kan komme til at ændre teologien i dåben, er det væsentligt at overveje, om og hvad de forskellige forslag og ønsker vil kunne betyde for dåbens teologi. Vil der ske en forskydning i forståelsen af tro f.eks. – fra tro som gave til tro som bekendelse og beslutning? Vil det røre ved dåben som sakramente og eventuelt skubbe i retning af voksendåb frem for barnedåb? Eller vil det ikke komme til at betyde noget væsentligt overhovedet? Det vil være nogle af de overvejelser, fagudvalget med afsæt i kap I om dåbens teologi vil gøre sig og lægge frem som opmærksomhedspunkter og spørgsmål til videre drøftelse og overvejelse.

Men først et rids af den faktiske viden man i dag har om dåb i og uden for højmessen på baggrund af eksisterende undersøgelser.

Folkekirkelig praksis ved dåb i dag

Hvad ved man?

Der foreligger kun sporadisk viden om den faktiske praksis ved dåb, men tre undersøgelser fra Københavns, Helsingør og Haderslev Stift giver et indblik i, hvordan man i dag fejrer dåb i de tre stifter.

Helsingørundersøgelsen 2016, *Højmesse og dåb*, er en videnskabelig undersøgelse foretaget ved Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og indeholder bl.a. en omfattende spørgeskemaundersøgelse, der er målrettet alle stiftets præster. Fra Haderslev Stift foreligger en fokusgruppe interview undersøgelse blandt præster og menigheder i Stiftet (2018), *Det, som sker i dåben, gør os trygge*, foretaget af præsterne Martin Rønkilde og Iben Munksgaard Davidsen. I Københavns Stift udsendte Udvalget for gudstjeneste og salmer i 2013 en større spørgeskema undersøgelse til stiftets præster og organister, *Gudstjenesteliv i Københavns Stift*. Undersøgelsen er behæftet med en vis statistisk usikkerhed, men indeholder en række kommentarer fra præster og organister, ligesom flere valgte at indsende deres konkrete liturgi. Undersøgelserne fra Haderslev og København giver således et øjebliksbillede af overvejelserne over og praksis vedr. dåb i de to stifter. Undersøgelsen fra Helsingør og København er i 2018 udgivet samlet af Enggaard & Nøjgaard.

På hjemmesiden www.daabsideer.dk findes desuden en række konkrete eksempler på forskellige tiltag, der i dag bliver brugt ved dåb. Hjemmesiden er resultat af projektet Folkekirkens Dåbsinitiativ, der i 2016 blev startet op på initiativ af Landsforeningen for Menighedsråd, og som har arbejdet med at samle idéer, erfaringer og inspiration fra lokale sognes arbejde med dåb og kontakt til børnefamilier.

Nedenfor rides de linjer op, der har relevans for de spørgsmål, faggruppen er blevet stillet i sit kommissorium. De eksisterende undersøgelser er suppleret med erfaringer i gruppen og blandt inviterede foredragsholdere.

Dåb i højmessen

De tre stiftsundersøgelser viser, at man mange steder i de nævnte stifter arbejder med nye tiltag, der gør det muligt at fastholde dåbshandlingen i højmessen og dens liturgi på en måde, der også tager hensyn til den særlige situation og anledning, som dåben er for de involverede. Det er ikke alle de pågældende tiltag, der findes omtalt i den autoriserede ritualbog.

Dåb i højmessen er i de tre stifter fortrinsvist placeret i formessen, altså før prædikenen; ifølge rapporten fra Haderslev som en markering af dåb som indgang til det kirkelige fællesskab og kirkens gudstjeneste (se nærmere om dåbens placering i gudstjenesten i *Rapport fra udvalget om gudstjeneste*).

Spørgsmålet "er barnet hjemmedøbt?" udelades af flertallet af præsterne i de tre stifter; det gælder fx for 77% af præsterne i Helsingør Stift. Det sker oftest med henvisning til den indledende dåbssamtale, hvor spørgsmålet er afklaret, eller fordi spørgsmålet opfattes som ude af trit med samtiden, hvor der i modsætning til tidligere, er forsvindende få tilfælde af hjemmedåb – og derfor evt. af nogle vil kunne opfattes som en slags 'forhør'.

Mange af præsterne bruger desuden forkortet tilspørgsel når der er mere end en dåb i højmessen, andre bruger fast forkortet tilspørgsel; i Helsingør Stift er tallet fx på henholdsvis 33% og 20%. Ifølge Helsingørundersøgelsen skyldes det bl.a., at man ikke ønsker at overbelaste det 'individuelle' i dåben, men derimod gerne vil fremhæve dåben som fælles handling. Nogle præster værger sig mod, at trosbekendelsen får karakter af dåbsbekendelse og vil altså gerne fastholde den som en fælles trosbekendelse for hele menigheden.

Salmevalget spænder i dag over både ældre og nyere salmer og salmedigtere. Når der er dåb i højmessen, er en del af salmerne ofte dåbssalmer (fx "Fyldt af glæde", "Du kommer Jesus i vor dåb", "Alle mine kilder"), der udvælges sammen med dåbsforældrene og lægges i gudstjenestens første del, fortæller fx præsterne fra Haderslev Stift.

Dåbstale er en genre, der forekommer stadig hyppigere i højmessen. Dåbstalen har ifølge Ritualbogen 1992 ingen placering i den autoriserede højmesse, og den nævnes heller ikke i det autoriserede ritual for dåb, men derimod i forbindelse med dåb uden for højmessen. Ifølge Helsingørundersøgelsen bruger 34% af præsterne dåbstale i højmessen, og dåbstalen bruges tilsyneladende også af en stor del af præsterne i Haderslev.

Opritualisering og inddragelse

Dåbspraksissen har desuden i dag en relationel og inddragende karakter. I flere kirker bruger man at involvere forældre, faddere og andre fra dåbsfølgerne i gudstjenesten; fx hælder familiemedlemmer vand i døbefonten, en søskende tørrer barnets hoved, ligesom forældre og andre deltagere ved dåb kan inddrages gennem læsning eller bøn. I Helsingør Stift benyttes de inddragende tiltag af 22% af præsterne (se også Haderslev).

I både Helsingør og Haderslev Stift læser dåbsforældrene nogle steder Holger Lissners "forældrebøn" under dåbshandlingen. Bønnen tager afsæt i barnets fødsel og den omsorg og bekymring for barnet, der knytter sig hertil for forældrene ("Herre vor Gud, Himmelske Far! Vi takker dig for vores barn, for det under, du har lagt i vore hænder, og den tillid, du har vist os. Tak for, at han/hun kom godt igennem fødslen..." (Lissner 2009)).

Tilsvarende kan man ud fra de eksisterende undersøgelser se en brug af tegn og symboler i dåbshandlingen, fx anvendes dåbslys, dåbsgaver, dåbsklude (til at tørre børnenes hoved efter dåben) eller andre markeringer ved dåb i højmessen.

Sammenfattende viser de tre stiftsundersøgelser, at kun de færreste præster – ud over det ovenfor skitserede – har markante ændringer i det autoriserede ritual.

En masteropgave fra 2014, *Dåbens teologi og praksis i historisk og aktuel belysning*, der er skrevet af sognepræst T. Felter, indeholder desuden interviews med 11 præster. De 11 præster er som anført i opgaven udvalgt i samarbejde med en række provster efter køn, alder, teologisk ståsted, bopæl m.m. Opgaven viser, at en lille gruppe af de interviewede præster har svært ved at skulle formidle den dåbsteologi, der er baggrund for takkebønnens formulering: ”hvori du gør os til dine børn” (se også Lissner 2009). Præsterne adresserer spørgsmålet i dåbssamtalen, man bruger Lissners forældrebøn i dåben, eller der ændres på ritualets ordlyd, fx ”hvori det bliver klart, at vi er dine børn”, ”hvori du gør det klart for os, at vi er dine børn” (Felter 2014).

I Helsingør Stift har 17% af præsterne i spørgeskemaet svaret, at de har ”andre ændringer i ritualet” end udeladelse af spørgsmål om tidligere dåb, fri formulering af faddertiltale og brug af forkortet tilspørgsel, men undersøgelsen afdækker ikke, hvilke ændringer der er tale om. 41% af præsterne i stiftet angiver, at de kunne ønske sig større mulighed for at variere i dåbsliturgien (Enggaard 2018 [2016]). Hverken i København- eller Haderslevundersøgelsen kommer præsterne ind på takkebønnen og dermed heller ikke dåbens sammenhæng med kristologi og frelseslære.

Særskilt dåbsgudstjeneste

Som tidligere nævnt er antallet af dåb uden for gudstjenesten stigende. Dåben ligger typisk lørdag formiddag. Fra Helsingør Stift ved man, at stort set alle præster (98%) ved særlige dåbsgudstjenester bruger prædiken/dåbstale. For det store flertal af præsterne (60%) tager dåbstalen afsæt i en tekstlæsning. Præsterne i Helsingør Stift anvender fortrinsvist Lissners *Kollekter og Bønner* (50%), herunder den omtalte forældrebøn, sideløbende bruges Alterbogen (39%) og Tillægget (39%). De nye kolleksamlinger, *Gudstjenestens Bønner I/II*, bruges af en fjerdedel af præsterne. Ifølge undersøgelsen fra Haderslev Stift 2018 anvender mange af stiftets præster, når de holder særlige dåbsgudstjenester, den autoriserede dåbsbøn, som Ritualbogen foreskriver. Men enkelte benytter også andre af Lissners forslag eller skriver selv dåbsbønnen med afsæt i nye kollekt- og bønnesamlinger.

Helsingørundersøgelsen viser, at en forholdsvis stor gruppe blandt præsterne (31%) vælger at inddrage forældre, faddere og dåbsfølger i dåben igennem læsninger, bønner m.m. Knap en fjerdedel (22%) bruger lystænding eller andre symbolske markeringer ved særskilt dåbsgudstjeneste.

Nye salmeudgivelser og bønnesamlinger

I de senere år er der blevet udgivet en række nye salmer og bønner, der bl.a. ønsker at give tidssvarende tolkninger af dåben. I Den Danske Salmebog fra 2002 blev flere dåbssalmer fra det 20. århundrede optaget. Tillægget *100 Salmer* og udgivelsen *Kirkesangbogen* udkom begge i 2017. De rummer både nyere dåbssalmer og gentryk af tidligere dåbssalmer, som ikke har fundet plads i DDS (2002).

De nye salmer sætter som de ældre ord på, hvad der sker i dåben, men de sigter mod en mere erfaringsnær og nutidig sprog- og billedbrug. Man ønsker at omsætte de klassiske dogmatiske ord og begreber fra dåbsritualet til poetisk-teologiske billeder, fx:

Her bærer vi dåbsbarnet frem.
Vi løfter det op fra det uvisses land
du tager imod det og rører det blidt
din gudshånd kan nå det igennem lidt vand
du gav det til verden og nu blev det dit
Iben Krogsdal 2010, 2015 (100 Salmer)

Lad dåben som en sommerregn os gøde,
så vi kan gro, gå livet trygt i møde.
Fra en dybblå kilde vander du den gåde:
dåb er dråbeformet nåde.
Christiane Gammeltoft-Hansen 2013

De nyere dåbssalmer tager oftere end de ældre udgangspunkt i menneskets *undren, glæde, bekymring, omsorg og kærlighed* til barnet eller den *bekendelseshandling*, der kan ligge i at bære sit barn til dåb, fx:

Lad barnet som jeg elsker højt
få del i glædens bølgesprøjt
så døber vi med dine planer
det nye liv i oceaner.
Simon Grotian 2006, 2009

Ordet 'død' optræder oftest ikke i de nyere salmer, men omskrives til håbbilleder. En undtagelse findes i en salme af Hans Anker Jørgensen, der er skrevet i 1981-82 og genudgivet i 2013, "Sov du lille, sov nu godt":

Gennem dødens dybe vand
kom du her til livets land,
druknet, død og stået op
som en del af Kristi krop,
som en knop på livets træ,
lille barn på voksenknæ.

Man kan således i en anden sprogdragt genfinde flere klassiske dåbstemaer i de nye salmeudgivelser, fx dåb som: *Kristuslighed, frelse, sejr over døden, opstandelse, genfødselsbad, værn mod Djævel/ondskab, syndernes forladelse, Helligåndens gave, levende håb, velsignelse og fred. Tryghed* er også et motiv, der hyppigt forekommer i de nye salmer.

Med udgivelsen af de nye kollektsamlinger, *Kollekter og bønner 2009* og *Gudstjenestens Bønner 2012* og 2014 findes der i dag alternativer til de autoriserede kollekter i Ritualbogen og til kollekterne i Tillægget. Bønnerne i de nyere udgivelser knytter især an ved dåbens sammenhæng med 1. trosartikel om skabelsen, der forbindes med dåbens velsignelsesdimension, fx:

Gud, tak for lys og engle
og fordi du kommer til os
ad Helligåndens himmelstige
og kalder os dine elskede børn.
Nu beder vi:
Tag imod dette barn som vi bærer frem til dåb.
Lad ham se himlen åbne sig
og mærke at du velsigner og beskytter ham alle dage.

... Tak for kærlighedens kilde
som du skaber verden med.
Lad den overrisle dem vi elsker,
så de mærker din velsignelse
og får kræfter til at gro.
Gudstjenestens Bønner I

Men også dåbens fremadrettede karakter og dermed det nye liv i dåben (3. trosartikel) finder plads i de nye bønner, fx:

... Mind os om at vi er én familie,
bundet sammen af din livgivende ånd
og sat i verden for at vokse i troen på
at vi lever af din velsignelse.
Amen.
Gudstjenestens Bønner I

Mange af bønnerne tematiserer dåben i sammenhæng med motiver som *tak, glæde, trøst, Guds nærvær, forening med Gud og mennesker, delagtighed og fællesskab i én fortælling, én familie*.

Sideløbende med de nye salme- og bønneudgivelser er nogle sogne desuden blevet liturgiske frisogne eller arbejder med tilladelse fra biskoppen med bl.a. det autoriserede dåbsritual (fx Lindevang Kirke på Frederiksberg, hvis dåbsritual blev trykt i autorisationsgruppens rapport fra 2017).

Fagudvalgets overvejelser

Fagudvalget peger på baggrund af ovenstående rids på enkelte overordnede fokus- og opmærksomhedspunkter, der har at gøre med forholdet mellem teologi og liturgi, og som kan bidrage til de kommende drøftelser af dåben (se nedenfor). Desuden har faggruppen diskuteret de problemstillinger, der er rejst i kommissoriet.

- spørgsmålet om konkrete variationer i det autoriserede dåbsritual samt
- muligheden for et særskilt dåbsritual i forbindelse med konfirmand- og voksendåb og evt. andre særlige situationer som for eksempel konvertitdåb
- et vejledende ritual for dåb og dåbsgudstjeneste, når dåb finder sted uden for højmessens
- ritual for eller rituel markering ved genoptagelse i folkekirken
- brugen af inddragende og symbolske tiltag ved dåb i dag.

Gruppen gør opmærksom på at bag de forskellige forslag og muligheder, der tages op til overvejelse i det følgende, ligger det mere grundlæggende og principielle spørgsmål: Skal man holde fast ved den nuværende opfattelse og praksis, hvor man alene har eet dåbsritual, som er autoriseret og dermed ligger fast, og hvor der kun er meget få muligheder for ændringer og tilpasning til en konkret sammenhæng? Eller skal man bryde med den praksis?

De forslag og tiltag, der i det følgende tages op, forskellige tekstlæsninger, symboler, inddragelser m.m., udfordrer alle hver på deres måde den nuværende praksis med kun eet autoriseret dåbsritual (stort set) uden variationsmuligheder.

Der er efter fagudvalgets opfattelse en række principielle overvejelser og opmærksomhedspunkter i forbindelse med henholdsvis at fastholde den nuværende praksis - og at bryde med den nuværende praksis. Disse opmærksomhedspunkter vil blive taget op til sidst i dette kapitel, og vil således ikke blive behandlet under hver enkelt emne og forslag nedenfor.

Fokus- og opmærksomhedspunkter vedrørende dåbens teologi og liturgi

Det er udvalgets opfattelse, at man i mange kirker og sogne arbejder med at nutidig- og levendegøre dåben og dåbshandlingen gennem brug af bønner, salmer, dåbstale m.m. Sideløbende med disse sproglige tilgange anvender man i en række sogne symbolske elementer og inddragelse af familie og menighed i dåbshandlingen.

Tilsvarende arbejdes der i flere kirker med at gøre dåbens teologi og betydning mere nærværende og meningsgivende ved at lægge større vægt end tidligere på dåbens skabelsesteologiske dimension og dens forankring i levet liv, erfaringsverden og eksistens (jf. 1. trosartikel om skabelsen). I de danske dåbsritualer har dåbens karakter af frelse og syndsforladelse i Kristus (jf. 2. trosartikel om forsoning) traditionelt stået meget markant i ritual og liturgi, mens omvendt dåbens sammenhæng med 1. trosartikel (om Fader/skabelse) og 3. trosartikel (om Helligånd/forløsning) har spillet en mere tilbagetrukket rolle. Fejring, taknemmelighed, glæde, velsignelse og tillid er dog også i reformatorerens teologi væsentlige aspekter ved dåbens indhold og betydning.

Faggruppen ser også tegn på, at man aktuelt betoner dåbens sammenhæng med Helligåndens fortsatte virke i den døpte og det efterfølgende liv (3. trosartikel). Tidligere vægtede man i højere grad dåbens afgørende og skelsættende karakter, som er knyttet til forsoningen i Kristus, og som i dåben skænkes ved Helligånden. Det ses i flere af de nye salmer og bønner, men også i udviklingen inden for faddertale og -rolle, hvor man sigter mod at knytte dåbsbarn og forældre tættere til kirken og dens mange tilbud på børne-/familieområdet.

Det har været og er stadig i danske dåbsritualer et mindre fremtrædende motiv, at dåben fører ind i menigheden, men dåbens fællesskabsstiftende karakter og sammenhængen mellem dåb og menighed og mellem dåb og efterfølgende liv er et væsentligt aspekt ved dåben både bibelsk og reformatorisk og kan aktuelt være med til at åbne for forståelsen af, at dåben nok er en familiebegivenhed, men at den også er mere end det. Tilsvarende kan en opmærksomhed på dåben som en kirkelig begivenhed, der sætter den døpte ind i et menighedsfællesskab være med til at flytte fokus fra den enkeltes beslutning og tro til kirkens fællesskab og fællesskabet i Kristus.

Evangelisk-luthersk forstået sætter dåben noget nyt, idet den gør Guds løfte til mennesket entydigt for den enkelte og sætter den døpte ind i kirkens fællesskab med Kristus. På den måde er dåben en nyskabelse af

den enkeltes forhold til Gud og derfor en genfødsel, der netop ikke afhænger af, hvad man selv gør og præsterer, men af det Gud gør i dåben. En forståelse af dåb og tro, hvor den enkeltes bevidste valg og tro betones som det afgørende i dåben, kan således få den konsekvens, at dåben som Guds handling nedtones.

Dåben som en sakramental nyskabelse, der skænker fællesskab i Kristi død og opstandelse, er forankret i den treenige Gud. Det betyder, at dåbens forankring i de tre trosartikler, Fader, Søn og Helligånd, eller skabelse, forsoning og forløsning, er centralt for forståelsen af dåben. I det gældende dåbsritual bliver dåben således forstået som Faderens gerning i Sønnen ved Helligånden.

En stærk betoning af dåbens skabelsesteologiske baggrund, *kan* betyde, at dåben overvejende får karakter af en velsignelseshandling, der bekræfter en allerede givet tilstand eller mere alment rustet og beskytter barnet til livet i verden, hvorved dåben kan risikere at miste sin sakramentale betydning og karakter af nyskabelse.

Deroverfor er det væsentligt at holde fast i, at dåb som genfødsel/nyskabelse og velsignelse er knyttet sammen. Det har det været i de danske ritualer siden 1685 og altid i betydningen skænkelse af Helligånden med syndernes forladelse og det evige liv. Den indledende takkebøn fra 1912, som også går igen i 1992-ritualet, siger det på den måde, at den døbtte gennem dåben bliver Guds barn, får barnekår – i tråd med de nytestamentlige, oldkirkelige og lutherske/grundtvigske forståelser af dåben (jf ovenfor). Man understreger med andre ord i det danske dåbsritual, at der i dåben sker noget afgørende nyt for og med den døbtte, idet han/hun sættes ind i et nyt frelsesbringende fællesskab med Gud – og det bliver til velsignelse for den døbtte. Dermed understreges dåbens sakramentale karakter både som nyskabelse og som Guds handling. Dåben som nyskabelse (med baggrund i Jesu Kristi død og opstandelse) peger 'tilbage' på 1. trosartikel og frem mod 3. trosartikel og det nye liv, man træder ind i som døbt.

Gruppen gør opmærksom på, at det i de kommende drøftelser er væsentligt fortsat at have forholdet mellem trosartiklerne for øje, og det vil sige sammenhængen mellem skabelses- og frelseslære og forståelsen af dåbens gave, nu og fremadrettet. Det er vigtigt at pointere, at de tre trosartikler og deres mere eller mindre fremtrædende plads i dåbens ritual og liturgi kan repræsentere forskellige betoning ved dåben, men ikke forskellige dåbsteologier inden for én og samme dåbsteologi).

Hvordan fastholdes det liturgisk også, hvis der evt. skal ske fornyelse af sprog og/eller liturgi, så det, man siger og gør i dåben, svarer til hinanden og ikke mindst fastholder dåben som et sakramente?

Den lutherske tradition og dåbsteologi er som nævnt kendetegnet ved en stærk betoning af dåb som syndsforladelse. Men man savner i dag efter faggruppens opfattelse et nutidssvarende og erfaringsnært begreb om synd som både skrøbelighed og afmagt, men *også* som skyld. Også i dag er det efter gruppens vurdering vigtigt med en bevidsthed om, hvad det i dag vil sige, at dåben er nødvendig til frelse, herunder en nutidssvarende forståelse af synd, genfødsel og af, hvad det vil sige at blive Guds barn i dåben.

Variationer i det nuværende ritual

De tre stiftsundersøgelser viser på linje med generelle erfaringer, at der rundt omkring sker (mindre) ændringer i det autoriserede dåbsritual. Det drejer sig særligt om udeladelse af spørgsmålet "Er barnet hjemmedøbt?", brug af dåbstale i højmessen, forkortet tilspørgsel ved dåb og nye formuleringer af faddertiltalen. Udvalget har i sit kommissorium fået til opgave at overveje og drøfte de konkrete variationer.

Spørgsmål om tidligere dåb

De to forslag til et revideret dåbsritual i BET 973 åbnede begge mulighed for at udelade spørgsmålet om hjemmedåb med henvisning til dåbssamtalen. I Ritualbogen 1992 forudsættes, ligesom i Prøveritualbog 1963, at spørgsmålet er en del af dåbshandlingen, der ikke kan fraviges.

Til overvejelse

- Man kan argumentere for, at spørgsmålet liturgisk har sin plads i ritualet som en højtidelig bekræftelse af dåben som engangsbegivenhed, der ikke er sket før og ikke skal ske igen. Hermed understreges dåbens evige betydning over for den enkelte /dåbsfamilien, men også for de øvrige, der deltager i gudstjenesten, ligesom man hermed lægger afstand til gendåb. Spørgsmålet kunne måske tænkes at have relevans i forbindelse med dåb af voksne og konvertitter, men også her må man forudsætte mindst en afklarende dåbssamtale inden dåben. Derfor er det snarere den generelle markering, påmindelse og bekræftelse over for menigheden af dåbens enestående karakter, der bliver det centrale i spørgsmålet i dag.
- Omvendt benyttes spørgsmålet ikke af et stort flertal af præsterne, det kan synes overflødigt og ude af trit af samtiden, hvor hjemmedåb er så godt som ikke eksisterende. Spørgsmålet kan let – og på tidssvarende måder – afklares under fx dåbssamtalen. Spørgsmålet vil måske ovenikøbet af nogle dåbsfamilier og andre gudstjenestedeltagere kunne opfattes som et 'forhør' og en mistænkeliggørelse, hvilket er det modsatte af dåbens forkyndelse og løfte.

Brug af dåbstale

Dåbstalen er en fremvoksende genre. Den er som nævnt en mulighed, hvis man ikke holder dåb i forbindelse med en gudstjeneste, men den er ikke nævnt i forbindelse med dåb i gudstjenesten, formentligt fordi man her allerede har prædikenen.

Som vielses- og begravelsestalen er dåbstalen en særlig prædikenmæssig (homiletisk) genre med et særligt område: en lejlighedstale. Modsat de to andre lejlighedstaler (vielse og begravelse) vil dåbstalen naturligt have sakramentet som sit tydelige centrum, hvilket placerer den tættere på prædikenen. Kristendommen er altid blevet udlagt gennem prædikenen, og dåbstalen kan derfor betragtes som et forsøg på at knytte forkyndelsen tættere på det konkrete liv, *in casu* dåben.

Dåbstalen har et dobbelt anliggende: Den er kateketisk, fordi den udlægger troen og ritualet i en livssammenhængende helhed, og den er samtidig forkyndende, fordi den peger på evangeliet som både ritualets og livets centrum og fylde. Tidligere dåbstaler (fx *For Festens skyld* 1990) er korte og summariske, mens dåbstalerne i *Livsmød – fjorten dåbstaler* (2009) er tænkt til dåbsgudstjenester uden for højmessens. Også dåbstalerne i *Vil du døbes på denne tro* (2011) er længere og udfolder enkelte elementer i dåbsritualet. Flere af dåbstalerne sigter desuden mod at målrette dåbstalerne til dåbskandidatens personlige situation. I 2018 udkom *Dåbstaler til trinitatis – anden tekstrække*, hvor man sammenknytter dåben og evangeliet til den søndag, hvor dåben finder sted.

Til overvejelse

- I enkelte kirker forlader dåbsfølget kirken efter dåbshandlingen eller ankommer efter prædiken, afhængigt af dåbens placering. Hvis dåben er placeret i formessen (før prædikenen), møder dåbsfølget derfor ingen teologisk udlægning af tekst eller sakramenter, hvis de forlader kirken umiddelbart efter dåben. En dåbstale vil kunne afhjælpe dette forhold. Dåbstalen åbner desuden

modsat prædiken mulighed for at adressere dåben i den konkrete sammenhæng for den døbte og dermed kæde evangelium og liv tættere sammen, som en lejlighedstale ofte kan. Der er også mulighed for at adressere dåben som familiebegivenhed og/eller en afgørende handling for den enkelte. Her kan dåbstalen netop i tilknytning til dåben have en vis præcision. Det kan føles urimeligt over for den øvrige menighed at skulle inddrage dåb som tema i prædikenen hver gang, der er dåb i højmessen.

- Omvendt kan en meget personligt udformet tale – måske endda en fortsættelse af dåbssamtalen – forekomme 'privat' og ekskluderende for den del af menigheden, der ikke er en del af dåbsfølget. Liturgisk kan en meget udførlig dåbstale fornemmes som en ekstra prædiken og give oplevelse af en for ordrig gudstjeneste. Man kan også indvende, at prædikenen altid er en dåbstale i den forstand, at den skal udlægge dåbens gave ud fra evangelieteksten. En dåbstale kan derfor være overflødig og føles som en fordobling.

Fuld eller forkortet tilspørgsel i forbindelse med trosbekendelsen

Man overvejede muligheden for forkortet tilspørgsel ved dåb i forbindelse med diskussionen af et revideret dåbsritual (1963 og 1973). *Foreløbige ændringer i Ritual- og Alterbog* (1973) gav tilladelse til at anvende forkortet tilspørgsel ved flere dåb i samme gudstjeneste. Den mulighed blev med 1992-ritualet udelukket på grund af den betydning, trosbekendelsen og tilspørgslen til det enkelte dåbsbarn tillægges i dansk liturgisk tradition og teologi.

Ved dåben bliver der spurgt: "Forsager du Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen?" "Tror du på Gud Fader...?", "Tror du på Jesus Kristus...?", "Tror du på Helligånden...?" Hertil svarer den, der bærer barnet – eller den voksne selv, hvis der er tale om en voksen: JA.

Dette ritual går i nærmest uændret form tilbage til Luther, der igen bygger på oldkirkens dåbsskik hvor man dog havde en treleddet forsagelse. Den apostolske trosbekendelse er i udgangspunktet en dåbsbekendelse, der historisk set har hørt nøje sammen med den forudgående forsagelse. Tilsammen udgør forsagelse og troen en "dåbspagt", der en gang for alle stiftes i dåben mellem Gud og den døbte. Dåbspagten er også indledningen til et liv som kristen i stadig forsagelse og tro, og derfor giver det god mening, at det i Danmark – takket være Grundtvig – er blevet almindeligt at bruge forsagelsen og troen ved menighedens søndagsgudstjenester. Den nikænske trosbekendelse er også autoriseret til brug ved folkekirkens gudstjenester, og her er der tale om en decideret gudstjenestebekendelse, der ikke er knyttet til dåben, og som derfor ikke rummer noget led om forsagelse.

Til overvejelse

- Man kan argumentere for brug af fuld tilspørgsel, fordi fuld tilspørgsel tydeligst formidler dåben som tilsigelse og pagtshandling mellem Gud og den enkelte. Tilsvarende kan man mene, at enhver har ret til et fuldt ritual, der udtrykker dåben som højtidelig og afgørende handling – der bør derfor være "tid til at rette den fulde tilspørgsel til hvert enkelt barn" (BET 973): Her understøtter dåbens udførelse og dåbens betydning hinanden.
- Mulighed for forkortet tilspørgsel kan omvendt ses som et forsøg på at modvirke, at dåben får karakter af en magisk handling og 'afliring' af en remse, ligesom den fulde tilspørgsel kan nedtone dåbens karakter af fælles handling i menigheden. Brug af fuld tilspørgsel kan svække menighedens opmærksomhed og i værste fald degradere trosbekendelsen til en slags formular eller en

troseksamination. Ofte vil den faste menighed desuden gerne have mulighed for at sige trosbekendelsen; det kan sjældent lade sig gøre med mere end en dåb i højmessen – eller i de tilfælde, hvor dåben ligger på trosbekendelsens plads. Det kan også nævnes, at Den danske Folkekirke er alene om brugen af fuld tilspørgsel til det enkelte dåbsbarn (Thodberg, BET 973, 1983).

- Brugen af forsagelsen kan stride mod mange menneskers virkelighedsforståelse, fordi der tales så utvetydigt om 'Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen'. Det vil i dag være forestillinger, som mange forbinder med middelalderen, hvorfor forsagelsen kan virke fremmedgørende og dermed gøre dåben og dens indhold og betydning fremmed for nogen.
- På den anden side vil dåben og dåbsritualets ord om Gud, syndstilgivelsen og genfødsel miste meget af sin forståelsesbaggrund, hvis leddet med forsagelsen udelades.

Faddertiltale og fadderrolle

Dåbsritualerne fra 1895 og 1912 lægger i faddertiltalen vægt på faddernes rolle som dåbsvidner og på deres forpligtelse til at træde i forældres sted og varetage barnets oplæring i den kristne børnelærdom i tilfælde af forældrenes død. Det sker også i det nuværende ritual fra 1992. Det nuværende ritual bruger desuden det i dansk kontekst traditionelle 'podebillede' om dåbsbarnet, der nu er indpodet i Kristus.

I dag skriver mange præster selv faddertiltalen og inddrager ofte dåbslys og børnebibel i den, ligesom de peger på kirkens mange tilbud til børnefamilier (børne-/familiegudstjenester, babysalmesang, legestue, børnekirke m.m.).

Desuden tyder bl.a. norske undersøgelser fra KIFO på, at fadderne har fået en ny betydning både folkeligt og teologisk, så fadderrollen er blevet opprioriteret og bliver forbundet med en glæde og en ære. Det ses også i flere danske materialer til brug ved dåb: Fadderne fungerer som en slags livsvidner, der følger og understøtter barnet igennem livet. Man er i dag ved at gå lidt væk fra brugen af fadderbreve, der beskriver faddernes opgaver, og oplæringsforpligtelsen ved fadderrollen synes lidt mere diffus end tidligere. Den opgave lægges i højere grad på forældrene.

Der foreligger fra 1955-1999 19 dåbspjecer, der bl.a. viser en bevægelse frem mod flere og flere kirkelige forsøg på at udruste forældrene til at deltage i den kristne oplæring (Raun Iversen, 2017). Fra 2000 og frem har man i form af "Børnenes dåbsklub" i forskellige udgaver forsøgt at styrke forældrenes inddragelse og aktivitet i forbindelse med sammenhængen mellem dåb og oplæring (se fx *Folkekirkens dåbshilsen* 2000-2012, *Snapperklubben*, *Englebisser* m.m.). Senest er også nye hjemmesider som nævnt kommet til.

Biskoppernes vejledning om dåb 2008 understreger forældres, fadderes og menighedens pligter over for det døbtte barn. Det kan i den forbindelse drøftes, om det er meningsfuldt i faddertiltalen at lægge oplæring på fadderne. I fx Apostelkirken i Københavns Stift ses fadderansvaret som en kollektiv opgave, og mennesker fra den faste menighed tilknyttes dåbskandidaten som fadder (jf. forståelsen af dåben som optagelse i et fællesskab).

Man kan overveje, om der bør udarbejdes en ny og mere tidssvarende skabelon for faddertiltalen, og hvilke temaer det teologisk er vigtigt at have med i faddertiltalen. Det kunne være et tema om det at være dåbsvidne. At være vidne er at have set og hørt og altså vide noget, som man fortæller videre. Det kan også være relevant at drøfte, hvordan faddere, forældre – og menighed – udrustes til kristen oplæring – og i hvor høj grad det skal ske i faddertiltalen.

Dåb og oplæring. Opfølgende forløb i menigheden

I det enkelte sogn er der mange muligheder for at følge op på dåben. En af mulighederne er at indbyde børn, forældre, faddere og familie til dåbsjubilæum f.eks. fem år efter dåben.

Kirken kan også støtte de forældre/familier, hvor dåbens stærke familiecentrering er svækket, fx ved at tage initiativ til kirkelige dåbsfester, hvor man holder samlet dåb for flere dåbsbørn, så handlingen får karakter af menighedens dåbsfest med og for den døbtte snarere end familiefest. Det er tiltag, der er med til at understrege dåben som indlemmelse i et eksisterende fællesskab og kan nå ud til de forældre, hvor dåb ikke er en familiebåret tradition. Der er i oldkirken en stærk tradition for, at dåben fejres som menighedens dåbsfest.

Yderligere inspiration til at fremhæve sammenhængen mellem dåb og kirkefællesskab kan findes i de oldkirkelige dåbsterminer og fastlæggelsen af særlige dåbsdage (påskemat og på andre helligdage).

Forholdet mellem dåb og konfirmation

Dåbsoplæring finder også sted med henblik på konfirmation. Teologisk set hænger dåb og konfirmation sammen. Ved konfirmationen lægger præsten hånden på konfirmandens hoved og lyser en velsignelse. Der kan vælges mellem tre forskellige formuleringer af velsignelsen, men fælles for dem alle er henvisningen til dåben (enten: "som har antaget dig til sit barn i den hellige dåb", "som i dåben har genfødt dig" eller "som i dåben har gjort dig til sit barn").

Konfirmationen har historisk sine rødder i den kristne oplæring af voksne som forberedelse til dåben. I oldkirken var tanken, at en biskop ved konfirmationen gav den døbtte Helligåndens gave. I katolsk tid blev konfirmationen et selvstændigt sakramente, "firmelse". Ifølge Luther behøvede dåben intet supplement, og da konfirmationen ingen skriftbegrundelse havde, blev den på protestantisk grund afskaffet som sakramente. I stedet lagde Luther vægten på katekismuslære, altså oplæringen. Siden blev konfirmationen en slags eksamen, der gav adgang til borgerlige rettigheder – her lever stadig det folkelige udtryk om at "træde ind i de voksnes rækker".

Kirkesociologisk ser man, at konfirmationen aktuelt nyder stor folkelig opbakning (både i forbindelse med døbtte og udøbtte). Med nutidens vægtning af menneskets personlige til- og fravalg betragter en del konfirmationstiden som den periode, hvor den unge selv skal tage stilling til sit trosmæssige tilhørsforhold og måske også til sin dåb. Faggruppen peger som opmærksomhedspunkt på den betydning barnedåben har i en evangelisk-luthersk tradition. Både barnedåben konkret som det at børn bliver døbt, men også barnedåb mere principielt i den forstand at enhver dåb er en barnedåb uanset den døbttes alder. Igennem barnedåben understreges og tydeliggøres det, at Guds kærlighed er til forud for et menneskes bevidsthedsdannelse og valg. Sagt med ord fra en dåbskollekt af tidligere biskop i Helsingør Stift Johannes Johansen: "Tak af hjertens grund, fordi du (Gud) kommer til os i dåben, før vi kan komme til dig...". Tanken om konfirmationstiden som den periode, hvor den unge skal vælge troen til eller fra, vil måske kunne få afsmittende effekt på dåben, så man får indtryk af, at den er foreløbig og at konfirmationen er det egentlige, hvor man vælger tro (og Gud) til/fra. Luthersk set er det at vende tingene på hovedet, for i kristendom og tro kommer Guds kærlighed et menneske i forkøbet.

Det er således efter gruppens vurdering et væsentligt opmærksomhedspunkt i de videre drøftelser.

Voksne og dåbsoplæring

Inden for de senere år har det såkaldte voksenkatekumenat bredt sig fra Sverige til Danmark. Katekumenatet, der i oldkirken var en del af kirkens dåbsforberedelse, er et tilbud om voksenundervisning, som er knyttet sammen med de kirkelige ritualer og en gudstjenestelig trospraksis (Hage, *Katekumenatet* 2017). Katekumenatet henvender sig bredt, men bruges også af voksne, der blev døbt som børn, men har meldt sig ud af folkekirken og som nu ønsker at melde sig ind igen, eller mennesker, som ønsker at blive optaget i folkekirken gennem dåb. Desuden har mange voksne igennem en årrække benyttet de såkaldte alfakurser, der på samme måde er et tilbud om dåbsoplæring for voksne.

I forbindelse med katekumenat eller anden form for dåbsoplæring er der opstået et ønske om at afslutte undervisningen/forløb med en rituel markering i kirken (se nedenfor om ritual ved genoptagelse i folkekirken).

Tekstlæsninger ved dåben

Barnedåb og voksendåb.

Baggrunden for at overveje andre tekstlæsninger til dåben skyldes fortrinsvist et stigende antal konfirmand- og voksendåb i Danmark, hvor Markus 10, 13-16 (det såkaldte "børneevangelium") kan forekomme malplaceret. Desuden er der i forbindelse med konvertittdåb fremsat ønske om at kunne inddrage andre tekstlæsninger (fx Rom 6).

Der har i Danmark siden Reformationen været en ubrudt tradition for, at Mark 10 læses ved dåb, mens Matt læsningen blev tilføjet i 1912. I ritualerne fra 1783 og 1895 lå Matt 28,19-20 indlejret i de lange indledninger til dåben. Matt læsningen optræder ikke i Kirkeritualet fra 1685, heller ikke i forbindelse med voksendåb. I ritualer for *voksendåb* fra 1895 og 1912 blev Matthæus 28 brugt.

I Norge, Sverige og Finland har man indført nye dåbsritualer, hvor der er mulighed for forskellige tekstlæsninger. Mark 10 indgår dog som fast led, men *kan* ved voksendåb i Norge erstattes med en anden tekstlæsning (Tit 3,4-5 (frelse ved det bad, der genføder og fornyer ved Helligånden); Joh 3,1-5 (Nikodemus teksten)). I Sverige *kan* Mk 10 læses ved dåb af unge og voksne. I Finland læses Mark 10 altid som sidste læsning efter en eller flere andre tekstlæsninger, som er efter frit valg.

De forslag til forskellige tekstlæsninger, man finder i nabolandenes dåbsritualer, har på forskellig måde fokus på flere aspekter af det, der sker i dåben:

- Frelse, død og opstandelse, badet der fornyer
- Kristus-identifikation
- Frelsesvished
- Lovprisning af Gud som skaber og frelser
- Dåbslivet (løfte, ansvar, frihed, erkendelse og visdom)
- Fællesskabet (menighed, kirke)
- Bibelens dåbshistorier (Jesus, Filip og den etiopiske hofmand, Nikodemus)

Ritualerne i Sverige, Norge og Finland er fælles om at understrege dåben som en skelsættende handling, der markerer indgangen til et nyt liv ved teologisk at understrege Jesu frelsergerning, og narrativt fungerer udvalgte bibelske fortællinger som spejl for den døbtes nye virkelighed.

Til overvejelse:

- Man kan som argument for muligheden for at anvende og at kunne vælge mellem forskellige dåbstekster anføre, at dåbens budskab herigennem kan tydeliggøres. En tekst som fx Rom 6 medvirker til at markere samspillet mellem dåbens indhold og udførelse. Desuden giver flere tekstlæsninger mulighed for et større fokus på den individuelle og konkrete sammenhæng, når det fx handler om dåb af voksne og herunder også konvertitter. I de øvrige nordiske lande understreges det, at selve dåbshandlingen er den samme, men at bønnernes formuleringer og bibellæsningerne kan variere alt efter omstændighederne.
- Omvendt kan brugen af forskellige tekstlæsninger ved siden af Mark 10 og Matt 28 eller evt. med helt frit valg fra dåb til dåb føre til den misforståelse, at der er flere forskellige slags dåb og samtidig bryde med den genkendelighed, som eet og samme ritual skaber. Valgfri tekstlæsninger kan også blive anset for en nedtoning af dåbshandlingen som sakramental begivenhed, fordi de skaber et fokus på dåbens ramme og indledning.
- Man kan indvende, at der i dåbstale, faddertale og valg af dåbssalmer er mulighed for at formidle dåbsteologi og betydning (også med inspiration fra de mange anførte skriftsteder), som kan imødekomme den specifikke (og personlige) kontekst, og at der ikke er nogen sikkerhed for, at flere forskellige tekstlæsninger kan bidrage til at skabe sammenhæng mellem det, der gøres og det, der siges ved dåben.

Dåb ved overøsning og/eller neddykning

Baggrunden for at drøfte dåb ved fuld neddykning er bl.a. konvertitter, der ønsker dåb i folkekirken. Måske vil muligheden for neddykningsdåb også tiltale flere etniske danskere.

I kirkens historie har der været mere fokus på dåbens *gyldighed* end på dens form. Det er enheden af ord og vand, der konstituerer dåben som Guds handling og dermed som en gyldig dåb, ikke mængden af vand eller dåbsformen. Flere kirkesamfund, særlig den ortodokse kirke, baptisterne og pinsebevægelsen, praktiserer dåb ved fuld neddykning, idet man forstår dette som den originale dåbspraksis og en praksis, der symboliserer død og opstandelse (jf. Mark 1,9-10 om Jesu dåb i Jordanfloden og ApG 8,38 om dåben af den etiopiske hofmand. Begge steder hedder det, at de "gik ned i vandet"). Men også de kirkesamfund, der mener, at dåb bør ske ved neddykning, tillader man overøsning som gyldig dåb, hvis neddykning ikke er muligt på grund af tid og sted.

Historisk kan man se bevidnelser af neddykningsdåb allerede i år 150, muligvis tidligere. Omvendt er der meget tidligt i kirkens historie kilder, der viser, at andre former for dåb end neddykning var tilladt, fx *Didaché* (muligvis allerede før år 100). Tertullian (*De Baptismo*, ca. år 200) regner det tilsyneladende heller ikke for nødvendigt, at dåben sker ved neddykning. Mange skriftlige kilder til oldkirkens historie er gået tabt, men kirkekunstens vidnesbyrd viser altid personer, der bliver døbt ved overøsning – selvom vedkommende ikke står eller sidder i et lavvandet bassin, men i en flod.

Hvordan dåben blev praktiseret op til Reformationen vides ikke nærmere. Både Bugenhagen og Luther fandt dog at det var en uskik at døbe børn ved overøsning af hovedet alene (Schwartz Lausten 2011). I Danmark valgte man at følge Luthers ideal på dette punkt, men man har i praksis gjort noget andet af hensyn til barnets helbred, idet dåb ved fuld neddykning var forbundet med livsfare for barnet (fx lungebetændelse). Man skulle

kun afklæde dåbsbarnet, hvis det var ufarligt, thi ”mand søger med Doben børnenes welfart, og icke deris forderffuelse”, som det hedder i Rørdams Danske Kirkelove I. Tilsvarende skrev Palladius i sin visitatsbog, at dåben ikke var givet til legemets fordærv, og heller ikke i 1685-ritualet indgår nogen neddykning; derimod skal børnene ”overøsis med reent og bart Vand paa deris blote Hoveder (DNKr, 27). Da baptismen vandt frem i vækkelseskredse omkring 1840, søgte også vækkelseslederen Rasmus Ottesen om lov til at få sine børn døbt ved neddykning, og han fik tilladelsen, ligesom alle præster havde lov til at praktisere dåb ved neddykning i 1842. Grundtvig gik også ind for denne mulighed.

I lutherske kirker i andre lande vinder muligheden for dåb ved neddykning tilsyneladende frem, både når det gælder børn og voksne. I Norge er flere lutherske menigheder – både i den norske kirke og i lutherske frikirker og bedehuse – begyndt at foretage barnedåb med fuld neddykning. I den nye Frøyland og Orstad kirke er der fx et dåbsbassin. På www.svenskakyrkan.se/hogalid/dop hedder det, at dåb kan ske ”genom begjutning med eller nedsänkning i vatten, beroende på resurser i lokal, eftersom många av Svenska kyrkans gudstjänstlokaler saknar [dopgrav](#).” Også i ELCA (Evangelical Lutheran Churches in America) kan man bruge dåb ved neddykning. I den nye liturgibog (Evangelical Lutheran Worship) hedder det: *“The candidate is immersed into the water, OR water is poured on the candidate’s head...”*. Nogle amerikanske lutherske kirker har faciliteter, der gør det muligt at neddykke både børn og voksne. Andre foretager neddykning udendørs, i søer eller pools, ved passende årstider. Også fra Tyskland kendes dåb (af flere på én gang) ved neddykning i floder.

Til overvejelse:

- Det blivende i en luthersk dåbsopfattelse er foreningen af løfte og tegn, ikke detaljerne i dåbsformen. Det kan man bruge som begrundelse både for, at formen *kan* ændres ligesom man kan bruge det som begrundelse for, at der *ikke er grund* til at ændre.
- Man kan argumentere for, at neddykningsdåb teologisk og performativt understreger dåben som død/drukning og opstandelse i Kristus, her hænger altså dåben som udførelse og betydning umiddelbart sammen. Praksis i andre lutherske kirker vidner om, at ønsket om neddykningsdåb kan imødekommes, ligesom en kirkelig tradition tilsyneladende taler for muligheden for neddykning.
- På den anden side kan indførelse af neddykningsdåb betyde, at der sås tvivl om overøsningsdåben, der modsat den bibelske neddykningsdåb vil kunne opfattes som en slags B-dåb. Denne misforståelse vil kunne modvirkes ved undervisning og indledninger til ritualet. Samtidig kan det dog overvejes, om det nye fokus på dåbens form medvirker til at flytte fokus væk fra ordets og dermed løftets centrale rolle i dåben.
- Man kan også spørge, om det vil være tilstrækkeligt tydeligt, at folkekirken har et andet dåbssyn end nogle af de kirkesamfund, der allerede i dag praktiserer dåb ved neddykning, hvis der åbnes mulighed for dåb ved fuld neddykning også i folkekirken. Der har i dansk sammenhæng ikke været tradition for dåb ved fuld neddykning.
- Desuden rummer spørgsmålet om neddykningsdåb nogle rent praktiske udfordringer i mange danske middelalderkirker. Man kan måske forestille sig et dåbsbassin i hvert stift eller provsti, men dette vil i praksis medføre, at dåbskandidaten som regel ikke kan blive døbt i egen sognekirke og menighed, og hvilken betydning vil det få i forhold til menighedsforståelsen og sognebevidstheden?

Ritual for og/eller rituel markering ved genoptagelse i folkekirken

Baggrunden for at drøfte en rituel markering ved genoptagelse i folkekirken, skyldes at et ønske om at kunne markere, at man efter at have ladet sig udmelde af folkekirken eller på anden vis været 'langt væk fra kirken' i en årrække, nu er blevet meldt ind igen. Da man jo allerede er døbt, kan man ikke blive døbt igen, eftersom man ikke praktiserer gendåb i folkekirken, og derfor opstår ønsket om en anden form for markering af overgangen ind i kirken på ny.

I den evangelisk-lutherske dåbsforståelse har man allerede to 'ritualer' som rummer en bekræftelse af dåben og Guds løfte og tilsagn. Det er skriftemålet og konfirmationen. De kan begge gentages flere gange. Da konfirmationsritualet er velkendt modsat ritual for skriftemålet, vil det formentligt give bedst mening at lade et eventuelt nyt ritual lægge sig i forlængelse af konfirmationsritualet.

Vælger man denne model, er det imidlertid spørgsmålet, om det er nødvendigt med et selvstændigt ritual. Ritualet kan i sit indhold, ligesom konfirmationsritualet i dets forskellige udformninger, jo alene være en bekræftelse af dåbens nåde, ikke et nyt dåbsritual.

Til overvejelse:

- Man kan argumentere for, at et ritual for genoptagelse i folkekirken, eventuelt efter et katekumenat, vil bidrage til at understrege den afgørende betydning, som Guds løfte, kirke og kristendom har for den enkelte, ligesom et ritual kan ses som en særlig kirkelig velkomst.
- Omvendt kan et nyt ritual skabe den misforståelse, at der med genoptagelsen i folkekirken skulle være tale om en fundamental anden handling, der ville lægge sig som et tillæg til dåben. Den misforståelse vil næppe opstå ved anvendelse af det velkendte konfirmationsritual.

Brug af symbolske elementer og inddragende tiltag – opmærksomhedspunkter

I dag anvendes i en del kirker forskellige symbolske elementer og inddragende tiltag i forbindelse med dåb, f.eks. dåbslys, dåbsklude, forældrebøn mm.

I den forbindelse peger fagudvalget på nogle generelle opmærksomhedspunkter:

- Nye symboler og inddragende tiltag kan understøtte dåben teologisk og liturgisk, men de kan også utilsigtet komme til at skabe utydelighed om dåbens indhold.
- Tilsvarende vil nye symboler og inddragende elementer kunne påvirke den ramme, der er/bliver om dåben. Også det kan såvel understøtte dåbshandlingen og formidlingen af dåbens betydning - og det modsatte.
- Dåben er et sakramente og rummer i sin praksis også karakter af familiebegivenhed. Nye symboler og tiltag vil kunne understøtte både det ene og det andet. En stærk betoning af det familiære og hjemlige kan betyde, at selve dåbshandlingen og det, der sker ved døbefonten, glider mere i baggrunden. Omvendt kan betoning af det kendte og hjemlige bidrage til at man som måske ikke kirkevant føler sig mere hjemme i kirken og i ritualet.
- Et ritual rummer som oftest en grad af fremmedartethed og højtidelighed. Det kan medvirke til, at dåben opleves som en enestående handling. Det kan også på den anden side virke distanceskabende og fremmedgørende. Nye symboler og tiltag vil kunne understøtte både det ene og det andet.

Dåbslys

Brugen af dåbslys er en tradition, der går tilbage til oldkirken og dåbens sammenhæng med det flerårige katekumenat med afsluttende dåbstermin/påskemesse. Luther forudsætter også brug af dåbslys i sit ritual fra 1523. Dåbslys bruges som en symbolsk understregning af det nye liv i dåben, der – når lysene bæres ud af kirken – tages med ud i verden. Dåbslysene illustrerer altså både den døbtes nye status i Kristus og peger samtidig fremad mod det efterfølgende liv i dåben. Brugen af dåbslys kan eventuelt understøttes af et tekststed (fx Joh 8,12, Ef 5,8-9, jf om Luther s xxx) og/eller inddrages i faddertiltalen, så tegnhandlingen fortolkes og indlejres i den øvrige liturgi. Omvendt kan praktiske forhold – fx uventet slukning af dåbslys el.lign., afføde utilsigtede fejltolkninger.

Dåbskjole/-hue

I dag er dåbskjolen et af de elementer ved barnedåben, der oftest forbindes med tradition og familiemæssigt tilhørsforhold, og barnet bærer i dag dåbskjolen allerede ved indgangen til kirken. Tidligere iklædtes den døbte dåbskjole eller -hue i forbindelse med selve dåbshandlingen for at understrege det nye liv i Kristus. I gengivelsen af opstandelsen i middelalderlig kirkekunst er Kristus altid klædt i hvidt, lysets, renhedens, glædens farve. Når både børn og voksne tidligere blev iklædt hvide kjortler efter dåben og bar dem i ugerne derefter, blev det tydeligt både for dem selv og for omgivelserne, at der var indtruffet en forandring i deres liv; at de nu tilhørte den opstandne, var "iklædt Kristus" og havde fået liv, far og ånd til fælles med ham. Det er baggrunden for de hvide dåbskjoler i dag. Tilsvarende har iklædning af dåbshue efter dåben skullet understrege barnets nye kongelige status som Guds barn.

Det kan overvejes, om brug af dåbshue eller iklædning af alba efter dåben på samme måde kan tjene til en symbolsk understregning af barnets nye status og identitet, genfødsel. Omvendt vil der formentligt være en række praktiske forhold, der i den forbindelse kræver overvejelse.

Også præsten kan benytte alba under dåbshandlingen og dermed markere en reference til barnets dåbskjole. Præsten bliver således én blandt de hvidklædte døbte, som barnet nu i dåben skænkes fællesskab med. Dette vil formentlig kræve enten en opfølgende bemærkning eller fortolkning, der kan slå af på tiltagets symbolske styrke.

Procession

Når dåben indledes med en procession, bliver barnet båret ind og ud af kirken ved gudstjenestens begyndelse og afslutning, mens den voksne dåbskandidat bliver ført ind og ud af kirken. Procession kan fungere som en understregning af, at barnet eller den voksne nu bliver 'løftet' ind i den nye virkelighed, der er den kirkelige dåb. Man kan overveje, hvad en procession reelt opfattes som en understregning af? Bliver den en hyldelse af dåbsbarnet mere end af selve dåben og den nye sammenhæng den døbte løftes ind i? Hvad vil det i givet fald betyde?

Fremvisning af den døbte

I nogle kirker bruger man, at præsten viser den nydøbte frem for menigheden og hilser ham eller hende velkommen: "Dette er NN..." for at markere den døbtes nye status og indlemmelse i den konkrete menighed. På samme måde kan den/de nydøbte nævnes i kirkebønnen.

En fremvisning af den døbte kan på samme måde som processionen være med til at understrege, at dåben er en indgang til det kirkelige fællesskab og den lokale menighed. Omvendt kan fremvisning af den døbte

måske også blive opfattet (igen som ved processionen) mere som en hyldest af den døbte end af dåben og indgangen til det nye fællesskab.

Dåbsklude

Aktuelt strikkes der dåbsklude i mere end 400 kirker landet over (se dabskluden.dk). Dåbsklude er små klude, der strikkes af frivillige i menigheden eller af dåbsbarnets pårørende; de findes i mange forskellige udgaver, oftest med den døbtes navn og et kristent symbol broderet på kluden. Ofte tørrer en pårørende barnets hoved af med dåbskluden. Bagefter får den døbte (s familie) dåbskluden med hjem som et minde om dåben.

- Brug af dåbsklude kan ses som et fællesskabsstiftende tiltag, der kan hjælpe med at binde den regelmæssige menighed og dåbsmenigheden sammen, ligesom dåbskluden kan skabe rum for det relationelle og familiemæssige, der for mange er vigtigt ved dåben. Dåbskluden peger både på dåbshandlingen og samtidig frem mod livet ud af dåben.
- Brug af dåbsklude kan give gode associationer og rumme gode betydninger, fordi det er en gave, nogen har gjort sig umage med. Kan det måske modsat opfattes som 'bare en klud', 'en våd klud'?

Læsninger – forældrebøn

Forældre, faddere og familiemedlemmer får i stigende omfang opgaver i forbindelse med dåben. Det kan f. eks. være oplæsning af særlige dåbsbønner, fælles håndspålæggelse under Fadervor, aftørring af barnets hoved efter dåben m.m.

- Tanken bag opgaverne er, at de aktiverer og inddrager forældre, faddere og familie i dåben og gør det tydeligt, at også de er medlemmer af menigheden og medansvarlige for barnets dåb og oplysning. Sådan kan dåben opleves som mere personlig.
- Omvendt kan man overveje, om ikke netop en styrke ved det nuværende er, at man bliver fri for fokus på sin egen person, fordi ritualet understreger det fælles menneskelige. Der kan ligge en aflastning i, at man ikke deltager i dåben som individ, men som et menneske blandt mennesker.

Drop in-dåb

Drop in-dåb kom til Danmark i 2017 inspireret af drop in-dåb i Sverige (2012) og Norge (2015), og noget tyder på, at befolkningen har taget den nye dåbsform til sig.

Drop in-dåb vil sige, at mennesker, der ønsker selv at blive døbt eller at lade deres børn døbe, kan komme ind fra gaden og få det gjort. Kirken åbner således i et særligt tidsrum uden for højmessens dørene og lader folk komme uanmeldt for at blive døbt. Ønsket om denne dåbsform kan skyldes, at man her undgår for mange "tilskuere", frihed fra forventningspres i forhold til en efterfølgende dåbsfest, eller der kan ligge andre motiver bag.

Ved drop in-dåb er rammerne uformelle, men dåbshandlingen er den samme. Nogle medbringer selv vidner, andre bruger frivillige fra menigheden, som er til stede i kirken til dette formål.

Præsten har en kort samtale med dåbskandidaten, og kordegnen søger for, at de formelle betingelser for dåb er opfyldt, hvorpå dåbskandidaten døbes på det fulde autoriserede ritual, enten alene eller sammen med andre dåbskandidater.

Nogle steder afholdes der en lille gudstjeneste som ramme om dåbshandlingen.

Den korte tid, drop in-dåb har været praktiseret, har givet anledning til at debattere ikke bare konceptet og betegnelsen (som nogle forbinder med fastfood og discount), men også dåbssyn, menighedssyn og kirkesyn.

Til overvejelse

Dåbsforberedelse:

- Ved voksendåb har præsten hidtil været henstillet til at yde dåbsforberedelse i form af bibellæsning, indføring i den kirkelige tradition og kristne lære, før dåben kunne finde sted. Uden den indledende dåbsforberedelse kan ønsket om dåb opstå som en spontan og måske ikke helt gennemtænkt indskydelse. Dåben er et sakramente, der har afgørende betydning i den døbtets liv, og dåben bør derfor tales op og ikke ned.
- Omvendt kan man indvende, at den kristne kultur bidrager til et alment kendskab til den kristne tros indhold, ligesom hidtidige eksempler fra drop in-dåb peger på, at de mennesker der kommer, rent faktisk har overvejet dåb igennem længere tid. Tilsvarende understreger den lutherske dåbsforståelse, at der *ikke* stilles krav til dåbskandidaten om en bestemt indsigt eller overbevisning som forudsætning for dåb. I dag er der desuden rig mulighed for at tilbyde dåbsoplæring *efter* dåben.

Sognetilhørsforholdet og menighedsfællesskab:

- Ved drop in-dåb er sognetilknytning ikke en forudsætning for dåb, ligesom højmessens ramme om dåben og den faste menighed er fraværende. Det kan ses som et udtryk for, at drop in-dåb svækker sognebevidstheden og forstærker en individualiserende tendens i samfundet. Det fællesskab, som dåben er en indgang til, mangler ved selve dåbshandlingen.
- Omvendt kan man hævde, at sognebevidstheden allerede er svækket; visse provstier arbejder fx sammen om drop in-dåb for både at fastholde lokalt tilhørsforhold, men samtidig have en fleksibel forståelse af sognegrænser. Ved drop in-dåb kan den lokale menighed vise sig som et samarbejdende fællesskab, fordi det at holde kirken åben på denne måde ikke bare involverer præsterne og det øvrige personale, men også menighedsrådet og andre frivillige. Der kan desuden opstå nye fællesskaber mellem dåbskandidater, gæster, frivillige og ansatte ved den enkelte kirke.

Konvertering:

- Man har udtrykt bekymring for, at drop in-dåb vil nivellere det dåbsforberedende arbejde, der foregår i forbindelse med konvertittdåb.
- Offentliggjorte erfaringer fra drop in-dåb viser, at der kan tages højde for denne problematik; fx henviser man konvertitter, der søger drop in-dåb til de kirker, der tilbyder dåbsoplæring for denne målgruppe forud for dåb.

Mulige scenarier vedrørende dåbens liturgi til videre drøftelse

Flere autoriserede dåbsritualer – Mulighed for variationer inden for et autoriseret dåbsritual – 'Minimal' autorisation – Eet autoriseret dåbsritual

Baggrunden for at drøfte muligheden for flere autoriserede dåbsritualer hænger især sammen med et ønske om et særskilt ritual for konfirmand- og voksendåb, fordi man i dag ser en tendens til, at flere unge og voksne bliver døbt i Den danske Folkekirke end tidligere.

Man har før i dansk sammenhæng haft et særskilt ritual for dåb af voksne (1685, 1895 og 1912 ordningen). Den liturgiske kommission, der var nedsat af Kirkeministeriet, fremsatte i 1983 to forslag til dåbsritualer og et forslag til ritual ved voksendåb. Det endelige og autoriserede dåbsritual af 1992 endte dog med eet dåbsritual, der i dag gælder ved enhver dåb i folkekirken. Det betød, at det tidligere voksendåbsritual i 1992 blev sammenarbejdet med barnedåbsritualet. Voksendåb (herunder konfirmanddåb) bliver således anset for en variant af barnedåben. Det hænger sammen med den evangelisk-lutherske dåbsteologi, hvor enhver dåb, uanset den døbttes alder og øvrige forhold, er barnedåb, idet dåb er modtagelse af barnekår i forhold til Gud.

Man kunne overveje, om det også i andre situationer end konfirmand-/voksendåb ville være relevant med mere end eet autoriseret dåbsritual, fx i forbindelse med dåb af konvertitter. Der kunne også være andre forhold. I Tyskland kan man for eksempel i dag blive døbt ved fuld neddykning – en mulighed, nogle i folkekirken måske også kunne tænkes at overveje, hvis der var mulighed for det.

Også spørgsmålet om et 'minimal' dåbsritual er blevet rejst. Her kunne man autorisere en række centrale elementer af dåbsritualet, mens man så frit eller i hvert fald friere kan sammensætte den øvrige del af dåbshandlingen og ritualet, evt. med hjælp fra vejledninger. Man kender allerede til 'minimal autorisation' fra begravelsesritualet, hvor alene selve begravelseshandlingen (jordpåkastelses ritual) er autoriseret, mens der vedr. opbygningen af begravelsen, herunder valg af tekster og bønner, alene er vejledninger.

Bag de ovenfor skitserede spørgsmål ligger som tidligere nævnt det mere overordnede og grundlæggende spørgsmål, hvorvidt man i folkekirken skal have eet autoriseret dåbsritual, som er fælles for alle, der bliver døbt (den nuværende ordning og praksis), og hvor omfattende og fast det i givet fald skal være – eller om man skal bryde med denne praksis?

I forbindelse med drøftelsen af det spørgsmål er der efter fagudvalgets opfattelse en række forskellige forhold, argumenter og overvejelser, som det er væsentligt at være opmærksom på. Gruppen har sammenfattet dem i nedenstående (ikke udtømmende) opmærksomhedspunkter.

Som en styrke ved *eet autoriseret og helt enslydende ritual* bliver det ofte fremhævet

- At man som døbt aldrig kan eller skal være i tvivl om, hvorvidt ens dåb er 'rigtig'. Hvis der er flere dåbsritualer og flere måder at blive døbt på, kunne nogen måske blive i tvivl om, hvorvidt deres egen dåb er god nok og den rigtige. Er det fx mere 'rigtigt' eller 'bibelsk' at blive døbt ved neddykning – som Jesus blev i Jordanfloden – end ved overøsning? Den tvivl opstår ikke, når der er eet autoriseret og helt enslydende dåbsritual.
- At det hermed understreges, at enhver dåb evangelisk-luthersk forstået er barnedåb uanset den døbttes alder og øvrige forhold. Der er med andre ord kun én dåb og derfor også kun eet autoriseret dåbsritual.
- At flere autoriserede dåbsritualer/variationsmuligheder måske kunne afføde den fejltolkning, at der er flere slags dåb, og at der altså er forskel på f.eks. barnedåb og voksendåb ikke alene hvad angår

ritualer, men også hvad angår teologien. Der kunne opstå den misforståelse, at voksendåb skulle indebære en mere personlig stillingtagen, modenhed, viden og/eller tro som forudsætning for dåb. Barnedåb derimod understreger den teologiske pointe, at dåb netop ikke er noget, man skal have en vis modenhed, indsigt eller overbevisning/tro for at kunne få del i. Dåb er et sakramente, og noget Gud gør og virker: Dåben er en gave, der modtages i tro og tillid og med tak.

- At dåben evangelisk-luthersk er det grundlæggende og strengt taget eneste nødvendige sakramente: Man bliver kun døbt én gang, hvilket gør det væsentligt, at der ikke kan bringes tvivl om dåbsritualet, hverken teologisk eller liturgisk. Det sikres bedre gennem et autoriseret ritual, som er fælles for alle i alle situationer.
- At man som præst, som døbt, som forældre/faddere/vidner og som menighed ikke kan være i tvivl om, hvorvidt der er tale om en evangelisk-luthersk dåb også rituelt og liturgisk, fordi ritualer ligger fast.
- At der er en stor grad af aflastning af den enkelte, både præst og familie, ved at gå ind i noget fast og givet, som har traditionens vægt og tyngde, og som giver mening til én og til den situation, man står i, og som man kan 'finde sig' selv i. Man skal ikke selv som familie/dåbskandidat/menighed/præst skabe og beslutte, hvad meningen er, og hvad der derfor skal siges og gøres i dåben. Det er givet, som dåben er det.
- At det allerede gennem faddertale, salmer og prædiken er muligt at imødekomme ønsket om at adressere den konkrete livssituation, den døbte står i.

Som en svaghed ved *et autoriseret og helt enslydende ritual* vbliver det ofte nævnt:

- At et autoriseret, enslydende ritual savner de kontekstuelle og eksistentielle elementer, der er med til at forbinde dåben med den situation, som de/den enkelte, der skal døbes, står i. Det kunne være de(n) døptes alder (barn, ung, voksen) eller livssituation (konvertit, flygtning, syg, døende).
- At det kunne give større 'ejerskab' til dåbshandlingen, hvis der var rum for præst, menighed og forældre til at kunne sætte deres eget præg på dåbshandlingen, fx. gennem bønner, tekster, dåbstale, fremvisning og ikklædning af dåbskjole efter dåben eller evt. dåb ved fuld neddykning.
- At nogle af de led, tekster og bønner, der indgår i det autoriserede dåbsritual, for en umiddelbar betragtning opfattes malplacerede og fremmedgørende i forhold til den situation, den pågældende står i. Det oplagte eksempel er læsning af Mark 10,16: "Lad de små børn komme til mig" i forbindelse med dåb af en ung/voksen.
- At det udelukker muligheden for at give *nogle* teologiske pointer en særlig vægtlægning. I forbindelse med nadverritualet har man fx flere forskellige (autoriserede) bønner, tekster og ritualer at vælge imellem og dermed mulighed for at accentuere nogle teologiske motiver frem for andre. Læsning af fx. Rom 6 kunne understrege Kristus-identifikation, død og opstandelse og det nye liv i Kristus gennem dåben.
- At hvor traditionens tyngde af nogle erfares som noget positivt, kan den af andre erfares og opleves som en tung byrde og et stift system, der ikke levner rum for konkrete sammenhænge, forhold, og ønsker. Det kan bidrage til en opfattelse af, at kirken er en tung, dogmatisk størrelse og et system, der giver plads til det enkelte menneske.

Forskellige muligheder for at imødekomme ønske om større frihed i forbindelse med dåbsritual og dåbshandling

Mulighederne er mangfoldige – lige fra at fastholde den nuværende situation med eet fælles autoriseret ritual uden (væsentlig) mulighed for variation til at autorisere meget lidt (måske tilspørgsel, dåbshandling og dåbsord ("Jeg døber dig i ... ")) med frihed til, at præst og dåbsfamilie/den, der skal døbes, kan sammensætte dåbshandlingen ud fra den aktuelle kontekst, man står i.

Man kan man kunne også forestille sig andre muligheder. Fx kunne man eet fælles autoriseret ritual for dåb med mulighed for flere variationer i fx tekst- og bønnevalg. Det vil betyde, at man ganske som nu har et fast ritual. Forskellen ville være, at man inden for det ene og samme autoriserede ritual gav nogle flere valgmuligheder, som også ville være autoriserede.

- Som en styrke ved denne model kan fremhæves, at man herved fastholder netop eet autoriseret dåbsritual med alt, hvad det betyder (se ovenfor) og samtidig giver mulighed for at imødekomme, at der i dag døbes flere unge/voksne/konvertitter end tidligere.
- I forlængelse heraf kan en styrke ved denne model være, at man vil få mulighed for at give *nogle* teologiske pointer en særlig vægtlægning, som man kender det fra nadverritualet, herunder betone de forskellige trosartikler forskelligt.
- Svagheden ved denne model svarer til de ovenfor nævnte opmærksomhedspunkter.
- Derudover vil denne model måske af nogen erfares for restriktiv over for de mulige livssituationer, der evt. ikke vil være rummet inden for de variationsmuligheder, der bliver i det autoriserede ritual

En anden mulighed er, at man kunne udarbejde flere autoriserede ritualer til forskellige kontekster og livssituationer

- Styrker og svagheder ved denne model svarer til de ovenfor nævnte generelle opmærksomhedspunkter

En tredje måde kunne være at udarbejde en såkaldt minimal autorisation, evt. suppleret med vejledning og forslag til bønner, tekster, forskellige liturgiske led, der kunne understrege (dele af) dåbens sakramente og teologi m.v.

Man kunne forestille sig, at det alene var de enkelte elementer, der var fastlagt i ritualen, mens den konkrete udformning og formulering kunne være enten helt fri, eller at man skulle vælge inden for et givet felt af muligheder. Der kunne fx være anført i minimumsritualet, at der skal være en konkret dåbshandling, men man kan lade det være op til præst, familie, hvordan dåbshandlingen konkret skal være og udføres, fx ved neddykning eller som nu ved overøsning.

Man kunne også forestille sig, at man udformede et minimumsritual, hvor det ikke alene var de enkelte elementer, der var fastlagt i ritualen, men også den konkrete udformning og formulering, og/eller, at der kunne være flere eller færre anførte variationsmuligheder.

Pointen er, at man definerer, hvad der som minimum skal til for, at dåbshandlingen kan siges at være en kristen, evangelisk-luthersk dåb og et sakramente, og så i øvrigt giver vejledning til de øvrige led og elementer i større eller mindre omfang og altså med stor frihed til, at man lokalt og i den konkrete situation kan sammensætte og forme dåbsritualet

- Som en styrke ved denne model kan fremhæves den store grad af frihed til og mulighed for at gøre dåbshandlingen kontekstuel, både i forhold til den, der skal døbes, og i forhold til evt. lokale ønsker/forhold. Det vil være en imødekommelse af svaghederne ved at have eet fast ritual.
- Endvidere kan nævnes som styrke, at folkekirken i forvejen anerkender andre kristne kirkesamfunds dåb som sand dåb, hvis dåben er udført med det minimum, at det er en dåb i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn
- Som en svaghed ved denne model er med modsat fortegn de punkter, der er nævnt som en styrke ved eet fælles autoriseret ritual.
- Som opmærksomhedspunkt kan nævnes, at et ritual og en dåbshandling udgøres af den helhed handlingen er - og altså af den samlede helhed af ord og handling, bønner og tekster, symboler mv. Det betyder at en dåbshandling ikke alene udgøres af det, der som minimum skal siges og gøres, men også af de led man evt. frit kan tilføje derudover. Jo mindre der autoriseres og jo mere der er frit, desto større opmærksomhed skal der derfor være hos den/dem, der i den konkrete situation udformer dåbshandlingen og ritualen, dvs. opmærksomhed på helheden og på, at det samlede ritual ligger inden for bekendelsen. Det vil naturligvis være et opmærksomhedspunkt som gælder hver gang man holder gudstjeneste og kirkelig handling hvor ikke alt er autoriseret, men når det gælder dåbsritualet vil der naturligt være en særlig opmærksomhed, fordi dåben er det i evangelisk-luthersk sammenhæng grundlæggende sakramente.
- Endvidere kan det være et opmærksomhedspunkt, at når kun lidt ligger fast og er autoriseret, og der er mulighed for stor grad af frihed til lokal prægning, vil det kunne rejse spørgsmålet om, hvem der repræsenterer den lokale menighed. Er der præsten, menighedsrådet, et lokalt nedsat liturgiudvalg, indbudte menigheds møder ... Se i øvrigt rapport vedr. autorisation.

Det skal i denne forbindelse bemærkes, at der i forbindelse med hjemmedåb og nøddåb er særlige, forkortede ritualer, som man måske kunne betragte som en form for minimumsritualer. Her er det væsentligt at være opmærksom på, at der er tale om nødsituationer, hvor man gennem de anviste nøddåbsritualer (et kortere og et længere) giver hjælp til den der i den konkrete situation skal varetage dåben.

Det forudsættes også, at den (nød)døbte efterfølgende fremstilles i kirken, hvis det er muligt. Denne fremstilling er **ikke** en fornyet dåb, da man kun bliver døbt én gang, men derimod en bekendtgørelse for menigheden af, at det pågældende barn er blevet døbt og nu (også) hører til i den konkrete menigheds fællesskab.

Ritual for særskilt dåbsgudstjeneste, dvs. dåb uden for højmessen (undtaget nøddåb som der findes særlige vejledninger til)

Den nuværende situation i folkekirken er kendetegnet ved et voksende antal særskilte dåb, typisk om lørdagen. Når dåben finder sted i højmessen, er den omkranset af en række faste elementer: fx kirkeårsbundne tekster, autoriserede kollekter og bønner, nadverfejring og et salmevalg, der er tilpasset og varieret efter kirkeåret og søndagens tema. De faste elementer er genkendelige og konstante; de er med til at definere gudstjenesten som en evangelisk-luthersk gudstjeneste og er som sådan med til at understrege, at dåben er et sakramente, der indsætter den døpte i det kristne fællesskab, som kirken er. Når det gælder den særskilte dåbsgudstjeneste, er denne modsat dåb i højmessen ikke bundet til en fast liturgi; den bliver i

praksis tilsyneladende ofte afkortet og tilpasset ud fra den enkelte præsts skøn. Her er der større mulighed for tage afsæt i den afgørende overgang eller konkrete anledning, der er baggrunden for ønsket om dåb.

Det er fagudvalgets opfattelse, at særskilt dåb ofte sker af pragmatiske hensyn til dåbsforældres ønsker samt præsters ønsker om ikke at lægge hindringer i vejen for dåb og dertil glæde ved at kunne målrette dåbsgudstjenesten en mere homogen gruppe end søndagsmenigheden.

Indhold

Et vejledende ritual for særskilt dåbsgudstjeneste kunne indeholde:

Kirkeårsbundne tekstrækker

Det kan drøftes, om tekstvalg skal pege frem mod den kommende eller tilbage på den forgangne søndag. Yderligere kan det overvejes, om gammeltestamentlige og/eller epistellæsninger skal indgå.

Faste bønner

Faste bønner kan bidrage til en teologisk balance mellem gudstjenestens fokus på 1. trosartikel (skabelsesteologi, dåbens karakter af velsignelse m.m.), 2. trosartikel (kristologi, forståelse af frelsen og menneskesyn) samt 3. trosartikel (Helligånd og kirke/-menighedsforståelse).

Trosbekendelse

Prædiken

Kan eventuelt have karakter af dåbstale

Nadverfejring

Nadverfejring understreger, at dåben indgår i en gudstjeneste også selv om det er en særlig gudstjeneste, og at dåben som sakramente markerer indgangen i det kristne fællesskab, som fortsat næres gennem nadveren. Desuden betoner nadverfejring samspillet mellem det individuelle og det kollektive/fælles.

Varieret salmevalg

En bredde i salmevalg kan modvirke et ensidigt fokus på situation og anledning. Evt. kunne man have en vejledning,

Velsignelse

Til overvejelse:

- Et vejledende ritual for dåb ved særskilt gudstjeneste kan bidrage til, at dåben teologisk gøres gældende som frelsesnødvendighed, befrielse fra syndens herredømme, genfødsel, indlemmelse i menigheden og indgangen til et nyt liv i efterfølgelse. Dåben bliver således ikke alene en lejlighedshandling, men sættes ind i en gudstjenestelig ramme, ganske som når dåb finder sted i højmessen. Det kan medvirke til at fastholde den nødvendige balance mellem liv og sakramente, familie(fest) og kirke, individ og fællesskab.
- Liturgisk kan såvel ny-ordinerede præster uden erfaring som erfarne præster, der rutinemæssigt genanvender egne liturgier, formentligt have gavn af en gennemtænkt og klar liturgi for særskilte gudstjenester med dåb.
- Omvendt kan et vejledende ritual for dåb ved særskilt gudstjeneste betyde, at udbredelsen af dåb uden for højmessen fremmes. Det kan få konsekvenser for søndagens højmesse og

tilslutningen til samme, og man kan derved risikere at nedtone dåbens sammenhæng med gudstjeneste og kirke.

- De faste kirkegængere er ofte glade for barnedåben og herunder for at være dåbsvidner og udgør en modvægt til dåben som alene familiær begivenhed. Man kan overveje, hvad et ritual for særskilt dåb kan få af betydning for fællesskabet mellem såkaldt kernemenighed og dåbsfamilier.

Afsluttende bemærkninger

Fagudvalget går ikke ind i en konkretisering af de forskellige muligheder nævnt ovenfor, herunder hvilke led og dele af dåbsritualet, der i givet fald kunne/skulle være autoriserede og hvilke, der evt. kunne/skulle ligge i det 'frie rum'. Tilsvarende går fagudvalget heller ikke ind i en vurdering af mulighederne. Begge dele hører efter fagudvalgets opfattelse til som en del af den brede samtale og drøftelse, der nu lægges op til.

Fagudvalget gør afslutningsvist opmærksom på det ønskværdige i øget fokus på og en teologisk gennemreflekteret drøftelse af de tre trosartikler og deres indbyrdes relation i forbindelse med dåben, så dåbens karakter af sakramente, herunder forholdet mellem kristologi og skabelse fastholdes samtidig med, at både første og tredje trosartikel, herunder dåbens karakter af frisættelse til/sendelse, bliver tydeligere.

Tilsvarende kunne det være ønskeligt med en teologisk gennemrefleksion af en nutidssvarende og erfaringsnær forståelse af mennesket som syndigt.

Begge dele gælder helt generelt og uanset hvor meget eller lidt man måtte autorisere af et kommende dåbsritual (evt. flere).

III. NADVERENS TEOLOGI, LITURGI OG HISTORIE

Indledning

Igennem historien har man fremhævet bestemte motiver ved nadveren. Til tider i en grad, så andre er gledet mere eller mindre i baggrunden. I dansk tradition var nadveren gennem flere hundrede år koncentreret om tilsigelsen af syndernes forladelse til den enkelte anfægtede samvittighed. Men nadveren er også forbundet med andre motiver. I folkekirkens nabolande har man valgt at føre nadverliturgien tilbage i nærheden af dens også før-reformatoriske rødder, så også nadverens karakter af taksigelse, fællesskabsmåltid m.m. bliver tydeligere.

Derfor er det relevant med en teologisk, historisk og liturgisk drøftelse af forholdet mellem nadverens forskellige betydningslag. Hvordan forstod reformatorerne nadveren og kan vi forstå den på samme i dag? Er nadveren fortrinsvist et forsoningssted og/eller et taksigelsesmåltid i menigheden? Hvad er forholdet mellem nadveren som tilstedeværelse af den opstandne Kristus og nadveren forstået som et erindringsmåltid? Og hvordan udtrykkes de forskellige nadverteologiske motiver liturgisk?

Det er spørgsmål, der diskuteres i Den danske Folkekirke, og som har at gøre med, hvad der er det centrale ved nadveren teologisk og liturgisk, så man også i dag kan kende og genkende nadverfejringen som en evangelisk-luthersk nadver, der har både aktualitet og relevans i samtiden.

Folkekirkens bekendelsesskrifter om nadveren

Den danske Folkekirke er som nævnt forpligtet på bekendelsesskrifterne, der ligesom Bibelen anses som retningsgivende læregrundlag for evangelisk-luthersk kristendom. Den Augsburgske Bekendelse (*Confessio Augustana*, forkortet CA) udgør sammen med de tre oldkirkelige symboler og Luthers *Den Lille Katekismus* Den danske Folkekirkens bekendelsesgrundlag (se ovenfor om dåb).

Den Augsburgske Bekendelse, artikel 10, der handler om nadveren, slår fast, at:

”Om Herrens nadver lærer de, at Kristi legeme og blod sandt er til stede og uddeles til de spisende i Herrens nadver, og de misbilliger dem, der lærer anderledes.”

Sandt til stede understreger, at Kristus er virkeligt nærværende med sit legeme og blod i brød og vin. CA siger ikke noget om, hvordan nærværet skal forstås, men det fremgår, at nadveren *ikke* kan opfattes som et rent symbolsk måltid eller et mindemåltid: Der er et særligt Kristusnærvær i nadveren, for her er Kristus selv til stede som brød og vin til at spise og drikke. *Uddeles til de spisende* viser, at den reformatoriske nadver er et måltid, der har handlings- og fællesskabskarakter: Nadveren er et sakramentalt måltid, der finder sted i en konkret forsamling af spisende. Artikel 10 om nadveren er, som dåbsartiklen (CA 9), tavs om troens rolle i sakramentet. Som artikel 9 bliver også artikel 10 udfoldet i CA 13 (om sakramenterne), der slår fast, at sakramenterne skal bruges, så troen vækkes og styrkes.

Luthers *Den Lille Katekismus* fra 1529 forklarer i lidt mere udførlig form nadverens indhold og troens rolle:

”Hvad er alterets sakramente?”

SVAR: Det er vor Herre Jesu Kristi sande legeme og blod, i brødets og vinens skikkelse, indstiftet af Kristus selv til mad og drikke for os kristne.

Hvad gavner det så at spise og drikke sådan?

SVAR: Det viser disse ord os: "Givet og udgydt for jer til synderens forladelse", det vil sige, at der i sakramentet ved disse ord bliver givet os syndernes forladelse, liv og salighed.

Hvordan kan så store ting ske ved, at kroppen får mad og drikke?

SVAR: Det er heller ikke mad og drikke, der gør det, men de ord, der står: "Givet og udgydt for jer til syndernes forladelse. Disse ord er sammen med den håndgribelige mad og drikke hovedsagen i sakramentet. Og den, som tror disse ord, har, hvad de siger og lyder på, nemlig syndernes forladelse."

I *Den Augsburgske Bekendelse* artikel 25 bliver det desuden klart, at skriftemål ("udspurgt", "afløsning") blev betragtet som forudsætning for nadverdeltagelse af reformatorerne:

"Herrens legeme plejer... ikke at rækkes til andre end dem, der forud er udspurgt og har fået afløsning."

Den Augsburgske Bekendelse artikel 25 siger også, at skriftemålet giver "afløsning", dvs. syndsforladelse, hvilket antyder, at nadveren er mere end syndsforladelse. I artikel 11 og 12 uddyber *Den Augsburgske Bekendelse*, at skriftemålet består i: 1) den anger eller skræk, der er indjaget i samvittighederne, og 2) troen, som skabes af evangeliet.

Ud over bekendelsesskrifterne findes også *Leuenbergkonkordien* (1973), som Den danske Folkekirke tilsluttede sig i 2001. I *Leuenberg konkordien* har de protestantiske kirker i Europa anerkendt hinanden og formuleret sig i fællesskab om nadveren, ligesom de har gjort det om dåben. Kirkerne er enige i den forståelse, at den opstandne Jesus Kristus i nadveren "uden forbehold" giver os

"sig selv i sit for alle hengivne legeme og blod gennem sit forjættende ord sammen med brød og vin. Han skænker os derigennem syndernes forladelse og befrier os til et nyt liv i tro. Han lader os på ny erfare, at vi er lemmer på hans legeme, og han styrker os til tjeneste for mennesker." (*Leuenbergkonkordien* II 2, 15)

Leuenbergkonkordien slår desuden fast, at

"fællesskabet med Jesus Kristus i hans legeme og blod kan ikke skilles fra handlingen at spise og drikke. En interesse for måden af Kristi nærvær, som ser bort fra denne handling, står i fare for at fordunkle nadverens mening." (*Leuenbergkonkordien* III 1, 19)

Historisk har forståelsen af Kristi legemlige nærvær i brød og vin adskilt de protestantiske kirker fra hinanden. Striden på reformationstiden handlede teologisk set om forståelsen af indstiftelsesordene, mere specifikt det lille "er". Den måde, man forstår indstiftelsesordene på, har også betydning for, hvordan man forstår nadverelementerne, brød og vin (se nedenfor om Luthers opgør med de såkaldte sværmere).

Leuenbergkonkordien repræsenterer en forståelse af nærværet, som lutheranere og reformerte kan enes om. Kirkefællesskabet betyder, at man kan fejre nadver sammen og således gøre kirken som fællesskab om den korsfæstede og opstandne synlig. Dåben bliver, fremgår det af konkordien, af kirkerne betragtet som forudsætning for deltagelse i nadveren, men dette princip kan i særlige tilfælde fraviges. Katolikkerne

anerkender ikke fælles nadver med de protestantiske kirke af teologiske og kirkeretlige årsager, der bl.a. hænger sammen med forståelsen af det kirkelige embede.

Bekendelsesskrifterne åbner for også nadverens vedkommende – ligesom for dåbens – en række aktuelle problemstillinger, der har at gøre med nadverens indhold og betydning, og som også i dag drøftes i folkekirken både teologisk og liturgisk.

Nogle af de spørgsmål, fagudvalget har taget op vedrørende nadveren, handler om

- 1) forholdet mellem ord og elementer (elementernes status)
- 2) forståelsen af nadverens forskellige betydningslag teologisk og liturgisk set
- 3) forholdet mellem nadveren som sakramente og måltidsfællesskab
- 4) forholdet mellem nadver og skriftemål.

I det følgende kapitel III præsenteres udvalgets drøftelser af nadverens teologi og liturgi. Kapitlet ridser de væsentligste linjer fra Det Nye Testamente, oldkirke og særligt luthersk teologi op for i lyset af nye forskningsindsigter at indkredse, hvad der også i dag må anses for at være det centrale i nadveren evangelisk-luthersk. Efter den teologiske gennemgang følger et historisk rids med afsæt i Luthers to gudstjenesteordninger, *Formula Missae* 1523 og *Deutsche Messe* 1526, ligesom udviklingen i dansk nadvertradition bliver skitseret. Kapitel I slutter med en gennemgang af de autoriserede danske nadverritualer for at vise, hvordan de nuværende ritualer teologisk og liturgisk forholder sig til de motiver, der aktuelt kan forbindes med evangelisk-luthersk nadverfejring.

I kapitel IV vender udvalget sig på baggrund af det teologiske stof mod nadveren folkeligt og folkekirkeligt for at pege på relevante fokus- og opmærksomhedspunkter, der kan tages op i de kommende brede samtaler om nadverens teologi og liturgi.

Nadveren nytestamentligt

Nadveren er ifølge Det Nye Testamente indstiftet af Kristus selv, og Det Nye Testaments ord indgår som en central del af nadverritualet i form af indstiftelsesordene (Matt 26,26-29; Mark 14,22-25; Luk 22,15-20, 1 Kor 11,23-26).

1 Kor 11,23-26. For jeg har modtaget fra Herren og også overleveret til jer, at Herren Jesus i den nat, da han blev forrådt, tog et brød, takkede, brød det og sagde: "Dette er mit legeme, som gives for jer; gør dette til ihukommelse af mig!" Ligeså tog han også bægeret efter måltidet og sagde: "Dette bæger er den nye pagt ved mit blod; gør dette, hver gang I drikker det, til ihukommelse af mig!" For hver gang I spiser dette brød og drikker bægeret, forkynder I Herrens død, indtil han kommer.

Mark 14,22-25. Mens de spiste, tog han et brød, velsignede og brød det, gav dem det og sagde: "Tag det; dette er mit legeme". Og han tog et bæger, takkede og gav dem det, og de drak alle af det. Og han sagde til dem: "Dette er mit blod, pagtens blod, som udgydes for mange. Sandelig siger jeg jer: Jeg skal aldrig mere drikke af vintræets frugt, før den dag jeg drikker den som ny vin i Guds rige".

Matt 26,26-29. Mens de spiste, tog Jesus et brød, velsignede og brød det, gav sine disciple det og sagde: "Tag det og spis det; dette er mit legeme". Og han tog et bæger, takkede, gav dem det og sagde: "Drik alle heraf; dette er mit blod, pagtens blod, som udgydes for mange til syndernes forladelse. Jeg siger jer: Fra nu af skal jeg ikke drikke af vintræets frugt, før den dag jeg drikker den som ny vin sammen med jer i min faders rige".

Luk 22,15-22. Da timen var inde, satte han sig til bords sammen med apostlene, og han sagde til dem: "Jeg har længtes meget efter at spise dette påskemåltid sammen med jer, før jeg skal lide, for jeg siger jer: Jeg skal aldrig mere spise det, før det fuldendes i Guds rige". Så tog han et bæger, takkede og sagde: "Tag det og del det imellem jer. For jeg siger jer: Fra nu af skal jeg aldrig mere drikke af vintræets frugt, før Guds rige kommer". Og han tog et brød, takkede og brød det, gav dem det og sagde: "Dette er mit legeme, som gives for jer. Gør dette til ihukommelse af mig!" Ligeså tog han bægeret efter måltidet og sagde: "Dette bæger er den nye pagt ved mit blod, som udgydes for jer".

Eksegetiske indsigter peger på, at der bag de bibelske nadverindstiftelsesberetninger ligger et ritualiseret forløb med rødder i bl.a. jødisk måltidstradition. Indstiftelsesberetningernes gammeltestamentlige baggrund er især forståelse af måltidet som bekræftelse på, at en aftale gælder og en pagt er sluttet. Nadveren tolkes i Det Nye Testamente som en (ny) pagt, der til forskel fra den gamle Sinaipagt har sit udspring i Jesu liv og død og ikke i Moseloven.

Tak, delagtighed, ihukommelse og fællesskab

De centrale motiver i Det Nye Testaments beretninger om nadveren er *tak, delagtighed i Kristi død og opstandelse, ihukommelse og fællesskab*. Syndsforladelse er et motiv, der kun findes eksplicit hos Matthæus, mens ellers er meget lidt fremtrædende for de nytestamentlige forfattere. 1 Kor. er den mest liturgiske af de nytestamentlige nadverberetninger og den tekst, der ligger til grund for nadverliturgien i folkekirken. Konteksten i 1 Kor. taler for, at nadveren hos Paulus bliver fremhævet som fællesskabets måltid. Hvor nadveren fejres på en måde, som truer og opløser fællesskabet frem for at konstituere og styrke det, perverteres den og ophæver ifølge Paulus sig selv (1 Kor 11,17-21). Uværdig nadverfejring er derfor i Korinthermenigheden en fejring, hvor nadveren bruges til at skabe splittelser frem for fællesskab (1 Kor 11,27-29)

Mad og måltid som fællesskabsstiftende/ny virkelighed

I både Det Gamle og Det Nye Testamente handler måltidet om andet og mere end at blive mæt. Måltidet er pagtsskabende og -bevarende: I forbindelse med Sinai-pagten blev der holdt måltid; Abraham holder måltid ved giftemål osv. Tanken er, at man først spiser sammen, når aftalen er på plads, og fra det øjeblik måltidet er indtaget, gælder aftalen. Når måltidet fejres, sker der noget. Måltidet bidrager til at styrke en sammenhæng, der allerede er der, eller stifter en ny. Ifølge Det Nye Testamente går nadveren tilbage til indstiftelsen skærtorsdag aften, men peger også tilbage mod de måltidsfællesskaber, Jesus har haft med disciple og ikke disciple, fx toldere og syndere. Som sådan kan Jesu måltidspraksis ses som en programmerklæring: Måltidet er socialt inkluderende. Den dimension udtrykkes bl.a., når Jesus inviterer sig selv på besøg hos udstødte, som det fx sker i Zakkæushistorien: Der er kommet frelse i Zakkæus' hus, fordi Jesus skaber en ny relation gennem måltidet (Luk 19,1-10).

Nadvermåltid som ny – eskatologisk – pagt

Nadveren i Det Nye Testamente har mange betydningslag. I indstiftelsesberetningerne gøres det tydeligt, at nadveren er en pagt og en foregribelse af gudsriget i lyset af Jesu død og opstandelse. At nadverens tolkes som en pagt indebærer, at Gud igennem dette måltid etablerer en ny relation mellem sig selv og mennesket. De nytestamentlige tekster forbinder nadveren med Guds rige; nadveren er et eskatologisk måltid, hvor menigheden her og nu får en forsmag på gudsriget. Nadvermåltidet peger altså på én gang frem imod og foregriber gudsriget.

Taksigelse for brød og bæger

Tak er et motiv, der kendes fra de jødiske måltider, hvor man bl.a. takker for brødet ("Velsignet være du, O Herre konge, som bringer brød frem af jorden"). Også Jesus takkede: Som leder af påskemåltidet har han taget et brød, takket for det, sunget lovsang, brudt det og delt det ud. Med Jesu indstiftelse af nadveren får takken for jordens brød en ny, kristologisk dimension: "Dette er mit legeme/Dette bæger er den nye pagt ved mit blod" (1 Kor; Luk) henholdsvis "dette er mit blod" (Mark; Matt).

Ihukommelse som samtidighed; aktualisering

I nadvermåltidet indstifter Jesus et fællesskab *i* og *om* sin død og opstandelse. Hos Paulus føjes der i 1 Kor et "som gives for Jer" og "til ihukommelse af mig" til Jesu ord om brød og bæger. Allerede i jødedommen var ihukommelse – græsk *anamnese* – mere end en erindring om en fortidig begivenhed. På samme måde som jøderne i påskefesten fejrer udfrielsen af Ægypten som en begivenhed, de aktuelt inddrages i, signalerer "ihukommelse", at nadveren ses som mere end en påmindelse om en afsluttet begivenhed. Der er snarere tale om aktualiseret nærvær af begivenheden: I måltidet bliver deltagerne en del af det, der ihukommes rituelt. Desuden ligger der i "ihukommelse" ikke alene det, at nadverdeltagerne husker på Kristus, men også, at han husker på dem. Måltidet er en sakramental aktualisering af Jesu død og opstandelse, som deltagerne inddrages i.

Fællesskab som selvhengivelse

For Paulus er det uopgiveligt, at nadveren skal understøtte fællesskabet. Nadveren giver del i Jesu død og opstandelse, og de deltagende inddrages i hans selvhengivelse og giver sig selv hen for de andre. Når nadveren ikke medvirker til fællesskab men tværtimod til at sætte skel eller udelukke, perverteres og profaneres den (se ovenfor).

Den paulinske nadverforståelse har således en stærkt inkluderende karakter, der har en både vertikal og en horisontal dimension: I nadvermåltidet bliver de spisende delagtige i Jesu død og opstandelse. Denne delagtighed (vertikalt) viser sig i samhørigheden og fællesskabet med de andre (horisontalt). I dåben sættes

den enkelte ind i en ny pagt mellem Gud og menneske: Dåben er indgang til et fællesskab med Gud, i nadveren opretholdes den nye pagt gennem stadig fornyelse af fællesskab. Bevægelsen i nadveren går med andre ord fra Gud til mennesker – og samtidigt fra mennesker til mennesker.

Faggruppen peger desuden på et – måske overset – paulinsk motiv: Nadveren indstiftes i dén nat, hvor Jesus blev forrådt. Paulus identificerer ikke indstiftelsesnatten som fx en bestemt dato (13 eller 14 nisan) eller natten før hans død, men som ”den nat, hvor han blev forrådt”. Tekstens rammesætning åbner for den forståelse, at et af nadverens betydningslag hos Paulus er, at der er tale om forræderens måltid. Forræderiet er ikke et afsluttet forræderi, men nadveren udlægges som et måltid, hvor de, der kender til at forråde og svigte fællesskabet til fordel for egeninteressen, er inviteret til at deltage. Forræderimotivet kan bidrage til at understrege, at nadvermåltidet på én og samme tid er fællesskab *og* syndstilgivelse – også i en luthersk kontekst: Ligesom Jesu måltider inkluderede toldere og syndere, er nadveren et måltid, hvor også syndere og forrædere sidder med til bords.

Den oldkirkelige eukaristi

De tidlige menigheders måltidspraksisser fik i takt med kirkens udvikling skikkelse af egentlige, samlede liturgiske forløb. Nadverfejringerne i efterapostolsk og patristisk tid er bl.a. bevidnet i kirkeordningen *Didaché* fra omkring det første århundrede, hos Justin Martyr (+165), Irenæus (ca. 130-200), Tertullian (155-208) og Cyprian (200-258) samt i *Traditio Apostolica* fra begyndelsen af det tredje århundrede.⁶

Nadverfejringen rummer i de oldkirkelige liturgier flere teologiske motiver end de, der med Reformationen fortrinsvis kom til at centrere sig om syndernes forladelse til den enkelte (se nedenfor om Luther). I oldkirken blev nadveren teologisk og liturgisk forbundet med:

- Taksigelse (*eucharisti*)
- Ihukommelse (*anamnese*)
- Påkaldelse af Helligånden (*epiklese*), fx ”send din Helligånd over os og dette måltid”
- Fadervor
- Indstiftelse
- Måltid
- Fredshilsen
- Tjeneste (*diakonia*)

Nadver som fælles taksigelse

Nadveren blev i oldkirken forstået som menighedens kollektive taksigelse (græsk *eucharistia*). Taksigelse var en så afgørende dimension ved nadverfejringen, at eukaristi eller taksigelse kunne bruges som betegnelse for hele handlingen: Eukaristien havde karakter af én samlet åndelig, fysisk og materiel offerhandling, hvori menigheden frembar skabelsens gaver (brød, vin, honning m.m.) til velsignelse fra Gud, men samtidig også

---

⁶ Den følgende gennemgang af oldkirken bygger på et foredrag af B.F. Nielsen, holdt i faggruppen 2018, der siden er blevet publiceret: Nielsen, ”De tre danske nadverritualer”, 2018. Som baggrund for afsnittet bruges også Nielsen, *På den første dag*, 2017.

hengav sig selv i tak, bøn og lovsang. Eukaristien fandt sted i udvekslingen mellem den *opadstigende* bevægelse fra mennesket til Gud og den *nedadstigende* bevægelse fra Gud til menneske, hvori menighedens takkebøn og gavegivning af Gud blev vendt til jordisk velsignelse og frelse. I oldkirken havde nadverfejringen således skikkelse af et dynamisk – og gensidigt – liturgisk forløb, hvori både Gud og mennesker giver til hinanden.

Ihukommelse som aktualisering af frelseshistorien med den treenige Gud

Kirkens eukaristi blev betragtet som en lydighedshandling mod Kristi ihukommelsesbefaling; hele den eukaristiske handling, og ikke bare måltidet, havde karakter af én fortløbende *ihukommelse*. I nadverliturgien blev de store frelsende begivenheder opregnet, så de frelsesbegivenheder, der blev nævnt svarede til kirkeårets gang og de kirkelige højtider. Liturgisk henvendte menigheden sig til Faderen gennem Sønnen og bad om Helligåndens nærværende gerning. Teologisk set blev den eukaristiske handling, nadverfejringen, forstået – og *gestaltet* – trinitarisk: Den nadverfejrende menighed forstod sig selv som involveret i Guds egne relationer til sig selv som Fader, Søn og Helligånd.

Det, der ifølge oldkirkelig forståelse skete i nadverfejringen, var, at den treenige Gud gennem den eukaristiske liturgi fornyer den forsamlede menighed som svar på menighedens taksigelse og bønner. Menigheden blev gennem eukaristien – idet den takkende genopførte frelsesbegivenhederne – indoptaget i den bevægelse, der er i Gud selv, og som udfolder sig i og med Sønnens hengivelse til Faderen i Åndens enhed. Menigheden fik således del i det forsonende fællesskab, der er Guds selvbevægelse som Fader, Søn og Helligånd (*typologisk anamnese*). Ihukommelse er i oldkirken, som i Det Nye Testamente, ikke kun erindring af noget fortidigt, men er et aktualiseret nærvær, der i eukaristifejringen er formidlet gennem det liturgiske forløb. I hengivelsens skikkelse – som kollektiv taksigelse – blev frelsen og forsoningen mellem Gud og verden realiseret og gjort nutidig.

Begyndende sakramental realisme

Fra det tredje århundrede kan man se en begyndende forgrening af nadverliturgierne i en østlig og en vestlig tradition. Det vestlige spor kulminerer op igennem den tidlige middelalder i Canon Romanus, den romerske kanon (der er Luthers forudsætning). Det er først i den sene middelalder, at Kristi frelsende nærvær eksklusivt bliver forbundet med nadverelementerne og øjeblikket for deres forvandling. De tidligste tegn på en 'sakramental realisme' findes hos Ambrosius (340-397), men udvikler sig først i løbet af det niende århundrede. Ved 4. Lateranerkoncil i 1215 blev forestillingen om en egentlig – substantiel – forvandling af elementerne (*transsubstantiation*) for første gang omtalt i et officielt dokument. (Nielsen, 2017: 351-357; 384-395)

På Luthers tid var nadveren ikke længere en fælles taksigelseshandling i menigheden, men en kultisk ofring ved det indviede præsteskab. Den middelalderlige nadverliturgi var båret af en logik, hvor det nu var frembærelsen af Kristi (ublodige) offer, der blev besvaret med Guds nåde (se nedenfor om Luther). I den oldkirkelige liturgi derimod var det ikke elementerne, men først og fremmest menigheden, der blev forvandlet: Liturgien var selv verdensfornyende. Den sidstnævnte dimension viste sig konkret, idet de velsignede gaver (*kollekter*) blev uddelt til de trængende i menigheden; nadveren, frelsen, rakte dermed ud i verden i form af menighedens eller kirkens diakonale tjeneste.

Martin Luthers nadverteologi

Luther skrev i årene 1519 til 1528 en række skrifter om nadveren. Luthers nadverskrifter viser, hvordan han teologisk og liturgisk har arbejdet med nadveren og forholdt sig til traditionen før ham. Historisk er Luthers nadverlære som hans dåbsteologi formuleret i opgør med romerkirken og sværmerne. Det er også for nadverens vedkommende sammenhængen mellem løfte og tro, der bærer både Luthers første kritik af den forvandlings- og offerttanke, han mødte i samtidens teologi, og hans senere kritik af en rent symbolsk nadverforståelse, hvor nadveren blev anset for et mindemåltid.

Opgøret med Rom

Luther ønskede at føre nadveren tilbage til dens bibelske indstiftelse. Han betragtede de mange ceremonier og ritualer (røgelse, klokkeringning, opløftelse og tilbedelse af de indviede elementer m.m.), der i romerkirken var blevet en del af nadverfejringen, som noget ydre, der skyggede for nadverens enkle væsen – løftet, der skænkes til den enkelte: "Tag dette og spis det, det er mit legeme, som gives for jer".

Nadverens to skikkelser

I romerkirken var det skik, at man kun uddelte de konsekreerede brød til lægfolket. Vinen blev opfattet som det allerhelligste i sakramentet, Kristi blod, og var forbeholdt det særligt indviede præsteskab. Ifølge Luther bevidner Skriften, at alle ved den første nadver fik *hele* sakramentet. Ændrer man på skriften, kan man ifølge Luther ændre på alt. Det vil gøre troen, der kommer af og stoler på Guds ord, usikker. Derfor skulle både brød og vin uddeles til menigheden: Som man skal have hele syndsforladelsen, skal man have hele nadveren.

Forvandlingslæren

Den romersk katolske kirke mente, at brød og vin i deres substans – deres inderste væsen – blev forvandlet til Kristi legeme og blod, når præsten (sagte eller lavmælt på latin) udtalte indstiftelsesordene over dem. Nadveren virker – ifølge Luthers kritik – frelsende alene ved at blive udført, dvs. uafhængigt af troen, der i reformatorisk teologi er afgørende for, at sakramentet modtages til frelse.

"Derfor må begyndelsen til vor frelse også være vor tro, der kommer os i forkøbet ved helt uden indsats fra vor side, af nåde og ufortjent barmhjertighed at give os sit løfte, sit forjættelsens ord." (Luther, *Om kirkens babyloniske fangenskab* 1520)

Forvandlingen blev i romerkirken opfattet som så gennemgribende, at der efter den kun er brødets og vinens ydre form tilbage. Forvandlingslæren anså Luther for et unødvendigt menneskeligt påfund, der gjorde vold på Guds ord: "Dette (brød) er mit legeme, dette (bæger) er mit blod". Indstiftelsesordene siger klart og tydeligt, at brød og vin på én og samme tid er rigtigt brød og vin *og* Kristi sande legeme og blod. Ligesom det i Jesus af Nazareth ikke var nødvendigt, at det menneskelige bliver forvandlet, for at han kunne være Guds søn, er det heller ikke nødvendigt, at brød og vin forvandles. Tværtimod understreger den manglende forvandling inkarnationens pointe: At Gud selv blev helt og fuldt menneske – og på samme tid var helt og fuldt Gud.

Kristi nærvær i brød og vin skal derfor ikke forklares, men tros. Luthers ærinde var for nadverens vedkommende (som for dåbens) at fjerne tvivlen hos den enkelte, der – som indstiftelsesordene lyder – tror, at det er rigtigt brød og vin, der ligger på alteret. Det handlede for Luther først og fremmest om troens vished og om at sikre, at troen var 'dækket ind' af Guds ord:

”Selvom jeg ikke forstår, hvordan brødet er Kristi legeme, så vil jeg i hvert fald holde min fornuft fangen i lydighed over for Kristus og ganske enfoldigt holde mig til hans ord i sikker tro på, ikke alene at Kristi legeme er i brødet, men også at brødet er Kristi legeme.” (*Om kirkens babyloniske fangenskab*, 1520)

Messeofferet

Luthers skarpeste kritik af romerkirken handlede om forståelsen af ’messen’ (gudstjenesten) som en menneskelig gerning og et offer. Den romersk katolske nadverforståelse indebar, at præsten igen over for Gud frembar Kristi offer i skikkelse af brød og vin, efter at disse var forvandlet til Kristi legeme og blod. Dette kunne Luther ikke forstå som andet end udtryk for, at det var mennesket og ikke Gud, der var den handlende i nadveren. Nadveren blev noget, menneske skulle gøre, og som Gud kunne besvare. Dermed blev nadverens betydning for Luther den stik modsatte af en gave fra Gud til mennesker: Nadveren modtager vi, men et offer giver vi. Man kan ifølge Luther ikke modtage og ofre de samme ting. (*Om kirkens babyloniske fangenskab*).

Det afgørende i nadveren i Luthers teologi, er, at det er Gud, der giver og gør noget med mennesket i sakramentet. Derfor lægges vægten på Guds løfte og tilsagn om syndernes forladelse, der modtages i tro. Når nadveren betragtes som gave fra Gud bliver der, mener Luther, intet tilbage af opfattelsen af sakramentet som offer og gerning:

”Derfor skal vi være meget forsigtige med ordet ’offer’, så vi ikke formaster os til at ville give Gud noget i sakramentet, da der er ham, der giver os alle ting”. (*En Sermon om det nye testamente*, 1520)

Syndernes forladelse og det evige liv er ifølge Luther én gang for alle ”sket og vundet på korset” og kan ikke gentages af mennesker. Derfor skal indstiftelsesordene siges højt, som evangelium, så troen, der hører Guds løfte – ”givet for jer” – styrkes og opretholdes. For Luther er løftet et virksomt ord, der skaber, hvad det nævner. Det er sin egen virkelighed.

Nadverens løfte indeholder et dobbeltperspektiv: Det peger fremad mod fuldendelsen, hvor Gud vil blive alt i alle, og det peger bagud på den Gud, der giver sig selv for menneskers skyld, og dermed viser sig som den Gud, der nådigt tager imod mennesker. Løftet er i Luthers forståelse ikke først og fremmest et løfte om fremtidig opfyldelse, men den nutidige virkeliggørelse af Kristi selvhengivelse for menneskers skyld. Løftet om syndsforladelse, liv og salighed er allerede for Luther virkelighed i nadveren.

Faggruppen noterer, at det i Luthers opgør med den romersk-katolske messeoffer tanke er afgørende, at nadveren netop ikke er noget, mennesket giver eller ofrer til Gud, men noget Gud giver og mennesket tager imod. Reformatorisk set skal nadveren – og dens centrum i Kristi offer – understrege, at det er Gud, der handler, ligesom luthersk teologi insisterer på, at det ikke er mennesket, der frelser sig selv, men alene Gud, der frelser.

Det er også grunden til, at Luther må fastholde forestillingen om, at Kristus er virkeligt til stede i brød og vin (*realpræsens*). Det afgørende er her, at Kristus giver sig selv til den enkelte i nadveren. Her møder Gud mennesket ligeså konkret og håndgribeligt, som da han gik på jorden i Jesus af Nazareth; i nadverens ord og elementer deler Kristus ud af sig selv og sin kærlighed til de troende. Derfor er det centrale i nadveren Kristi selvhengivelse, som mennesker får del i ved at spise brødet og drikke vinen. Det, der skete på Golgatha, bliver nutid i nadveren.

Opgøret med sværmerne

Erindringstegn eller realnærvær i brød og vin

Senere så Luther sig nødsaget til at angribe de såkaldte sværmere, der anså sig selv for at være på linje med Luther i den stærke understregning af troens rolle i sakramentet. Kristi nærvær i nadveren var alene et åndeligt nærvær, og brød og vin var kun symboler på dette nærvær, mente sværmerne. På den baggrund kunne nadveren bedst forstås som en mindemåltid, der mindede den deltagende om Kristi selvhengivelse på korset som en fortidig begivenhed. Mens romerkirken ifølge Luther gjorde den udførte – menneskelige – handling til nadverens centrum, kom den enkeltes tro med sværmerne nu omvendt til at bære nadveren. Troen er for Luther ikke et indre, åndeligt fænomen – en erindringsakt – der kan stå alene, men er uløseligt bundet til de ydre tegn, ord og elementer, hvor Gud møder mennesket med sit løfte. Brød og vin er ikke tegn 'til minde om', men vishedstegn, hvori Gud konkret og fysisk giver sig selv til mennesket.

I Luthers tidlige nadvertekster har tegnet, brød og vin, karakter af noget, der er underordnet ordet: Tegnet skal "minde om" eller pege mod løftet. I sine senere nadverskrifter vender Luther sig, belært af opgøret med sværmerne, mod alle forsøg på at gøre tegnet – løftets konkrete skikkelse i elementerne – til noget sekundært i forhold til ordet. Hos den senere Luther får Kristi virkelige nærvær i elementerne derimod en så afgørende rolle, at realnærværet *er* løftet, der uddeles og modtages af de spisende. Brød og vin er selv sakramentets gave, fordi de understreger, at kun den Gud, der tager verdens virkelighed, legemlighed, synd og død, på sig, utvetydigt kan vise sig som nådig Gud:

Over for Romerkirken på den ene side og dem, som reformatorerne så som sværmere på den anden side, insisterede de lutherske reformatorer altså på nadverens karakter af løfte. Løftet kommer i den lutherske tradition bl.a. til udtryk i Luthers forsvar for Kristi nærvær i brød og vin (realpræsens). Gud er ikke en Gud, der holder sig på afstand af verden, men er nærværende i almindeligt brød og vin, ligesom han var nærværende i et menneske fra Nazareth. I det lutherske forsvar for nærværet i nadveren, er det afgørende, at kun den Gud, der tager det menneskelige og det legemlige på sig, kan fremstå som en Gud, der i sin nåde tager imod syndige mennesker. Samtidig understreger forestillingen om Kristi virkelige nærvær i brød og vin et kernepunkt i kirkens selvforståelse, fordi den tydeligt udtrykker troen og frelsen som noget, der rækkes mennesket udefra.

Fagudvalgets overvejelser. Nye tilgange til Luthers nadverforståelse

Nadver, gave og offer

Faggruppen bemærker, at reformationen har medført en velbegrundet og udbredt skepsis mod enhver forståelse af nadveren som et offer. I reformatorsk teologi er nadveren ikke et offer eller på anden måde en menneskelig handling, der bringes eller gøres for at opnå noget over for Gud. Nadveren er en gave fra Gud til mennesker; dens bevægelse går oppefra og ned, ikke omvendt.

Luther bevæger sig i sin nadverteologi – i en omtolkning af den traditionelle sonofferlogik og satisfaktionstanke, hvor fokus ligger på Kristi offer *for* mennesker skyld – mod en stadigt kraftigere forståelse af Kristus, som den, der giver sig selv *til* mennesker. Fokus kommer dermed til at ligge på Kristus, som den, der i nadveren giver sig konkret til mennesker og på denne måde gør Guds kærlighed og barmhjertighed virkelig, frem for på det offer, Kristus på menneskers vegne bragte over for Gud. Dette var ifølge nye tilgange til Luthers teologi hovedindholdet af opgøret med "messeofferet". Ved i stedet at fremhæve, at nadveren er

en bevægelse fra Gud til menneske, understreger det troen på Gud som barmhjertig og nådig Gud, der ikke kræver godtgørelse fra mennesket side, men viser sin betingelsesløse kærlighed til mennesket ved at give sig selv.

Taksigelse

I mange andre kirker kaldes nadveren for eukaristi, dvs. taksigelse. Traditionelt har der fra luthersk side været en dyb skepsis mod at kalde nadveren eukaristi, fordi fokus dermed lægges på det, som mennesket giver eller ofrer til Gud. Nyere Lutherstudier har dog fremhævet, som også Regin Prenter gjorde, at Luthers opgør med offeret ikke udelukker enhver tale om offer i en luthersk sammenhæng. Også Luther har plads til et menneskeligt offer som del af nadverfejringen. Forstået på den rigtige måde, kan det ligefrem blive et vigtigt aspekt ved nadveren.

Når Luther kan finde plads til tanken om et menneskeligt offer, skyldes det hans forståelse af den særlige 'kommunikation', der sker i nadveren – dvs. den gensidighed, hvori Kristus giver sig selv og alt sit, og alt det, som mennesket bærer med sig, lægges over på Kristus. Luther bruger figuren "det salige bytte" om troens forening med Kristus (se også under dåb). På den måde kan nadveren også ses som det sted, hvor Kristus giver mennesket en plads (konkret ved altersranken) for at tage imod det. Fordi luthersk teologi samtidigt forstår mennesket som en synder, der i sit liv igen og igen afviser Gud og derfor intet har give, kan nadveren netop ses, som det sted, der alligevel inddrager synderen i fællesskabet med Gud.

Reformatorerne kan på den baggrund tale om nadveren på en måde, der inkluderer et menneskeligt tak- eller lovprisningsoffer. Den tak, som mennesket bringer som offer, skal ikke forstås om det grundlæggende i nadveren, men som en del af den. Taksigelse understreger, at menneskets modtagelse i tak involverer mennesket i nadverfejringen som andet end blot passiv modtager. Luther forstod fx Fadervor i nadveren som et liturgisk led, der udtrykker menneskets modtagelse af Guds gave, for her forlader mennesket sig i tillid på Gud: "Ske din vilje".

Nadver, fællesskab og socialitet

Den middelalderlige nadverfejring fremhævede menigheden som organisk tilhørende Kristi krop. Forståelsen af nadveren som et fællesskabsmåltid spiller også en rolle i luthersk teologi, skønt det er stærkest i den unge Luthers tekster (dvs. de tekster, der er målrettet opgøret med romerkirken og det præstelige messeoffer). I sin Sermon fra 1519 kalder Luther da også alterets sakramentet kærlighedens sakramente: "På den ene side nyder vi godt af Kristus og alle de hellige, på den anden side lader vi alle kristne nyde godt af os i alt, hvad de og vi evner", siger Luther her. (*En sermon om Kristi legeme og om broderskaberne*, 1519)

Nye tilgange til Luther peger på, at hans retfærdiggørelseslære også peger ud i de sociale, horisontale fællesskaber uden for kirken. Kristustro gives ikke uafhængigt af socialitet og aktive kærlighedsgerninger. Troen involverer fællesskab med Gud og mennesker, fordi troen først og fremmest er tillid til den Gud, der kommer mennesket i møde. Sagt med andre ord: Tro er reformatorsk set den tillid, der skabes i mødet med den tillid-vækkende, eller den betingelsesløse kærlighed til synderen i Kristus. Det personlige tilsagn er forudsætningen for, at mennesket kan vende sig mod de andre. Derfor er tro som tillid og selvhengivelse også en måde at møde andre på. Fællesskabet med Kristus om alterbordet vender ud mod fællesskabet med

andre mennesker i verden. Nadveren er må denne måde en meget social handling, hvor mennesket sendes ud i verden, for at handle på baggrund af den gave, som er givet.

Nadveren har derfor flere dimensioner: Den forbinder himmel og jord, fortid, nutid og fremtid. Nadveren har en vertikal dimension, der retter sig mod menneskets forhold til Gud, og en horisontal dimension, som retter sig mod menneskets forhold til andre mennesker i menighed og verden. I nadveren giver den treenige Gud mennesket plads i fællesskab med sig selv og sender mennesket ud til at leve et kristent liv i den helt almindelige verden.

Forholdet mellem ord og elementer

Forsvaret for realpræsens kendetegner den lutherske tradition. Oprindeligt fordi det afgørende var, at troen på, at Kristi nærvær i brød og vin i sig selv understregede Gud som den, der går ind i menneskers verden og tager den på sig. På den måde blev nærværet i brød og vin selv udtryk for Guds løfte til mennesker om at være Gud for mig (*pro me*). Den Gud, der ifølge luthersk teologi i forvejen er nærværende i verden, binder sig i nadveren til brød og vin på en særlig måde, der skal understrege dette centrale "for mig". I tiden efter reformationen kan man se en tendens til, at man har fokuseret på elementerne alene, så brød og vin i stedet blev en særlig ting fremfor at være en understregelse af Kristi selvhengivelse "for mig". Dermed blev nadverens karakter af fællesskab også nedtonet.

Faggruppen peger på, at det lutherske syn på forholdet mellem indstiftelsesord og elementer er båret af forståelsen af realnærværet, Kristi særlige nærvær i nadveren, som nadverens gave. I både paulinsk og luthersk teologi er Kristi nærvær, at de, der spiser og drikker i det fælles måltid, bliver det, de spiser og drikker, hvorfor nadveren også kan forstås som en menneskelig given sig hen. Man bliver delagtig i det sakramentale måltids mange betydninger ved at tage del i det. Derfor kunne også Luther, vel at mærke ud fra sine forudsætninger, sætte menigheden – og menighedens måltid – i centrum for nadverfejringen.

Det betyder efter gruppens opfattelse, at man også i en luthersk tradition kan lægge sig i forlængelse af Paulus og betone, at menigheden i nadveren selv bliver en del af Kristi legeme.

Luthers to gudstjenesteordninger: Nadver som taksigelse og/eller tiltale

Luther skrev to udkast til gudstjenesteordninger, *Formula missae* fra 1523 og *Deutsche Messe* fra 1526, som han forestillede sig kunne fungere side om side. I 1526 skriver Luther i indledningen til *Deutsche Messe*, at skriftet først og fremmest henvender sig til "de enfoldige lægfolk" (dvs. de ikke-latinkyndige): Det er ham, ikke mindst "for at øve ungdommen", om at gøre, at det latinske sprog ikke bortfalder ved gudstjenesten. Den latinske *Formula Missae* vil han "hermed ikke have ophævet eller ændret, men... det [skal] stadig stå frit at bruge den, hvor og når det passer os, eller grunde bevæger os" (Luther, Den tyske messe 1526 [2017]).

Luthers to gudstjenesteordninger viser, hvordan han har arbejdet med nadverens teologiske motiver og forholdt sig til dens forskellige liturgiske led. Luthers udkast kan ses som repræsentanter for to forskellige traditioner: Mens *Formula missae* har rødder i vestlig – romersk – tradition, er *Deutsche Messe* udtryk for en kortere reformatorisk nadverpraksis. Den mest indflydelsesrige af de to gudstjenesteordninger på dansk grund blev *Deutsche Messe* 1526.

Formula missae er ret konservativ. Der er tale om en gudstjeneste på latin: Nadveren, der er gudstjenestens højdepunkt, er også på latin, og indstiftelsesordene kan siges sagte eller uhørbare – på latin. Kun prædikenen

er på tysk. Luther viderefører med *Formula Missae* den romersk-katolske tradition, idet hans kritik især gik på indholdet i de mange offerbønner, som nadverhandlingen var omkranset af. Luther beholdt derimod traditionelle liturgiske led som fx: "Opløft jeres hjerter" (*Sursum Corda*), "Helligsangen" (*Sanctus*), "Velsignet være han" (*Benedictus*) og salmen "Guds lam" (*Agnus Dei*). Han bruger også opløftelse af de indviede elementer, fredsløsning, fadervor – og en såkaldt takkebøn (*Præfation*), der indleder nadveren. Den lyder i *Formula Missae*:

"Det er værdigt og ret – billiget og frelsesbringende er det – at vi altid og overalt siger Dig tak, hellige Gud, almægtige fader, evige Gud, gennem Kristus, vor Herre."
(Citeret efter Nielsen 2018)

Takkebønnen danner sammen med Helligsangen rammen om indstiftelsesordene. Der er altså ikke i *Formula Missae* den ubrudte sammenhæng mellem indstiftelsesord og uddeling, som man kender det fra bl.a. dansk nadvertradition.

Flere af de liturgiske led, der indgår i *Formula Missae*, går tilbage til den oldkirkelige eukaristifejring: Takkebøn, Helligsang m.m. (se skema om liturgiske led). Takkebønnen er mærkbart forkortet, men Luther udtrykker en tydelig sympati for forståelsen af nadveren som også taksigelse. I de liturgiske led *Gloria*, *Halleluja*, *Nicænum*, *Sanctus*, *Benedictus* og *Agnus Dei* finder man, siger Luther i 1530, "intet om offer", men kun "tak og lov" – særligt Guds lam egner sig til at blive sunget i messen, for her "lovsynges Kristus" for, at han har båret menneskets synder.⁷

Oversigt over liturgiske led, der også refereres til med latinsk betegnelse. Led i skarp parentes forekommer ikke i de danske nadverritualer.

Sursum Corda: Opløft jeres hjerter til Herren! Lad os prise hans navn!

[De gamle traditioner har her et menighedssvar: *Vi har vore hjerter hos Herren!* Eller: *Vi opløfter vore hjerter*]

Præfation (indledende tak): *Det er i sandhed værdigt og ret – billiget og frelsesbringende er det – at vi altid og overalt siger Dig tak, Du herre, hellige Fader, almægtige, evige Gud, gennem vor Herre Jesus Kristus*

Eukaristisk bøn (udvidet tak): *Vi takker og lover dig, Gud Fader almægtige, ved Jesus Kristus, vor Herre. Du skabte Himlen og hele dens hær, jorden og alt, som er derpå. Liv og ånde giver du os, mætter os dagligt af din fylde. Derfor vil vi med hele din menighed på jorden og i himlen, i kor med alle engle, synge din herligheds lovsang*

[Anamnese (ihukommelse): Siden det 3.-4. århundrede har takkebønnen på dette sted indeholdt en anamnese (ihukommelse) af frelsens store begivenheder. I den gamle romerske liturgi fra det 3. århundrede (*Traditio Apotolica*) omtales *Ordets inkarnation, jomfrufødslen, Kristi frivillige lidelse på korset, sejren over helvedsmagterne* samt *opstandelsen og Kristi indstiftelse af nadveren*. I mange senere liturgier, herunder romerske, anglikanske og lutherske, veksler indholdet med kirkeåret]

Sanctus (Helligsangen): *Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud den Almægtige. Himlen og jorden er fuld af din herlighed*

Hosiannah: *Hosianna i det højeste.*

Benedictus: *Velsignet være han, som kommer, i Herrens navn*

Agnus Dei: Salmen *O du Guds lam*. Der er flere versioner af salmen.

Kommunion: Uddeling og nydelse af brød og vin. Uddelingen sker med ordene: *Dette er Jesu Kristi legeme, Dette er Jesu Kristi blod*

Pax: Bortsendelsesord, afsluttes med fredsbønne: *Fred være med jer!* (Joh. 20,21).

(Gengivet efter Nielsen 2018, "De tre danske nadverritualer": 286-287)

⁷ Luther 1530: *Vermahnung zum Sacrament des Leibes und Blutes Christi*. Se Nielsen 2018; Enggaard, "Nærvær som liturgisk begivenhed, materialitet og re-figuration, 2018.

Deutsche Messe, Luthers andet gudstjenesteskript fra 1526 har modsat *Formula missae* et tydeligt undervisende og indførende præg; det er rettet til lægfolket, der ikke kan latin: Gudstjenesten holdes nu på tysk, de gamle latinske led er erstattet af tyske salmer, og indstiftelsesordene siges højt og tydeligt henvendt til folket. Nadveren indledes ikke med en takkebøn som før, men med en kort pointeret gennemgang af Fadervor og en formaning om nadverens indhold:

”Kære Kristi venner! Da vi er forsamlet her i Herrens navn for at modtage hans hellige testamente, formaner jeg jer for det første til, at I opløfter jeres hjerter til Gud for med mig at bede fadervor, ligesom Kristus vor Herre har lært os og trøstigt lovet bønørelse. At Gud vor fader i Himlen vil se barmhjertigt til os, sine elendige børn på jorden, og skænke os nåde. At hans hellige Navn må blive helliget blandt os og i hele verden. At han gennem sit ords rene og retskafne lære og gennem vort livs inderlige kærlighed nådigt vil afvende al falsk lære og slet liv, hvorved hans navn bliver bespottet og skændet...

For det andet formaner jeg jer i Kristus til, at I med en ret tro tager vare på Kristi testamente og især i hjertet griber fast om ordet, hvori Kristus skænker os sit legeme og blod til tilgivelse, at I erindrer og takker for den grundløse kærlighed, som han har bevist os, idet han ved sit blod har genløst os fra Guds vrede, fra synd, død og helvede, og derpå i det ydre tager brødet og vinen, det er hans legeme og blod, til sikring og pant til jer. I overensstemmelse med det vil vi i hans navn og ud fra hans befaling ved hans eget ord behandle og bruge testamentet således.” (Den tyske messe, 1526)

I *Deutsche Messe* er der ingen liturgiske led mellem indstiftelsesord og uddeling: Måltidet følger umiddelbart efter nadverens indstiftelse. Her bryder Luther med den liturgiske tradition før ham. Det betyder, at indstiftelsesordene nu bliver tydelige som løftes- og uddelingsord: Indstiftelsesordene er levende tiltale, evangelium, der er henvendt til nadvergæsterne og fuldendes i måltidet. Luther fastholder som i 1523 opløftelse af brødet – af pædagogiske årsager – og ”Guds Lam” synges under uddelingen, mens deltagerne knælende modtager brød og vin.

I 1526 er nadveren set under et perspektiv: Kristi løfte i ord og tegn. Indstiftelsesordene og måltidet er nu rykket ind i nadverens centrum, mens takkebønnen er udeladt af nadverliturgien. Med den korte nadverform i *Deutsche Messe* bliver nadverfejringen liturgisk centreret om Fadervor, indstiftelsesord og uddeling.

Det er grunden til, at flere fortolkere fremhæver *Deutsche Messe* som genuin reformatorisk nadverfejring: I sakramentet handler Gud med mennesket, initiativet er alene hans, mens kirkens og menighedens rolle som modtagere af Guds løfte bliver tydeligt. Hermed får også menigheden en ny betydning teologisk og liturgisk. Den er ikke bare modtager, men det konkrete *modtagende fællesskab*, der i måltidet bliver *delagtige* i det spiste og drukne ord.

I Luthers nadver- og gudstjenesteforståelse spiller menighedens deltagelse i ritualen en stor rolle. Derfor giver nadverfejring uden menighed ingen mening for Luther, der reagerede meget skarpt på de katolske privatmesser, hvor kun præsten var til stede. Nadvergæsterne får del i det sakramentale måltids mange betydninger gennem det ritual/liturgi, som nadverfejringen er.

Romersk messe	Formula Missae 1523	Deutsche Messe 1526
Introitus Kyrie eleison Gloria Bøn (Kollekt) Epistel Graduale Evangelium Nikænum	Introitus Kyrie eleison Gloria Bøn (Kollekt) Epistel Graduale Evangelium Nikænum	Hymne eller salme 3 x Kyrie Bøn (Kollekt) Epistel Hymne v. kor Evangelium Credo som salme
	Prædiken	Prædiken
Salutation Præfation Sanctus Benedictus Hosianna Canon missae Fadervor Kommunion (uddeling af brød) Ite missa est	Salutation Præfation m. indstiftelsesord Sanctus m. elevation Fadervor Pax Kommunion m. Agnus dei Kollekt Velsignelse	Fadervor, som parafrase Indstiftelsesord, separat uddeling af brød og vin Brødet: Elevation, Sanctus synges på tysk under uddelingen Kalken: Agnus dei synges under uddelingen Kollekt Aronitisk velsignelse

Den romerske messe, Luthers *Formula missae* (1523) og *Deutsche Messe* (1526). Figur ved Bent Flemming Nielsen, foredrag i fagudvalget 2018

Luthers forståelse af nadveren er blevet udfordret af de liturgihistorisk – og økumenisk – orienterede tilgange, der med afsæt i nyere eksegesi har vundet indpas i 20. århundrede. Disse tolker Luthers gudstjenesteordninger som udtryk for et tab af nadverens taksigelsesdimension og en reduktion, hvormed Luther selv – med sin betoning af indstiftelsesord og elementer – bliver negativt afhængig af de romersk-katolske fejludviklinger, han forsøger at bekæmpe. (Nielsen, 2018; Enggaard 2018)

Faggruppen fremhæver i den forbindelse, at Luthers to forslag til gudstjenesteordninger (1523 og 1526) kan ses som udtryk for, hvordan sakramentet kan forvaltes liturgisk, uden at Luther lægger sig fast på én af disse former. Evangelisk-luthersk er kerneelementet i sakramentet Kristi selvhengivelse, der skænkes som gave til nadverdeltagerne. Selve nadverfejringen samles derfor omkring Fadervor, indstiftelsesordene og uddelingen af brød og vin, og dette kan omkranses af andre liturgiske elementer, som understreger nadverens betydningsrigdom – fx nadveren som taksigelse, fællesskabsmåltid m.m.

Luther om nadver og skriftemål

Luther forbandt nadver og skriftemål med hinanden, og han forudsatte, at den enkelte forud for nadverdeltagelse var blevet "udspurgt". Man kunne ifølge Luther nøjes med at blive udspurgt en gang om året. Luther anså dog ikke 'boden' som en kirkelig handling, men som et udtryk for hele "den kristnes livssfære". Skriftemålet opfattede han derfor anderledes end Melancton i *Confessio Augustana*, der giver udtryk for, at det er skriftemålet, der skænker syndsforladelse.

For Luther fungerede skriftemålet som en slags forberedelse, der giver adgang til nadveren, mens det er nadveren, der skænker syndernes forladelse. Skriftemål og overhøring har for Luther at gøre med den nødvendige *indsigt* i, at det, der modtages i nadveren, virkelig er Kristi legeme og blod, og at nadveren skænker syndsforladelse, liv og salighed. (Nielsen 2018: 266)

Forholdet mellem skriftemål og nadver skabte nogle uklarheder i den reformatoriske nadverpraksis, som også genfindes i kirkens praksis og liturgi i dag: Kræver nadverdeltagelse forudgående skriftemål? Er skriftemålets indhold bod og syndstilgivelse (jf. CA), eller handler det om en indsigt hos dem, der deltager? Hvis syndsforladelsen skænkes i skriftemålet forud for nadveren, er syndsforladelse så nadverens egentlige indhold, eller har nadveren en fremadrettet og ”styrkende” karakter?

Når reformatorerne valgte at bevare skriftemål i tilknytning til nadveren, skyldes det efter faggruppens opfattelse det sjælesørgeriske eller pædagogiske anliggende, at i skriftemålet modtager den enkelte den personlige tilsigelse af syndernes forladelse, mens nadveren også blev set som fællesskabets måltid. Da skriftemålet i løbet af historien falder væk, skal nadveren varetage begge dimensioner. Historisk blev kun den ene dimension, syndsforladelsen, stående i reformatorisk nadverteologi. Luthersk set handler nadveren først og fremmest om løftet og et aspekt ved løftet er som nævnt også fællesskab og relationalitet, fordi tro på løftet er tillid. Men forholdet mellem skriftemål og nadver vidner ifølge gruppen om det afgørende ved et nadverritual, der formidler løftet utvetydigt

Faggruppen peger på, at man i løbet af historien har betonet forskellige betydningslag ved kirkens nadver, men en fare består i, at man får fremhævet bestemte motiver så stærkt, at andre aspekter helt eller delvist forsvinder. Det gælder også i dansk sammenhæng.

Dansk nadversyn og -praksis. Fra Reformationen til Gudstjenesteordningen 1992

Højmessen som enhed af prædiken og sakramente

Gudstjenesteordningen 1992 betød, at nadveren – efter godt 300 år – igen blev en del af den faste højmesseliturgi, ligesom der nu blev givet mulighed for at vælge mellem tre forskellige nadverritualer: A, B og C ritualer. De tre nadverritualer har hver sit teologiske tyngdepunkt, der modsat dåbsritualet gør det muligt at betone forskellige motiver ved nadveren.

Det udvidede nadverritual C blev autoriseret i 1992. Det er præget af oldkirkelige traditioner for nadverfejring og af Luthers *Formula missae* fra 1523. Version A var i en ældre form enerådende i Danmark fra Kirkeritualet 1685 til Ritualbogen 1912 og ligger tæt op ad Luthers nadverliturgi i *Deutsche Messe* fra 1526. Ritual B blev autoriseret med gudstjenesteordningen 1912 og trækker som ritual C på oldkirkelige og tidligt middelalderlige traditioner.

Nedenfor ridses de historiske, teologiske og liturgiske linjer fra KirkeRitualet 1685 til gudstjenesteordningen 1992 op.

Kirkeritualet 1685. Lejlighedsvis nadver⁸

Indtil Kirkeritualet brugte man i Danmark to forskellige nadverliturgier: En latinsk, fyldig form, der minder om Luthers *Formula Missae*, og som blev brugt i byerne ved højtider og på helligdage – sideløbende brugte man en dansk kortere, reformatorisk form, der tydeligt lægger sig op ad *Deutsche Messe* og blev brugt på

---

⁸ Gennemgangen af de tre danske nadverritualer A, B og C er baseret på et foredrag af B.F. Nielsen. Foredraget er siden udkommet, se ovenfor om Nielsen 2018.

almindelige søndage. *Danmarks og Norgis KirkeRitual* fra 1685 betød, at der blev indført en ensartet nadverliturgi, der tydeligt sætter Fadervor, indstiftelsesord og uddeling i centrum af nadveren.

Kirkeritualet betød desuden, at der nu opstod en ren prædikegudstjeneste med fast liturgi og tekstrækker, ligesom søndagsgudstjenester *uden* nadver blev det almindeligste. Nadver fandt sted på særlige dage tre til fire gange om året. Med Danske Lov 1683 blev det gjort til et krav, at alle borgere skulle gå til nadver; nadveren blev altså en borgerpligt. Den faldt bort i 1790, men der var stadig visse ydre bånd mellem befolkningen og altergangen, fx kunne man frem til 1868 ikke blive viet i kirken, hvis ikke man havde været til alters. (E. Larsen, *Nadver og folkekirke*, 2002)

I Kirkeritualet indledes nadveren med en kort pointeret gennemgang af fadervor og en fast formaning ("Kære Kristi Venner!") om ret og værdig nadvermodtagelse. Den indledende nadverformaning har præg af en belæring, der skal sikre troen på den lutherske nadverlære: I nadveren er Kristus "i sandhed" til stede med sit legeme og sit blod til stadfæstelse "paa alle eders Synders Forladelse". Desuden understreges Kristi befaling, "Tager dette hen og æder det!". Når menigheden tror Kristi ord og i lydighed følger hans befaling, er den "skikkede til værdig at nyde hans hellige Nadvere." (Her citeret efter Nielsen 2018)

Efter nadverformaningen følger Fadervor og indstiftelsesordene, der synges/siges af præsten vendt mod alteret. Kirkeritualet holder fast i, at salmen "O, Du Guds lam" synges under uddelingen I Kirkeritualet er der til Luthers gudstjenesteudkast fra 1526 indføjet uddelingsord ved hver nadvergæst ("Dette er Jesu sande Legeme... Dette er Jesu sande Blod") som udtryk for, at Kristus er tilstede i brød og vin. Desuden følger nu en bortsendelsestale, der – igen – fastslår Kristi virkelige nærvær i elementerne og forsikrer om syndernes forladelse: "Den korsfæste og opstandne Christus Jesus, som nu har spiset og skenket eder med sit hellige Legeme og Blod, hvormed hand har fyldistgjort for alle eders Synder, hand styrke og opholde eder der ved i en sand Tro til det ævige Liv." (*Danmarks og Norgis KirkeRitual* 1685)

Kirkeritualet var frem til liturgirevisionen i 1912 stort set enerådende i Danmark. Nadveren fik i praksis karakter af en sag mellem den enkelte og Gud – mens fællesskab gled i baggrunden. At nadverliturgien samtidig fik et undervisende og belærende præg, fremgår af ovenstående.

Forudsætninger for altergang i Danmark

Principielt har alle døbte efter luthersk opfattelse adgang til nadveren i Danmark, men historisk har der alligevel været visse begrænsninger. Kirketugt har i begrænset omgang været praktiseret, så enkelte medlemmer i en periode kunne være udelukket fra at deltage i nadveren. Tidligt i 1900-tallet faldt kirketugten i praksis bort.

Konfirmationen blev indført i 1736 og fordi man lagde vægt på, at nadvergæsterne havde et vist kendskab til nadverens indhold, har man i en periode gjort konfirmationen til betingelse for nadveren. Først i 1909 blev der åbnet mulighed for, at ukonfirmerede børn kunne deltage i nadveren i særlige tilfælde. Frem til 1990 var det op til den enkelte præst, om han/ hun ville tage børn til nadver, men siden har der været fri adgang til nadveren for døbte børn.

Skriftemål har også i en periode været en forudsætning for altergang. Først i 1885 blev det muligt at deltage i nadveren uden forudgående skriftemål. Det havde sammenhæng med et ønske om hyppigere altergang i 1800-tallets vækkelsesbevægelser, grundtvigianisme og Indre Mission.

N. F. S. Grundtvig (1783-1872) og dansk nadvertradition

Grundtvig har haft meget stor betydning for dansk kirkeliv med sin vægtlægning på gudstjenesten og sakramenterne. Grundtvigs kirkelige anskuelse prægede ikke bare den grundtvigske kirkelige retning i folkekirken, men fik også en bredere indflydelse – ikke mindst gennem sine salmer har Grundtvig sat sit aftryk på den danske gudstjeneste lige indtil i dag.

For Grundtvig var kristentroen bundet til sakramenterne: Mennesket bliver genfødt til et nyt liv i dåben og får livs-næring til troslivet gennem nadveren. Nadveren anså Grundtvig nadveren for den nødvendige føde for kristenlivets vækst: Gennem prædiken blev man oplyst, men gennem nadveren vokser mennesket. Gudstjenesten med Fadervor, trosbekendelsen (dåbspagten) og lovsangen danner rammen om menighedens fælles liv med Gud. Kristentroen var således for Grundtvig ikke en sag for fornuften (som i oplysningstiden) eller følelsen (som hos nogle pietister), men noget kirkeligt: Menigheden var et åndelig gudsfolk, samlet omkring dåben og nadveren. Ved sakramenterne møder man ifølge Grundtvig Jesu egne ord, indstiftelsesordene, som personligt tilsagn: "Kun ved Badet og ved Bordet/ hører vi Guds ord til os". (Grundtvig, 1863, GV 5) Hvor dåben var en sag for den enkelte, var nadveren en sag for hele menigheden, der udgjorde et legeme.

Guds ord blev menneske i Jesus Kristus, og svarende hertil fik Guds ord skikkelse af vandet i dåben og af brød og vin i nadveren. Nadveren blev for Grundtvig det sted, hvor Gud og menneske mødtes i kærlighedens fællesskab. Her får mennesket en forsmag på fuldkommenheden, det evige liv.

Grundtvig fastholdt den lutherske lære om Kristi virkelige nærvær i brød og vin i nadveren mod samtidens mere symbolske forståelse af elementerne. Det skyldtes dels, at Grundtvig – som Luther – ikke ønskede at gå imod Bibelens klare ord, dels at en benægtelse af Kristi tilstedeværelse i, med og under brødet og vinen også ifølge hans (som ifølge Luthers) teologi ville indebære, at man fornægtede, at Gud og menneske kunne være forenet i Kristi person. Han afviste den katolske forvandlingslære; skønt den fastholdt mysteriet, havde den ikke Bibelens ord bag sig: "når da om dit nadverbord / trindt og tæt vi tage sæde / med den tro at i dit ord / du er sandelig tilstede". (SI 455, DDS)

Med sin vægt på sakramenterne ønskede Grundtvig også at fastholde sansen for liturgien: Trosbekendelsen var for ham helt afgørende, det samlede udtryk for den kristne tro, helt tilbage til apostlene (se også om dåb). Grundtvig mente, at det var udtryk for manglende poetisk sans, at oplysningstiden ville gøre alt i kristendommen forståeligt – og dermed opløse mysteriet.

Liturgirevisionen i 1912: Nadverritual b

I 1912 undergik det danske nadverritual en revision. De danske biskopper ville med 1912 ordningen bryde med den tidligere linje for nadverpraksis, hvor nadverfejringen var gået op i "Belæring og Formaning" snarere end "Indbydelse til Fest". Gudstjenesteordningen 1912 markerer også et ønske om at vende tilbage til "den gamle kirkes rige arv" (*Forslag til Ritualer*, 1910).

Ifølge biskoppernes *Forslag til Ritualer for Daab, Nadvere, Brudevielse og Begravelse* 1910, der i store træk følges i 1912 ordningen, er sakramenterne det rigeste, der er betroet Guds Menighed. Derfor må nadverens forvaltning "have et festligt Præg" og "være baaren af Tilbedelse, Tak og Bøn". Nadveren er "Højdepunktet af Herrens Nærværelse i sin Menighed", og belæringen om dens indhold må derfor gives i prædiken eller skriftetale. Desuden er det biskopperne "magtpaaliggende", at "Nadveren ikke er et tillæg til Menighed-Gudstjenesten", hvorfor den lejlighedsvis nadver bliver anset som en fejl (*Forslag til Ritualer*, 5 og 8).

I 1912 blev det nuværende nadverritual B autoriseret. Nadveren forblev dog trods biskoppernes intention et lejlighedsvist ritual. B ritualets nadverindledning genoptog de gamle led "Opløft jeres hjerter" (Sursum Corda), "Helligsangen" (Sanctus) og "Velsignet være han" (Benedictus), ligesom salmen "Guds lam" (Agnus Dei) nu blev en del af nadverfejringen. Det nye B ritual blev også suppleret med den ny-formulerede nadverbøn, "Opstandne Herre og Frelser!". Man indførte i 1912 ikke en egentlig takkebøn i nadverindledningen, og Helligsangen bliver – lidt i strid med det oprindelige oplæg fra 1910 – lagt i præstens mund. Det betyder, at menigheden ikke bliver inddraget i nadverens indledning, sådan som det er tilfældet i de ældre liturgier, B ritualet trækker på.

Som alternativ til ritual B kunne man også bruge indledningen "Kære Kristi venner" (i gudstjenesteordningen af 1992: nadverritual A). Nu blev formaningstalen fra Kirkeritualet reformuleret, men det docerende præg er erstattet med et Kristus-citat fra Johannesevangeliet: "Jeg er Livets brød". Hermed bliver nadverens karakter af løfte og forjættelse gjort tydeligere end i den gamle nadverindledning. Desuden er nadverritualet lettet gennem forklarende indskud som fx "I den hellige Nadver skænker...", ligesom nadverens virkning bliver forklaret som forening med Kristus selv og eskatologisk fuldendelse. Indledningen taler også om behovet for en stadig ihukommelse af Kristus.

Prøveritualbogen 1963 og Foreløbige ændringer 1973

I 1963 kom prøveritualbogen. Kredsen bag denne var inspireret af de forskellige forslag til højmesseliturier, der på daværende tidspunkt var i omløb. Fx havde Dansk Kirkesang og Theologisk Oratorium i henholdsvis 1943 og 1960 udsendt deres forslag til dansk højmesseliturgi. De to forslag repræsenterer begge en genoptagelse af nadverens oldkirkelige, eukaristiske dimensioner.

I Dansk Kirkesangs forslag findes fx den takkebøn, der i let modificeret form indleder det nuværende ritual C: "Lov, Tak og Pris ofrer vi dig, Gud Fader almægtige, ved Jesus Kristus, vor Herre. Du skabte Himlen og hele dens Hær... mætter os dagligt af din Fylde. – I Samfund med hele din Menighed paa Jorden og i Himlen, i Kor med alle Engle synger vi din Herligheds Lovsang". Dansk Kirkesang ønskede en takkebøn for skabelsen, livet og "alt, hvad der ligger i første Trosartikel".

Theologisk Oratorium gennemfører en mere konsekvent oldkirkelig linje. Her bringer menigheden som indledning til nadveren fysiske gaver med bøn om, at Gud i nåde vil modtage "vor tilbedelses- og kærlighedsoffer". Desuden indeholder forslaget takkebøn, udvidet taksigelse, ihukommelse af frelseshistorien og et i dansk kontekst nyt led, en helligåndspåkaldende bøn (epiklese): "Nedsend din helligånd over os og disse gaver og gør dem til din søns, vor Herre Jesu Kristi legeme og blod, at vi ved dem må få del i hans fuldbragte offer til syndernes forladelse og evigt liv."

(Se *Forslag til en dansk Højmesseliturgi*, 1943 og *Dansk Højmesseliturgi*, 1960)

Ud over de her nævnte forslag hentede prøveritualbogen også inspiration i den økumeniske samtale: Man ønskede i 1963 at "gå videre ad vejen fra ritualen i 1912 og bringe de enkelte led i en fyldigere og rigtigere sammenhæng." (*Prøveritualbog* 1963, 10)

Prøveritualbogen fastholder nadverens centrum i indstiftelsesord og uddeling, men følger også linjen til den før-reformatoriske tradition. Brug af Prøveritualbogens forslag til nadverritual ved højmassen blev i 1964 forbudt ved et kirkeministerielt cirkulære (Lodberg, *Nadver og Folkekirke*, 2002). I 1970 nedsatte

Kirkeministeriet en ny kommission, der skulle komme med forslag til en foreløbig revision af højmessens herunder ritualerne for dåb og nadver, *Foreløbige ændringer i ritual- og alterbog* 1973.

Foreløbige ændringer fra 1973 indeholder en "let revideret udgave af 1912-ritualerne", et nyt "kort nadverritual" med fokus på nadveren som bordfællesskab med Kristus og et "udvidet nadverritual". I det korte nadverritual findes bønne: "Vi takker dig, vor Herre Jesus Kristus, fordi du for vor skyld ydmygede dig og gav dig verden i vold. Vi beder dig: Gå til bords med os og bliv ét med os i vores fattigdom. Giv os udholdenhed indtil døden og skænk os det evige liv". (*Foreløbige ændringer*, 13)

Det udvidede nadverritual bliver indledt med "Opløft jeres hjerter til Herren! Lad os prise hans navn" (Sursum corda) efterfulgt af en taksigelsesbøn for skaberværket. Man følger Prøveritualbogen 1963 dog uden den helligåndspåkaldende bøn, ligesom indledende takkebønner, der skifter med kirkeåret, ikke bliver foreslået i 1973.

Den liturgiske kommissions endelige forslag til en ny alterbog, der blev udsendt i 1985 (*Forslag til Alterbog* 1985), blev ikke vedtaget. Det udvidede nadverritual med takkebøn for skabelsen havde på det tidspunkt vundet udbredelse i mange sogne og blev i 1992 en del af den autoriserede højmesseliturgi i skikkelse af den nuværende ritual C.

Gudstjenesteordningen 1992: Det udvidede ritual C

Med gudstjenesteordningen 1992 blev nadveren en del af den faste højmesseliturgi og det udvidede ritual C blev nu autoriseret. C ritualet har som nævnt træk fra Luthers *Formula Missae* fra 1523 og viderefører desuden træk fra nogle af de ældste nadverbønner, man kender.

C ritualet indledes med "Opløft jeres hjerter til Herren" (Sursum corda), men uden menighedssvar. Så følger Helligsangen (Sanctus), "Velsignet være han" (Benedictus) og Hosanna som vekselsang mellem præst og menighed. Nadverindledningen indeholder en takkebøn, der fokuserer på første trosartikel og skabelsen ("Vi takker og lover dig, Gud Fader almægtige..."), som det kendes fra Dansk Kirkesangs forslag fra 1940 – og fra Luthers gudstjenesteordning 1523, om end i forkortet form. Takkebønne har ikke den trinitariske [eller frelseshistoriske] udformning, der ellers findes i den ældre tradition. I de ældre liturgier henvender menigheden sig til Faderen gennem Sønnen med bøn om Helligåndens gerning, idet den treenige Guds frelsende indgreb i menneskets historie ihukommens rituelt/liturgisk.

Nadverindledningen fortsættes efter helligsangen med en nadverbøn, der kan have to udformninger, "Opstandne herre og frelser" eller "Lovet være du, hellige Gud og fader"; den sidste indeholder mulighed for helligåndspåkaldende bøn (epiklese). Herefter følger Fadervor, indstiftelsesord og uddeling. "O, du Guds lam" kan synges inden eller under nadveruddelingen, som bliver afsluttet med bortsendelsesord og fredsønske.

Ritual for børnegudstjeneste på højmessens plads: Ritual D

Gudstjenesteordningen 1992 betød også et andet nybrud. Nu blev der for første gang autoriseret en ordning for børnegudstjenester, *Ritual for Børnegudstjeneste på højmessens plads*, her kaldet ritual D. Ritual D kan efter godkendelse fra biskoppen bruges som et alternativ til de tre nadverritualer, der er autoriseret til brug i højmessens.

Ritual D's tilblivelse hænger sammen med de nye børne- og familiegudstjenester, der i løbet af 1980'erne udviklede sig i dansk gudstjenesteliv. De blev allerede adresseret i *Indledning. Forslag til Alterbog* 1985.

Indledningen udtrykker tilfredshed med, at altergang i stigende grad indgår i børnegudstjenester, men kritiserer også, at mange nadverindledninger og -forklaringer "direkte forvansker" indstiftelsesordene og stærkt fremhæver nadverens karakter af "udelukkende mindemåltid".

Forslaget understreger i sin indledning vigtigheden af, at indstiftelsesordene på luthersk grund lyder i overensstemmelse med de autoriserede nadverritualer og påpeger desuden, at det er "tiltrængt" med en "nyformulering af Luthers takkebøn efter altergangen". *Forslag til Alterbog* indeholder også et udkast til et Ritual for børnegudstjeneste på højmessens plads. (P. Jensen, "Børnegudstjeneste med højmessens grundtræk og på højmessens plads", 1985)

Gudstjenesteordningen 1992 følger i store træk forslaget fra 1985 med bevarelse af indstiftelsesordene i traditionel form. Det hedder i Ritual D, at "Forud for nadverliturgien kan der gives en fri indledning, der knytter forkyndelsen i den forudgående hoveddel sammen med nadveren. Eventuelt kan nadverbønnen bortfalde, sådan at nadverritualet indledes med Fadervor". Som nadverbøn kan man alternativt vælge at bruge en nadverbøn fra højmesseordningen eller nedenstående nyformulerede nadverbøn:

"Vi takker dig, himmelske Fader
fordi du skabte himlen og jorden
Alt har vi modtaget fra dig
Vi takker dig, fordi du elskede verden og gav din enbårne søn, for at vi skal have evigt liv
Vi beder sig, at du vil holde os fast i din kærlighed
og at du i dette måltid vil forny dit fællesskab med os
nu og i al evighed / Hør os i Jesu navn!"

Nadverbønnen er formuleret som en indledende takkebøn med tak for skabelse, Guds selvhengivelse i Kristus og bøn om Guds kærlighed og fornyelse af fællesskab. Bønnen har en trinitarisk struktur og parafraserer i kort form nadverbønnen fra ritual C. Bønnen efterfølges af Fadervor, indstiftelsesord og uddeling. Bortsendelsesordene er identiske med dem, der benyttes i det autoriserede ritual for nadver i højmissen. Der er ikke formuleret en ny takkebøn efter altergangen, men som nævnt den indledende takkebøn.

NADVERRITUALER OG LITURGI AKTUELT

Nadver ifølge Ritualbogen 1992

Gudstjenesteordningen af 1992 åbnede for nadverens vedkommende en række variationsmuligheder inden for en fælles grundstruktur.

Nadverritualet er – som dåbsritualet – en enhed af ord og handlinger, der ligger fast, men når det gælder nadveren, er der modsat dåben mulighed for en vis valgfrihed. Man kan fx vælge mellem tre forskellige nadverindledninger, ligesom der er to versioner af Fadervor og indstiftelsesordene. Det, der er fælles for de forskellige ritualer, er: Nadverbøn, Fadervor, indstiftelsesord, uddeling med uddelingsord, bortsendelsesord og/eller fredsønske samt slutningskollekt.

I det følgende gennemgår faggruppen de autoriserede nadverritualer, først de led, der er fælles, og derpå de led, der kan varieres, alt efter hvilket ritual man vælger at bruge.

Gruppen har i sine kommentarer til de fire nadverritualer forholdt sig til ritualerne, som de fremstår i Ritualbogen 1992, for på baggrund af den teologiske, liturgiske og historiske analyse at pege på, hvordan og i hvilken grad ritualerne udtrykker de motiver ved nadveren, der i dag kan forbindes med evangelisk luthersk nadverfejring.

Nadverbøn

Der kan vælges mellem tre indledninger med forskelligt teologisk tyngdepunkt: Ritual A, B og C. Det er også muligt at benytte en ganske kort form af ritual A, hvor den indledende tiltale ("Kære Kristi Venner!") udelades; nadverbønnen består så af "Opstandne Herre og Frelser"

Præsten kan vælge at sige eller messe nadverindledningen. Ved brug af ritual b synger man salmen "O, du Guds lam" inden Fadervor og indstiftelsesord. Bruger man ritual C, kan man vælge mellem to alternative nadverbønner efter Helligsangen og inden Fadervor/indstiftelsesordene, "Opstandne herre og frelser" eller "Løvet være du, hellige Gud og Fader"

Fadervor

Der fortsættes efter nadverindledningen med Fadervor. Præsten siger eller messer Fadervor, og man kan vælge mellem to versioner af Fadervor.

Fadervor indgår som fast bøn i de autoriserede ritualer. Bønnen er en påmindelse om og en bekræftelse på, at nadvergæsten med Kristus kan kalde Gud for far. På den måde bliver dåbspagten fornyet og bekræftet i nadvermåltidet.

Indstiftelsesord

Præsten læser eller messer indstiftelsesordene, mens menigheden står op. Han/hun holder henholdsvis disk og kalk, mens indstiftelsesordene bliver læst op og kan under læsningen vende sig mod menigheden. Der er anført to udgaver af indstiftelsesordene. Benyttes ritual C synger man efter indstiftelsesordene "O, du Guds lam" inden eller under uddeling af nadverelementerne.

Indstiftelsesordene gentager Jesu ord fra det sidste måltid, som han fejrede med sine disciple. Indstiftelsesordene understreger Guds nye pagt med mennesker: Det nye forhold, der er bragt i stand mellem Gud og mennesker i Kristus. Ihukommelsen er en forstærket form for erindring, der ikke kun husker noget fortidigt, men også gør det erindrede til nutid.

Indstiftelsesordene, "Tag dette og spis det" og "drik alle heraf", understreger i en luthersk tradition Jesu selvhengivelse for menneskers skyld, når de betoner, at Kristi legeme "gives for jer" og Kristi blod "udgydes for jer".

Nadvermåltidet

Under uddelingen knæler nadvergæsterne ved alterbordet, og brød og vin bliver uddelt til den enkelte nadverdeltager med ordene "Dette er Jesu Kristi legeme/Dette er Jesu Kristi blod".

Der kan under uddelingen synges en salme, spilles orgelmusik eller uddelingen kan forløbe i tavshed. Efter uddelingen synger man en salme, når kirkegængerne er tilbage på deres pladser

Under uddelingen siger præsten traditionelt "Dette er Jesu Kristi legeme" og "Dette er Jesu Kristi blod" til de enkelte altergæster og understreger dermed Jesu nærvær i brød og vin. Indstiftelsesord og uddeling betoner

til sammen, at hovedsagen i nadveren er foreningen med den Kristus, der har givet sig selv for menneskers skyld.

Nadveren indtages i hovedreglen knælende, men kan også indtages stående. Når nadveren modtages knælende understreger det nadveren som Guds etablering af et gensidigt fællesskab: Kristus giver sig selv til nadverdeltageren, der samtidig gives en plads ved alterskranken. I modtagelsen af nadveren modtager man alt, hvad Kristus er, mens alt negativt man selv bærer på, lægges over på Kristus. Samtidig med at man i nadveren gives en plads i fællesskabet med Gud, styrkes også fællesskabet med alle andre nadverfejrende mennesker i verden i fortid, nutid og fremtid.

Efter hvert bord afslutter præsten med fuldt bortsendelsesord ("Den korsfæstede og opstandne frelser, vor Herre Jesus Kristus, som nu har givet os/jer sit hellige legeme og blod [...] Fred være med jer!"). Under fredsønsket kan der gøres korstegn med kalken. Bortsendelsesord, men ikke fredsønske, kan udelades efter de enkelte borde. Det sidste bord bliver afsluttet med fuldt bortsendelsesord

Det udvidede fredsønske efter nadveruddelingen gentager nadverens betydning ved at vise tilbage til Kristi selvhengivelse i nadveren og den syndsforladelse og styrkelse i tro, som nadverdeltagerne dermed har fået. Bortsendelsen peger både tilbage på Kristi korsdød og på den nutidige gave.

Slutningskollekt

Nadveren bliver afsluttet med opfordringen "Lad os alle bede", som præsten siger eller messer vendt mod menigheden. Derefter læser eller messer han/hun slutningskollekten vendt mod alteret; slutningskollekten kan varieres efter kirkeåret ("Vi takker dig, Herre, vor Gud, almægtige Fader, fordi du i din barmhjertighed vederkvæger os med disse gaver..."). Man kan i stedet for den anførte slutningskollekt bruge en af de særlige slutningskollekter til kirkeårets højtider eller en af fem i Ritualbogen angivne slutningskollekter.

I **slutningskollekten** beder præsten en takkebøn for nadverens gave og beder om styrkelse af tro, håb og kærlighed.

Desuden findes som nævnt det autoriserede Ritual for børnegudstjeneste på højmessens plads som et alternativ til de autoriserede ritualer. Ritual D ligner de tre nadverritualer, der er autoriseret til brug i højmassen, idet Fadervor, indstiftelsesord og selve nadvermåltidet (se ovenfor) ligger fast, men i ritual D kan den indledende nadverbøn formuleres frit eller udelades, ligesom slutningskollekten kan bortfalde.

Der gives altså i alt fire forskellige nadverliturgier eller ritualer i Ritualbogen 1992: A, B og C ritualer, der bruges i højmassen, og ritual D, der kan benyttes som et alternativ.

De fire forskellige nadverbønner/-ritualer: A, B, C og D

De autoriserede nadverritualer er alle på forskellig måde udtryk for nadverens kerneelement: Kristi selvhengivelse, der skænkes til nadverdeltagerne. Nadverritualerne centrerer sig omkring Fadervor, indstiftelsesordene og uddelingen af brød og vin, der understreger nadverens karakter af løfte knyttet til Kristi nærvær i elementerne. De danske nadverritualer rummer ikke i sig selv eller enkeltvis alle de motiver, der i dag kan forbindes med nadveren evangelisk-luthersk.

Fagudvalget peger på, at nadveren – uafhængigt af den liturgiske form, man giver den – rummer en række forskellige motiver, der hænger sammen med forståelsen af Gud som Fader, Søn og Helligånd og med Guds historie med mennesket i skabelse, forsoning og fuldendelse. Det er gruppens opfattelse, at de fire eksisterende ritualer liturgisk set formidler nadveren som et møde mellem Gud og mennesker, hvor mennesker:

- Modtager Kristus
- Møder Gud som barmhjertig, idet han giver sig selv
- Får en plads ved Guds bord nu og i evighed
- Indgår i en fælles tak
- Bekræftes og styrkes i sin tro og sin plads i kirkens fællesskab.

Afhængigt af hvilket ritual man vælger, A, B, C eller D, kan man betone noget frem for andet, for ritualerne har både sprogligt, teologisk og liturgisk en vis spændvidde: Man finder både et eksempel på en luthersk minimalisme og en fyldigere luthersk form:

Ritual A

A-ritualet begynder med, at præsten vendt mod menigheden forkynder evangeliet til menigheden i den indledende tiltale "Kære Kristi venner". Rituallets indledende tiltale er valgfri, det vil sige, at den kan udelades, men det er ikke tilladt at erstatte den med andet. I den indledende tiltale ligger vægten på Kristus, der som korsfæstet og opstanden skænker menigheden sig selv og forener den med sig selv.

Derefter beder præsten vendt mod alteret på menighedens vegne bønne "Opstandne Herre og frelser", der henvender sig til den opstandne og beder om, at mennesker må modtage den Kristus, der giver sig selv for dem og er til stede midt i menigheden, så de/den forsikret om Guds tilgivelse kan leve i kærlighed med hinanden. Syndsforladelse omtales først i denne bøn, der som nævnt er obligatorisk og dermed fast for alle.

Ritual A understreger således i kontinuitet med dansk nadvertradition løftet om syndernes forladelse og Kristi nærvær i brød og vin (realnærværet) som afgørende i nadveren. Rituallets minimalistiske form medvirker til, at indstiftelsesord, uddeling og måltid fremstår tydeligt som nadverens centrum. Dermed betones teologisk menneskets rolle som modtager over for Gud. Den indledende tiltale ("Kære Kristi Venner") og den korte form i ritualet har et stilleje, som forklarer, virker tydeliggørende og er relativt let tilgængeligt sprogligt.

Ritual B

Version B er – som ritual C – præget af ønsket om at løfte andre motiver ved nadveren end alene løftet om syndernes forladelse og det evige liv frem.

Ritual B begynder med, at præsten vendt mod menigheden opfordrer til lovprisning af Gud. Derefter vender præsten sig mod alteret og siger eller messer "helligsangen" og menigheden svarer med 2 x "Hosianna i det højeste". Efter sidste Hosianna synges "O du Guds lam", der forbinder nadveren med Kristi offer for mennesker skyld. Præsten beder nu vendt mod alteret på menighedens vegne bønne "Opstandne Herre og frelser".

Den indledende bøn henvender sig som i ritual A direkte til Kristus ("Du, som selv er tilstede i blandt os") og sætter som noget nyt i forhold til ritual A rense for synd og styrkelse af det indre menneske i fokus; den

får dermed en personlig eller individuel betoning ("Rens os fra synd og styrk os i det indre menneske, at du må bo ved troen i vore hjerter"). Den betoning ligger umiddelbart i tråd med dansk liturgisk tradition – og har rødder i den reformatoriske understregning af løftet og den enkeltes frelsesvished.

Menigheden er i nadverens indledning mindre aktiv end i ritual C, fordi ritual B udelader vekselsang mellem præst og menighed; her er menighedens rolle begrænset til Hosianna-råb. I de ældre liturgier, der har inspireret ritual B, istemmer menigheden allerede i Helligsangen det himmelske kors lovprisning af Guds herlighed (Es 6,3).

I Ritual B er salmen "O du Guds lam" placeret i nadverens indledning og altså før indstiftelsesordene har lydt. Dermed får Kristi korsdød for menneskers skyld en mere fremtrædende plads. I Ritual C lyder salmen efter indstiftelsesordene som et udtryk for, at den opstandne nu er nærværende som brød og vin og rækker mennesket sig selv til at spise og drikke. Ritual B understreger således nadverens kristologiske aspekt og sætter en klassisk forsoningslære med vægt på Kristi stedfortrædende offer for mennesket i centrum. Her træder tilsagnet om syndernes forladelse som nadverens indhold tydeligt frem, og mennesket indtager i ritual B en modtagende rolle over for Gud.

Form- og stilmæssigt har Ritual B, som ritual C, et højtideligt sprog, der liturgisk kan give et præg af andet- og fremmedhed.

Ritual C.

Nadverritual C, der også kaldes det udvidede nadverritual, rummer flere nadverteologiske motiver end version A og B: Taksigelse, lovsang, ihukommelse og Helligåndspåkaldende bøn, men også vekselsang mellem præst og menighed i nadverens indledning.

Ritual C begynder med, at præsten vendt mod menigheden opfordrer til lovprisning af Gud. Præsten takker på menighedens vegne for skabelsens gaver. Menigheden synger sin lovprisning af Guds hellighed og skabelsens herlighed. Med velsignelsesordene fra indtoget i Jerusalem modtages Kristus som den, der kommer. Præsten beder nu vendt mod alteret på menighedens vegne bønne "Opstandne Herre og frelser". I forhold til A-udgaven er bønne udvidet, så den også beder om en styrkelse af den enkeltes tro (jf. ovenfor om ritual B).

Vælger man at bruge ritual C, bliver nadveren som menighedens fælles taksigelse og lovsang fremhævet. Menigheden er i ritual C aktivt takkende og er umiddelbart mere involveret i liturgien end i de andre ritualer. C ritualet sætter allerede i den indledende tak- og lovsang et højtideligt stilleje, der kan medvirke til at understrege nadverfejringen som et særligt og helligt rum. Brugen af takkebøn i nadverens indledning kendes også fra Prøveritualbogen. C ritualet har desuden en skabelsesteologisk dimension, der både udtrykkes i en tak for skaberværket og samtidig tydeligt rækker ud over det dennesidige ("med hele din menighed på jorden og i himlen, i kor med alle engle").

Ritual c har som alternativ til bønne "Opstandne Herre og frelser" bønne "Lovet være du, hellige Gud og fader". Der er her tale om en lovprisning, der modsat ritual B ("Opstandne Herre og frelser") og efter oldkirkeligt forbillede henvender sig til Gud Fader. Bønne betoner tak og ihukommelse af Kristi død og opstandelse og peger frem mod hans komme i herlighed. Præsten beder i denne bøn Gud om at sende sin Helligånd (*epiklese*), "Send din Helligånd over os og dette måltid", så nadverdeltagerne i tro må modtage Kristi legeme og blod, og kærligheden mellem dem må blive styrket nu og i evighed.

Bønnen, der påkalder Helligånden, er placeret før indstiftelsesordene og ligner derfor et selvstændigt led. Det er lidt af et særsyn i dansk reformatorisk tradition. Traditionelt luthersk betragtes løftet – ”dette er mit legeme, som gives for jer” – som det entydige udtryk for nadverens kerneelement, hvorfor man kan opfatte en åndspåkaldende bøn, der er placeret før indstiftelsesordene, som udtryk for et ikke-luthersk åndsbegreb. Luthersk set kommer ånden med ordet.

Bønnen kan dog også ses som en bøn om, at ånden – gennem ordet – vækker troen og er som sådan ikke nødvendigvis uluthersk. Brug af en bøn, der påkalder Helligånden hører ifølge det fællesprotestantiske Leuenbergfællesskab hjemme i en reformatorisk nadverforståelse, hvor bønnen udtrykker, at ”Herren selv ved sin Ånd virker den modtagende tro” (Citeret efter Kyndal, *Leuenberg Konkordien og Kirkefællesskabet af reformatoriske kirker i Europa*, 2005).

Med ritual C bliver ”O, du Guds lam”, der kan synges inden eller under uddelingen, placeret som en understregning af Kristi nærvær i brød og vin, efter at indstiftelsesordene har lydt. Menigheden synger ”O du Guds lam” som udtryk for, at Kristus er tilstede i nadveren som den, der ofrer sig for menneskers skyld, og i nadveren rækker sig selv til nadverdeltagerne. Hermed bliver den lutherske forståelse af Kristi realnærvær tydelig.

C ritualet er det danske ritual, der tydeligst er præget af Luthers gudstjenesteordning fra 1523 (*Formula missae*) og viderefører træk fra nogle af de ældste nadverbønner, man kender. Der var i Danmark mulighed for en lignende fyldig nadverform til brug ved særlige lejligheder frem til Kirkeritualet 1685. Ritualet er desuden det danske nadverritual, der på tværs af konfessioner åbner de fleste muligheder for at forstå nadveren som en fælleskirkelig fejring med rødder i også før-reformatoriske liturgier, mens det omvendt er det ritual, der i den højeste grad bryder med linjen fra Kirkeritualet 1685 – og altså dermed den ubrudte kontinuitet med Luthers gudstjenesteordning fra 1526.

Ritual D (Ritual for børnegudstjeneste)

Ud over de tre ovennævnte nadverritualer blev også Ritual for børnegudstjeneste på højmessens plads autoriseret til brug i gudstjenesten i 1992. Ritual for børnegudstjeneste kan, hvis biskoppen giver tilladelse, fungere som et alternativ til de tre nadverritualer.

Ritual D er som ritual A et eksempel på en enkel og minimalistisk nadverform, der indeholder nadverens kerneelementer, Fadervor og indstiftelsesord/uddeling, og dermed forsætter linjen fra Luthers gudstjenesteordning fra 1526 og dansk liturgisk tradition. Modsat ritual A har Ritual D også en indledende takkebøn med en taksigelse for skabelsen (”Vi takker dig, himmelske fader, fordi du skabte himlen og jorden”), Guds selvhengivelse i Kristus (”fordi du elskede verden og gav din enbårne søn, for at vi skal have evigt liv) samt en bøn om, at Gud ”vil holde os fast” i sin kærlighed og i måltidet forny sit ”fællesskab med os”. Bønnen er trinitarisk og parafraserer som nævnt i en kort, samlet – og indledende – form nadverbønnen fra ritual C (uden at forpligte sig på ritual C’s stilleje), men sætter også nadveren som et fællesskabsmåltid mellem Gud og mennesker i centrum.

Frit og fælles i nadverritualerne

De tre autoriserede nadverritualer er på linje med Ritual D udtryk for forskellige måder at omgå nadverens evangelisk-lutherske centrum på, Kristi selvhengivelse, som nadverdeltagerne modtager.

Nadverens centrum omkranses i ritual B og C – og D – af andre liturgiske elementer, som betoner nadveren som fx taksigelse, ihukommelse og påkaldelse af Helligånden (epiklese). Desuden lægger ritualerne forskellig

vægt på nadverens trinitariske forankring og dens frelseshistoriske aspekter, ligesom graden af menighedsinddragelse er forskellig. Ritual C er som nævnt det mest udfoldede ritual, mens A og D kan ses som den minimale ramme om løftet.

Nadverritualerne er som nævnt også forskellige formmæssigt. Ritual A og D har en enkel og forklarende form, der er relativt let tilgængelig sprogligt. Ritual B og C har derimod et mere liturgisk ladet sprog og højtideligt stilleje, der i ritual C også rummer vekselsang mellem præst og menighed. For begge ritualers vedkommende kan stillejet være med at understrege nadveren som et særligt helligt rum. Når det handler om sprog og stilleje, vil nogen utvivlsomt føle sig mere tiltalt af den ene form frem for den anden.

I den forbindelse kan man overveje, hvorvidt en række af de led, der indgår i nadveren og som er tænkt som menighedsinddragende, opleves og opfattes på samme måde i dag, eller måske helt anderledes, fx vekselsang (Helligsang) mellem præst og menighed, at man i fællesskab synger O du Guds lam, eller i fællesskab siger Fadervor. Det kan også være, at man knæler omkring alterbordet. De forskellige ritualer og variationerne i dem virker ikke nødvendigvis inddragende og fællesskabsstiftende på alle.

Rituel deltagelse afhænger også af vane, velkendthed og fortrolighed. På den baggrund og ud fra et mere generelt ønske om at gøre nadveren og det at gå til alters til en selvfølgelig del af gudstjenesten, både for dem, der er vant til at gå til alters, og for dem, der er mindre vant til det, har man flere steder haft drøftelser og overvejelser om konkrete forslag til fornyelse og ændringer.

I det følgende kapitel vil fagudvalget trække nogle af de områder og initiativer frem, der aktuelt arbejdes med i forhold til nadveren. Det være sig sprogligt fx gennem nye bønner og salmer, men også i det, man gør, liturgisk, i nadveren.

Fagudvalget vil desuden tage nogle af de temaer op til overvejelse, som har været drøftet de senere år, fx om alle kan deltage i nadveren, eller om den er for de døpte (spørgsmålet om såkaldt åbne og lukkede nadverborde), brug af brød i stedet for oblater, gående eller knælende altergang, skriftemål m.m. Tilsvarende vil der være et udblik til konfirmandundervisningsmateriale og nye former for måltidsfællesskaber.

Gruppen vil pege på nogle af de teologiske motiver og accentueringer, der ligger i de forskellige tiltag og herunder opridse nogle opmærksomhedspunkter både generelt og specifikt, som faggruppen finder det væsentligt at have med, når man skal drøfte nadver og nadverfejring i dag.

IV. NADVERSYN OG PRAKSIS FOLKELIGT OG FOLKEKIRKELIGT

Undersøgelser af liturgisk praksis ved nadveren

Man har i dansk kontekst kun få nye undersøgelser af den liturgiske praksis ved nadveren.

Helsingør Stift gennemførte i 2016 undersøgelsen Højmesse og dåb (Enggaard 2016). Højmesse og dåb er en videnskabelig undersøgelse, der er gennemført ved Center for Kirkeforskning, Det Teologiske Fakultet. Undersøgelsen består bl.a. af en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse målrettet alle stiftets præster; her bliver der spurgt til nadverens liturgiske led med henblik på at afsøge variationer m.m. Undersøgelsen har en svarprocent på mere end 65% af stiftets præster og betragtes som repræsentativ.

Københavns Stiftsudvalg for gudstjeneste og salmer udsendte i 2015 rapporten Gudstjenesteliv i Københavns Stift (Enggaard & Nøjgaard 2018). Rapporten er baseret på en spørgeskemaundersøgelse, der blev udsendt til stiftets præster og organister i 2013. Lidt over 60% af stiftets præster og organister besvarede, heraf udgøres to tredjedele af præster og en tredjedel af organister. Undersøgelsen er gennemført af Udvalget for gudstjeneste og salmer, men er behæftet med en statistisk usikkerhed og kan ikke betragtes som repræsentativ. Undersøgelsen giver et øjebliksbillede af tendenser og mønstre i Københavns Stift.

Desuden foreligger en landsdækkende spørgeskemaundersøgelse fra 1995 om aktuel gudstjenestepraksis i folkekirken i anledning af den nye alterbog. Undersøgelsen er gennemført af H. Villadsen og bestod i, at et fortrykt spørgeskema med spørgsmål til den nye og den gamle alterbog gennem biskopperne blev sendt til hver enkelt præst i landet. De udfyldte skemaer blev sendt retur til stifterne, som udarbejdede redegørelse for resultatet af undersøgelsen og sendte en kopi til stiftskontoret i Lolland-Falster, hvor en sekretær skulle foretage den samlede analyse med Holger Villadsen som konsulent. Undersøgelsen er baseret på besvarelser fra 1.822 præster, men det nævnes ikke, hvor stor en procentdel af folkekirkens daværende præster, som deltog i undersøgelsen. I år 2016 var der til sammenligning 2.339 præster i Danmark. Var situationen en lignende i 1995 er tale om en høj svarprocent, der må anses for at være repræsentativ på landsplan. (Villadsen, "Gudstjenestepraksis 1995", 1996).⁹

Hvad kan man læse ud af undersøgelserne?

Valg af nadverritual/-bøn

Man ved ifølge Villadsen 1995, at de to nadverritualer B og C i 1995 var de mest udbredte på landsplan. De to undersøgelser fra henholdsvis Københavns og Helsingør Stift viser, at det stadig i 2013 og 2016 var tilfældet i de to stifter.

Knap en tredjedel af landets præster benyttede i 1995 det dengang ny-autoriserede ritual C, mens lige knap 40% brugte ritual B. Nadverbøn A og en kortere form indledt med "Opstandne Herre og frelser" blev i 1995 benyttet af omtrent 7% af præsterne. Men ser man bort fra brugen af ritual B og C, varierer tallene meget mellem stifterne. Fx brugte 14% af præsterne i Ribe Stift ritual A, mens det kun blev benyttet af 1,9% af Helsingør Stifts præster. I Haderslev Stift anvendte 18% af præsterne i 1995 et ældre autoriseret ritual, dvs. ikke et af de i Ritualbogen 1992 autoriserede ritualer, modsat 8% i Viborg Stift.

---

⁹ Undersøgelsens resultater er tilgængelige gennem forskellige tidsskriftsartikler af Villadsen, men de oprindelige spørgeskemaer findes også på Rigsarkivet, hvor fagudvalgets sekretær har arbejdet med dem.

De to undersøgelser i Københavns og Helsingør Stift fra hhv. 2013 og 2016 viser tilsvarende, at det gammellutherske ritual A her er gledet stort set ud af brug. I 2013 brugte 63% ritual C i Københavns Stift modsat 46% i 1995. Her er der altså tale om en stigning. Knap 25% bruger i Københavns Stift ritual B i 2013. I Helsingør Stift dominerede ritual B i 1995, hvor det blev brugt af 40% af præsterne. Det benyttes i dag af 52% af præsterne, mens 46% bruger det udvidede ritual C (heraf bruger kun 15 præster den alternative nadverbøn "Lovet være du, hellige Gud og Fader", der som nævnt indeholder en udvidet tak og en helligåndspåkaldende bøn).

Desuden viser den landsdækkende undersøgelse fra 1995, at det dengang ny-autoriserede Ritual for børnegudstjeneste på højmessens plads, her kaldet ritual D, blev brugt af ca. 35% af landets præster. Størst anvendelse fandt ordningen i Aalborg (47%) og mindst i København (19%). Af de præster, der i 1995 brugte den gamle alterbog, benyttede ca 10% undertiden børnegudstjeneste på højmessens plads.

Brug af Ritual D er ikke afdækket i de to nyere undersøgelser fra 2013 og 2016, men det er fagudvalgets opfattelse baseret på erfaringer og drøftelser med præster, at ritual D ikke rigtigt er slået igennem i sognene og i dag kun benyttes sporadisk som alternativ til de tre ritualer, der er autoriseret til brug i højmissen, og at Ritualbogens forslag til børnegudstjeneste på højmessens plads ikke er hverken særligt kendt eller anvendt.

Brug af læg medvirken

Den nye alterbog gjorde det muligt at anvende læg medvirken ved uddeling af brød/oblater i nadveren. Allerede i 1995 blev denne mulighed brugt af ca. 34% af præsterne i de ti stifter. Brug af læg medvirken var mest udbredt i Aalborg (46%) og mindst på Fyn (19%). Blandt brugere af den gamle alterbog benyttede 16% læg medvirken ved nadveren.

De to undersøgelser fra Helsingør og København viser, at læg inddragelse fortsat benyttes i relativt stort omfang i de to stifter. I fx Helsingør Stift svarer 33% af præsterne, at de aktivt inddrager lægfolk/menigheden i nadveruddelingen.

Nadverform

Den landsdækkende undersøgelse fra 1995 spurgte ikke til valg af nadverform (fx oblater eller brød, knælende eller gående altergang), så på dette punkt findes der ingen dokumenteret viden på landsplan. Fra de to undersøgelser i Helsingør og Københavns Stift ved man, at flertallet af præsterne i de to stifter anvender en traditionel nadverform med knælende nadver, uddelingsord og oblater/vin. For Helsingør Stift gælder det for stort set alle de præster, der deltog i undersøgelsen. 78% af præsterne i stiftet anvender endvidere "O, du Guds lam" som nadversalme, og knap en fjerdedel bruger bortsendelsesord/bibelvers efter hvert bord. De præcise tal her kendes ikke fra Københavns Stift, men peger umiddelbart i samme retning.

Tilsyneladende bruger kun en lille del af præsterne i de to stifter almindeligt brød i nadveren og vin/saft, mens gående eller kontinuerlig altergang fortrinsvist anvendes i forbindelse med alternative gudstjenester. Dog synes brugen af almindeligt brød i nadveren at være mere udbredt i Københavns end i Helsingør Stift.

Skriftemål

Den landsdækkende undersøgelse fra 1995 viser, at 7% af landets præster i 1995 fast brugte skriftemål i højmissen eller i tilknytning til nadveren, mens 9% lejlighedsvist benyttede fælles skriftemål. Til sammenligning er tallet for Helsingør Stift i dag på 4% af præsterne, der lejlighedsvist bruger skriftemål i tilknytning til nadveren. Tallene harmonerer med den generelle erfaring i faggruppen. Gruppen peger dog på, at skriftemålet i nogle kirker i dag er rykket ud af højmissen og i stedet finder sted i forbindelse med særlige absolutionsgudstjenester.

Andre variationer

Undersøgelserne fra Københavns og Helsingør Stift viser, at præsterne her generelt bruger de variationer i nadveren, der er i tilladt i gudstjenesteordningen fra 1992. Kun de færreste af præsterne i de to stifter har markante ændringer i nadverliturgien. Dog er der i begge stifter mange, der udelader Fadervor i forbindelse med nadveren, når der er dåb i højmessens (tallet ligger i Helsingør på 29% af præsterne). Det bør i den forbindelse bemærkes, at undersøgelsen fra Helsingør Stift viser på, at 40% af præsterne ønsker større mulighed for variation og fornyelse af nadverliturgien, men undersøgelsen spurgte ikke ind til, hvilke variationsmuligheder man ønsker. Det høje procenttal er tankevækkende i lyset af den fortrinsvist traditionelle nadverform, der bruges i stiftet (se ovenfor). Det er erfaringen i faggruppen – og ifølge gruppens kommissorium – at man også bruger udvidede bortsendelsesord og lokalt udformede nadverindledninger i dag, men omfanget kendes ikke.

Hvad kan undersøgelserne sige om nadverpraksis i folkekirken?

Det er vanskeligt at sige noget entydigt, og som Villadsens undersøgelse fra 1995 viser er der forskel mellem stifterne. Men det tyder på, at brugen af Ritual A i dag er mindre fremtrædende, og at Ritual C (og B) til gengæld har vundet frem.

Det kunne være interessant at vide mere om, hvad dette skyldes. Har det at gøre med de teologiske accentueringer, der er i Ritual C (og B) i forhold til Ritual A, eller det hænger sammen med de sprogligt mere højtidelige udtryk, der er i Ritual C? Ifølge flere af kommentarerne fra præsterne i Københavns Stift hænger brugen af ritual C sammen med den indledende takkebøn for skabelsen og dens æstetiske form (Enggaard & Nøjgaard 2018). Den øgede brug af ritual C følges ikke med øget brug af messesang eller af for eksempel Kyrie/Gloria, som man måske kunne have forventet, når en menighed anvender Ritual C, viser undersøgelsen fra Helsingør Stift.

Nadverdeltagelse generelt

Nadveren blev med gudstjenesteordningen 1992 en integreret del af søndagsgudstjenesten, efter at den i knap 300 år havde fungeret som et lejlighedsvist ritual. Gudstjenesteordningen 1992 er således udtryk for en forståelse af, at nadverfejring er en selvfølgelig og vigtig del af gudstjeneste og kristen praksis.

En undersøgelse fra 2000 viser, at folkekirken på daværende tidspunkt havde 2,5 mio. altergæster i alt på årsbasis, mens man 200 år tidligere, i 1800, havde knap en halv mio. Det lyder umiddelbart positivt. Men det høje antal nadvergæster fordelte sig på en ganske lille del af befolkningen, der i alt udgjorde 5% af den samlede danske befolkning – eller 250.000 mennesker. I 1800 var der derimod ca. 50% af befolkningen, en halv mio. mennesker, der deltog i nadveren på årsbasis. Eller med andre ord: Det høje antal nadvergæster i 2000 vidner om, at en lille gruppe mennesker eller faste kirkegængere hyppigt deltog i nadveren, mens ca. halvdelen af befolkningen i 1800 gik til nadver en eller to gange årligt. (Iversen, Nadver og folkekirke, 2002)

Igennem en årrække har man da også i folkekirken arbejdet med at invitere alle, børn, konfirmander, dåbsforældre og -følger, med til alters. Noget tyder på, at nadveren i dag virker mere inviterende end tidligere, og billedet er langsomt ved at – om ikke så vende, så dog – nuanceres.

Der er i fagudvalget forskellige opfattelser af og erfaringer med, hvorvidt nadveren fortsat er et 'skelsættende' sakramente i den forstand, at det deler gudstjenestedeltagerne i to, hvor kun nogle går til alters, mens andre ikke gør. Nogle steder ser man, at også dåbsfamilier og følger går til alters, hvilket svarer

til nye tendenser i Norge (der dog ikke direkte kan overføres til dansk kontekst). Andre steder har man stadig erfaringen af nadveren som et ikke fællesskabsstiftende, men derimod skelsættende sakramente.

Det er i den forbindelse interessant at notere forskellen på de to sakramenter, dåb og nadver. Hvor dåben er selvfølgelig for mange folkekirkemedlemmer, uanset om de ellers er jævnlige kirkegængere eller ej, så tyder det som nævnt på, at det forholder sig modsat for nadverens vedkommende. Det hænger formentlig sammen med, at dåben folkeligt set forbindes med et overgangsritual og derfor appellerer bredt folkeligt og ikke alene kirkeligt (se ovenfor om dåb), mens nadveren i højere grad er sin egen begrundelse. Den er sværere at træde ind i som ritual, hvis man ikke har en forståelse af og fortrolighed med det fællesskab, der bærer den.

På den måde kan man sige at nadveren 'deler skæbne' med gudstjenesten som gentaget ritual; både nadver og gudstjeneste lever af en gentagen rituel praksis og selvfølgelighed.

Fornyelse

Det medfører, at der fortsat i folkekirken er en bestræbelse på og overvejelse af, hvordan nadveren kan åbnes liturgisk, så den virker inviterende på alle – både dem, der i dag har let ved at deltage, og dem, der finder tærsklen til nadveren for høj. Skal man arbejde sprogligt (semantisk), praksis-orienteret (liturgisk), pædagogisk/kateketisk, teologisk eller med alle dele?

Igennem de senere år er der i forsøget på at forny og nutidiggøre nadverens liturgi blevet arbejdet med og skrevet nye bønner, ligesom der er kommet en række nye salmer, begge dele til brug ved såvel gudstjeneste generelt som nadver specifikt.

Nye bønner og kollekter

I nyere tid er der blevet udgivet flere kollekt- og bønnesamlinger, fx *Kollekter og bønner* (2009) og *Gudstjenestens Bønner I og II* (2012 og 2014), ud fra et ønske om at formulere tidssvarende fortolkninger også af nadveren. De har øjensynligt vundet bred anvendelse, i hvert fald hvis man ser på de to undersøgelser fra Helsingør og København. I fx Helsingør Stift bruger 59% af præsterne bønner fra Tillæg til Alterbogen 1992, 64% bruger Lissners *Kollekter og bønner* (2009) og 34% bruger *Gudstjenestens Bønner I* (2012) i højmessen som supplement til de autoriserede bønner i Ritualbogen. Noget lignende gør sig gældende for Københavns Stift.

Bønnerne i *Gudstjenestens Bønner I* er skrevet med det gammellutherske ritual A som skelet. I *Gudstjenestens Bønner* gør man i efterordet rede for, at formålet med de nye nadverbønner bl.a. er et ønske om at fremhæve den lutherske baggrund for nadveren i en mere erfaringsnær form, ligesom nadverens relationelle dimension og næstekærlighedens plads i nadveren trækkes frem. Bønnerne opholder sig ved temaer som:

- Kristi virkelige nærvær i brød og vin (realnærvær)
- Guds selvhengivelse for mennesket (løfte), herunder
- Offertanken i en ny teologisk tydning.
- Det eskatologiske

Det er motiver, der, som det nævnes i efterordet, savner udfoldelse for kirkegængerne, fordi ritualbogens nadverbønner er præget af store og tunge begreber. Forfatterne rejser fx spørgsmålet, om brugen af offerterminologi (fx i "O, du Guds lam") også for menigheden kobles til Kristi selvhengivelse – eller forbindes med en anden offerforståelse. Desuden har man et ønske om i højere grad at understrege nadverens karakter

af også et mellemmenneskeligt fællesskab og ikke alene gøre det til et anliggende mellem Gud og den enkelte, sådan som bl.a. offertanken kan medvirke til.

Nedenfor gives enkelte eksempler på de nye bønner, dels et forslag til nadverindledning, dels to forslag til nadverbøn (*Gudstjenestens Bønner I*):

Vi samles ved alterbordet og følger Jesus' ord om
at når vi er sammen i hans navn, skal vi bryde
brødet og drikke vinen sådan som han selv gjorde
det den sidste aften han var sammen med sine
disciple. Måltidet er det ubrydelige fællesskab mellem
ham og os. Her viser han at han elsker os, tilgiver os
og vil være med os i al evighed.

Jesus Kristus,
tak for at vi i dag mærker dit nærvær.
Lad din kraft slå rod i os
så friheden til at leve også kommer andre til gode.
Lad dit ord klinge med i vores tale og handling
så din tilgivelse kan nå ud i verden
til trøst og glæde

Jesus Kristus,
tak fordi du lader os spise gudsrigets måltid
her hos os
og gavmildt giver os dig selv i brød og vin.
Nu beder vi:
Ræk os brødet,
og skænk os vinen,
så vi kan mærke at du lever og ånder i os.

Nye salmer

Mange steder bruger man i dag nyere salmer i kombination med de ældre, mere traditionelle, både til gudstjenesten generelt og til nadveren specifikt. Der er i dansk gudstjenesteliv tradition for, at nadveren teologisk bliver uddybet og også fortolket gennem salmerne.

I de nye salmer gendiges centrale nadverteologiske temaer, der også findes hos Kingo, Grundtvig m.fl., det drejer sig fx om Kristi nærvær i nadveren, nadveren som bytte/udveksling med Kristus, nadverens indhold som syndsforladelse, evigt liv og Kristusnærvær og om nadvermåltidet eskatologisk set, se nedenfor:

Nærvær i nadveren

Her er det tunge glædesbud,
hvis pris, min Herre og min Gud!
til bunds du selv kun kender.
Her får du for dit liv, dit blod
min thomastro, mit svage mod
- og gir mig dine hænder.
Lisbeth Smedegaard Andersen 1988.

Synsforladelse, bytte

Se, hvilket menneske
Se, hvor han gør sig til
brød og til vin.
Mærk, hvor han nu gør din

byrde til sin.
Mod til de modløse
deler han ud.
Sådan er Skaberen.
Sådan er Gud!
DDS 68, Hans Anker Jørgensen

Nadvermåltidet eskatologisk set

Du har åbnet din lysende bue
du har sænket din himmelske bro
du har indviet brødet og vinen
så vi får hvad vi ikke kan tro
Iben Krogsdal, 100 salmer, 2015

Liturgiske forsøgssogne

Enkelte sogne i landet har status af liturgiske fri- eller forsøgssogne (Lindevang Kirke på Frederiksberg, Sdr Bjert i Haderslev), dvs. at de tilladelse til at formulere bl.a. nye nadverindledninger/-ritualer, men også i andre sogne arbejde man med accept fra biskoppen med ritualerne. Et sådant arbejde finder sted i Himmelev Kirke i Roskilde Stift, hvor man ønsker at gøre nadveren relevant for mennesker i dag og skabe erfaringsnærhed. Derfor har man arbejdet med sprog/sprogbrug i nadveren, ligesom man har drøftet den offerforståelse, som de autoriserede ritualer trækker på ud fra en erfaring af, at den kan opfattes problematisk, når det handler om i dag at formidle, hvad syndstilgivelse er. Også i Himmelev bruger man nadverritual A som skelet. Desuden er det en præmis for arbejdet med nadverliturgien i Himmelev, at menigheden inddrages i diskussionen.

Det nye nadverritual i Himmelev indeholder en ny-skrevet nadverindledning og nadverbøn, en ny formulering af bortsendelsesordene, ligesom man bruger en ny nadverhymne og et nyt nadververs. Fadervor indledes med: "Hør os, når vi sammen beder: Fadervor [...]". Indstiftelsesordene er som i det nuværende autoriserede ritual. Det nyformulerede nadverritual fra Himmelev ligger som bilag til rapporten, så der er mulighed for selv at orientere sig ritualen (ritualet er ikke i alle detaljer identisk med det, faggruppen fik præsenteret i 2018). Her gives blot et eksempel på den nye nadverbøn:

Nadverbøn

Herre, Jesus Kristus
tak for liv og dagligt brød,
tak for nadverens fællesskab.
Du delte dit liv med mennesker, der svigtede dig.
Også vi kan svigte.
Tilgiv os, hvad vi har gjort af ondt i tanke, ord og gerning.
Hjælp os i al vor utilstrækkelighed.
Læg trøst i vore hjerter og lad os få del i din opstandelses glæde.
Styrk os i tro og håb
og lad kærligheden vokse,
så vi får mod og kræfter til at bære brød og håb videre til andre.
Gå med os på vejen og vær os nær,
indtil vi skal se dig ansigt til ansigt
i lyset over alle lys.

Sideløbende hermed bliver der i andre sogne arbejdet med at skabe en mere højtidelig og fyldig nadverform. Det gælder fx i Sankt Pauls Kirke i Aarhus, hvor man i nadverfejringen også inddrager elementer fra den før-reformatoriske tradition, der er forenelige med evangelisk-luthersk kristendom. Fx bruger man her indledninger, der veksler med kirkeåret og rummer mulighed for tak for mere end skabelsen, opløftelse af brød og vin, helligåndspåkaldende bøn og andre led, der er med til at understrege Kristi nærvær i brød og vin som højdepunkt og kraftcenter i gudstjenesten. Man lægger vægt på, at menigheden er aktivt takkende i nadveren, og der bruges også skriftemål inden nadver. Det er væsentligt, at nadveren er bundet til traditionen, og den bliver betragtet som et særligt, helligt måltid, idet man ser den som et festmåltid med Kristus.

Mad, måltid og nadverritual

Også på anden vis arbejder man med at åbne nadveren og dens betydning, nemlig gennem forskellige måltidsformer og måltidsfællesskaber for børn, unge og voksne som en indgang til den kirkelige nadver. Det skyldes muligvis, at rammen om nadvermåltidet for nogen er blevet så stiliseret, at den lukker for deltagelse, i stedet for at åbne.

Det er værd at være opmærksom på, at også det almindelige måltid som andre fællesskaber er båret af uskrevne koder og regler. Når man sætter sig til bords og deler et måltid med nogen, viser man, hvem man hører sammen med. Måltidsdeltagelse er forbundet med en intimitet; der er usynlige grænser mellem indenfor og uden for knyttet til måltidet. (de Hemmer Gudme, Himmelsk føde og forbuden frugt, 2018)

Når det drejer sig om det kirkelige måltid, er de regler og den identitetsstiftelse, der allerede er på færde i det almindelige måltid, over tid er blevet 'ritualiseret', dvs. forbundet med særlige symbolske og betydningsmættede. Man kan kalde det sakraliserede ord og handlinger: Indstiftelsesord, opløftelse af nadverelementerne, uddelingsord, knælende modtagelse, korstegnelse m.m.

Ritualets ord og handlinger er således forskellige fra de omgangsformer, man kender, og er fortrolige med fra dagligdagen og andre menneskelige fællesskaber. Men omvendt (og måske paradoksalt nok) kan et ritualiseret måltid som nadveren være mere bredt genkendeligt, fordi det går over vane og fortrolighed, det kropsligt tilvante, der ikke nødvendigvis er bevidst, men gælder fælles indlejrede og tilvante 'koder'. Så hvis man kender, og har erfaring med, de fælles koder for det ritualiserede måltid (her nadveren), vil man i en vis forstand lettere kunne 'falde ind' i dét end i det almindelige måltid, hvor man i princippet ikke på forhånd kan vide hvilke regler og koder, der måtte gælde for netop det måltid og fællesskab.

Det kunne som nævnt være baggrunden for, at man aktuelt i folkekirken forsøger at etablere andre måltidsformer og måltidsfællesskaber for børn og voksne, og dermed nye fællesskabsformer i kirken. Her gøres fællesskab konkret og ligner den kontakt, man i øvrigt har med hinanden. Som en sidegevinst kan deltagerne i måltidet blive fortrolige med nogle af de rituelle koder, der er i kirken, og som omgærder også den kirkelige nadver.

Som eksempel på nogle af de steder, hvor andre og nye typer måltidsfællesskaber finder sted, kan nævnes børnefamiliegudstjenester ("spaghettigudstjeneste" m.m.), der vandt frem i løbet af 1980'erne, og i dag fejres regelmæssigt i mange kirker landet over. Her afsluttes gudstjenesterne ofte med et fællesmåltid, der finder sted uden for kirkens rum, og undertiden i kirkens rum.

Desuden finder tilgange som Bøn og Bruch, Lunt og godt m.m. sted i kirkerne, og enkelte steder ansætter man ungdomspræster med bl.a. fællesspisning som arbejdsområde. Mange af de nye måltidstiltag ligger som

nævnt efter gudstjenesten eller uden for den. Nogle kirker vælger at fejre skærtorsdagsmåltid i tilknytning til en gudstjeneste inde i kirkens rum, andre steder er nadveren rykket ud af kirken og ud på gaden.

Men også i andre sammenhænge tyder det på, at måltid – og fællesskabsmåltid – er blevet en væsentlig tydende vinkel, når det handler om nadveren og det kirkelige måltid. Det ses fx i flere nye materialer, der bliver anvendt i folkekirkens undervisning af konfirmander.

Konfirmandundervisning

Ifølge Anordning om børnekonfirmandundervisning og konfirmation 2014 skal konfirmandundervisningen gøre konfirmanderne "fortrolige med den kristne tros elementære indhold" og "folkekirkens gudstjeneste" – dvs. også med dåb og nadver – "samt lære dem, hvad det vil sige at leve i en kristen tro og som en del af det kristne fællesskab (Anordningen § 1 stk. 2). Desuden skal undervisningen "bygge bro til konfirmandernes livsverden og opøve dem i gudstjenestelig praksis".

Både udgivne materialesamlinger og de mange undervisningsforløb og -ideer, der er tilgængelige på konfirmandcenter.dk, vidner om, at måltidet som teologisk tema og konkrete måltidsfællesskaber i konfirmandstuen er blevet en væsentlig ramme – både pædagogisk og teologisk – når det drejer sig om at formidle nadveren til de unge.

Mange undervisningsideer bruger fællesskab, måltid, måltidsfællesskab, tro/tillid, tilgivelse og ihukommelse (som noget, der er forbundet med menneskelige relationer) som indfaldsvinkel til nadver i konfirmationsforberedelsen. I tidligere undervisningsmaterialer lå vægten i højere grad på forsoningslæren med Kristi stedfortrædende offer i centrum, men i dag fortolkes nadveren oftere som åbent måltidsfællesskab med toldere og syndere – med afsæt i Jesu sidste selvhengivende måltid. De konkrete undervisningsideer peger dog også på vanskeligheder i forhold til overgangen mellem det almindelige måltid i konfirmandstuen og den kirkelige nadver.

Måske spiller det også ind, at måltidsfællesskabet i konfirmandstuen er åbent, også for ikke døbte konfirmander og for unge, med en anden tro end kristentro, hvilket betyder, at de ikke skal konfirmeres, men er fulgt med kammeraterne til undervisning. De vil kunne deltage i måltidsfællesskabet i konfirmandstuen, og det er først, når det kommer til den egentlige nadver, at de og præsten skal til at tage stilling til, om de kan og vil være med.

Opmærksomhedspunkter

Meget kan tale for de nye og andre former for måltidsfællesskaber, både i konfirmandstuen, i forbindelse med gudstjenester m.m. Ud over at det er værdifuldt at spise sammen, kan deltagerne i måltidet som nævnt også få erfaringer med eller en trædesten til den kirkelige nadver,

Endvidere rummer måltidet teologisk set en mangfoldighed af motiver, der findes i bibelteologisk og luthersk forståelse af nadveren som et måltidsfællesskab, der danner ramme om løftet:

Syndsforgivelse/-tilgivelse • forsoning • pagt • nærvær • fællesskab • taksigelse • fred • selvhengivelse • håb • tro (som tillid) • kærlighed • ihukommelse

Man kan overveje, om de nye måltidsfællesskaber for børn og voksne kan anses for en form for nadver, fx som et mætnings- eller kærlighedsmåltid (agape), der fungerer side om side med det kirkelige, sakramentale måltid, eller om man her bevæger sig ud i en gråzone sakramentsteologisk.

Gruppen peger i den forbindelse på en væsentlig overvejelse, der har at gøre med forskellen mellem det almindelige fællesmåltid og den kirkelige nadver. Hvis nadveren fortrinsvist forstås som et måltidsfællesskab mellem mennesker, risikerer man, at nadverens vertikale og sakramentale dimension mistes. I luthersk – og nytestamentlig – teologi er nadveren ikke alene en aktualisering af fællesskab mellem mennesker. Til nadvermåltidet som sakramente er der knyttet et særligt løfte, som ikke modtages andre steder eller i andre måltider, ”givet for jer” og ”udgydt for jer”. Løftet er et personligt tilsagn, der styrker og fornyer den, der deltager i nadveren i et fællesskab med den treenige Gud.

I nadveren er fællesskabet indstiftet af Kristus, og de spisende er sammen om at være sammen i Kristus. Derfor har dette måltid også en anden betydning end andre menneskelige fællesskaber. Her bliver man ”sammenspist” med Gud og hinanden. Nadveren skaber således et fællesskab, der rækker ud over her og nu og ud over tid og rum; her har deltagerne ikke alene fællesskab med de tilstedeværende, men også med dem, der var forud, og dem, der kommer efter.

Nadveren har således både en horisontal og vertikal dimension, der er afgørende for, at nadveren forstås – og erfares – som et sakramente og ikke alene som et minde-/måltidsfællesskab, fordi nadvermåltidet på én og samme tid er syndstilgivelse og fællesskab.

Faggruppen bemærker desuden, at de mange nye tiltag også kan understøttes praktisk liturgisk, fx kan man uagtet aldersgruppe og de praktiske vanskeligheder, der måtte knytte sig hertil, overveje at kombinere børnegudstjeneste eller måltidsfællesskaber for voksne med altergang. Der har igennem en årrække været lagt vægt på forståelse og viden i forhold til børnealtergang og konfirmandundervisning, og skønt de mange nye materialesamlinger tyder på, at også krop og praksis i dag spiller en større rolle pædagogisk og didaktisk, er det tankevækkende, at altergang for børn og unge – og voksne – er så relativ sjælden i disse sammenhænge.

Det kunne lægge op til, at man sideløbende med den forståelsesorienterede tilgang fortsat arbejder på at skabe og oparbejde fortrolighed med nadver og nadverliturgi gennem praktisk deltagelse i de kirkelige ritualiseringer.

En sådan tilgang lægger sig også i forlængelse af nye indsigter om bl.a. liturgi og ritual, som peger på, at betydning ikke bare er sproglig, men også går over kroppen og konkrete praksisser. I forhold til ritualerne er deltagelse en dimension ved den udtømmende ’forklaring’. På samme måde som man ’forstår’ en fest ved at deltage i den. Deltagelse bliver således en del af den betydning, der ligger i fejringen eller i festligholdelsen.

Nadver og skriftemål

Den ændrede sammenhæng mellem nadver og skriftemål i dag betyder et brud med en linje, der har rødder tilbage i tiden før reformationen. Når reformatorerne valgte at bevare skriftemål i tilknytning til nadveren, hænger det sammen med det sjælesørgeriske og pædagogiske anliggende, at i skriftemålet modtager den enkelte den personlige tilsigelse af syndernes forladelse, mens nadveren også på reformationstiden blev set som fællesskabets måltid (se ovenfor om Luther).

Opmærksomhedspunkter

Arbejdsudvalget peger på her følgende opmærksomhedspunkter i forbindelse med spørgsmålet om nadver og skriftemål:

- Når man fejrer nadver uden skriftemål, kan det ses som et udtryk for den opfattelse, at skriftemål og nadver er to sider af samme sag, nemlig Kristi selvhengivelse til syndernes forladelse, der i løftet

modtages som nadverens gave. Brug af skriftemål ved nadveren kan risikere at gøre det uklart, at nadverens indhold (også) er syndsforladelse og tilgivelse.

- Der ligger også den risiko ved brug af skriftemål i tilknytning til nadveren, at det folkeligt set kan skabe den opfattelse, at man skal gøre eller bekende noget for at få syndsforladelse. Man skal gøre sig fortjent til syndsforladelsen og tilgivelsen, hvorved nadverens karakter af løfte og sakramente svækkes. Brug af skriftemål i tilknytning til nadveren kan endvidere risikere at bidrage til den forståelse, at nadveren er noget, der er forbeholdt de indviede/hellige, og dermed gøre det endnu mere fremmed for ikke kirkevante at deltage.
- Omvendt betyder skriftemålets bortfald i forbindelse med nadver, at man mister en mulighed for inden nadveren at give en kort indføring i nadverens kateketiske og bibelske fundering. Det rummer tilsvarende en risiko for, at prædiken, bønner/kollekter m.m. bliver overbelastet, fordi man så derigennem skal formidle nadverens kateketiske og bibelske fundering, som ikke længere kan forudsættes bekendt. En fastholdelse af skriftemål ved nadveren kan med andre ord bidrage til at understrege den individuelle og kateketiske linje i forbindelse med nadver, som også Luther fastholdt.

Det skal nævnes at man flere steder bruger særlige absolutionsgudstjenester. Her bliver den individuelle dimension i løftet, ofte gennem håndspålæggelse, forbundet med et fællesskab, der har gudstjeneste- eller andagtskarakter. Absolutionsgudstjenesterne kan være en måde at imødekomme behovet for det individuelle på, uden de risici der kan være forbundet med skriftemål i tilknytning til nadver.

Ikke-døbte og nadverdeltagelse

I de sidste årtier har man set en stigning i antallet af større børn og unge, der bliver døbt, heraf en del i forbindelse med konfirmation eller med, at de går til minikonfirmandundervisning. Mange af disse børn/unge deltager i nadveren, før de bliver døbt som en del af undervisningsforløbet og konfirmationsforberedelsen.

Endvidere forekommer det, at mennesker der tilhører en anden tro, fx muslimer, hinduer, asatroende, og generelt ikke kristen-døbte, deltager i folkekirkenes gudstjenester, som gæster eller mere fast - og nogle af dem deltager måske også i kirkens nadver. Erfaringer fra konfirmandundervisning peger i den forbindelse på, at også muslimske unge i visse tilfælde går med deres kammerater både til gudstjeneste og til nadver i forbindelse med konfirmationsundervisningen.

I folkekirken er der tidligere, hvad angår adgang til deltagelse i nadveren, blevet skelnet mellem dem, der var medlem af landets kirke (fra 1849: Folkekirke), og dem, der ikke var.

I dag praktiserer folkekirken generelt åbne nadverborde, både i forhold til ikke døbte, mennesker, der evt. har en anden tro, og mennesker, der tilhører et andet kristent trossamfund, i den forstand, at man ikke springer nogen over under uddeling af nadveren, ligesom man ikke forudgående spørger nadverdeltagerne, om de er døbt.

Det giver anledning til overvejelser over sammenhængen mellem dåb og nadver, herunder spørgsmålet om åbne og lukkede nadverborde, idet nadveren reformatorisk set er for døbte.

Opmærksomhedspunkter:

Fagudvalget peger på i hvert fald følgende opmærksomhedspunkter i den forbindelse:

1. Historisk har rækkefølgen mellem sakramenterne siden nadverens bibelske indstiftelse været, at dåben er indgangen til det kristne liv, hvorfor nadveren er for de døbte. Der er ingen kristne kirker i dag, der ikke anser

dåben for det første sakramente – undtagen i ganske særlige tilfælde (jf. fx Leuenbergkonkordien). Der kan ligge en fare for, at netop dåbens afgørende sakramentale betydning nedtones, hvis ikke døpte deltager i menighedens nadver, uden at man samtidigt opfordrer dem til at lade sig døbe.

Man kan heroverfor sige, at den kirkelige og folkelige virkelighed i dag er så anderledes end på reformatorerens tid, at tidligere hensyn ikke har samme vægt, ligesom man kan anse det fællesskabsstiftende og/eller missionerende aspekt ved åbne nadverborde for så væsentligt, at det vægter tungere. Fx kan man forestille sig, at dette at en ikke døbt person deltager i kirkens nadverfejring, netop kunne blive anledning til, at han eller hun ønsker at blive døbt og dermed en del af kirken. Nadverdeltagelse og åbne nadverborde får derved en missionerende og forkyndende karakter.

2. Nadveren har i bibelsk/paulinsk teologi en stærk fællesskabskarakter, på samme måde som Jesus satte sig til bords med alle, syndere, toldere, forrædere, tvivlere m.m. Et nadverbord, der er åbent for alle, også ikke døpte, kan ses som udtryk for det samme – at man som kristen kirke ikke er ekskluderende.

Man kunne heroverfor overveje, om man som folkekirke og menighed kunne være inkluderende på andre måder end gennem åbne nadverborde, det være sig ved kirkefrokosten, gennem sociale tiltag, i det daglige sogneliv eller andet.

3. Hvis et menneske af en anden tro deltager i menighedens nadver, og modtager nadveren i tro på, at det er Jesu legeme og blod, er vedkommende reelt konverteret til kristendommen. Bør man ikke for en god ordens skyld gøre opmærksom på det? Men hvordan i givet fald? Skal man f.eks. fra prædikestolen sige, at nadveren er åben for alle, der er døbt? Eller skal man (gen)indføre skriftemål inden nadver for efter luthersk forbillede, at klargøre nadverens betydning for alle, så man ved, hvad man gør, når man deltager i en kirkelig nadver?

Der kan være en risiko for, at det vil give det indtryk, at nadverdeltagelse kræver en særlig grad af tro, og at derved bringer også døpte i tvivl om, hvorvidt de nu tror nok for at kunne deltage i nadveren.

4. Et væsentligt opmærksomhedspunkt er således både at pege på sammenhængen mellem dåb og nadver (snævre ind), og at åbne nadver og nadverfejring, så man opfatter den som en selvfølgelig del af det at gå i kirke (åbne).

Udeladelse af Fadervor i nadveren

Fadervor er luthersk set en integreret del af et sakramente, men udelades en del steder i forbindelse med nadveren, når der er dåb i højmissen, formentlig for at undgå dubletter. Folkeligt set er fadervor et led, de fleste kan genkende og forbinde noget med. Teologisk har Fadervor to forskellige betydninger, der understreges ved dåb henholdsvis nadver. Som sakrament- og dåbsbøn understreger Fadervor i dåben det nye faderforhold/barnekår i tilsigelse og bøn. Der bedes der i vekselvirkning mellem menigheden og barnet. I nadveren understreger Fadervor løftet, der modtages, og menneskets given sig selv til Gud og bekræfter og styrken samtidig troen på Gud som barmhjertig Gud, der kan kaldes far.

Brug af almindeligt brød og saft i nadveren

Diskussionen om brug af saft/vin og brød/oblater i nadveren drejer sig bl.a. om nadverens bibelske forlæg i indstiftelsesberetningerne, men også om nadverens lighed med det almindelige måltid.

Nogle vælger i dag af praktiske grunde at bruge druesaft under nadveren, så mennesker med misbrug eller personer, der er i medicinsk behandling, har mulighed for at deltage, ligesom brugen af saft kan ses som et signal til børn og unge om, at der velkomne til nadver. Brugen af saft er en skik, der igennem lange perioder har været anvendt i Danmark.

Andre lægger vægten på, at Jesus selv brugte gæret vin i forbindelse med måltidet og ønsker at fastholde nadverens identitet med indstiftelsen skærtorsdag.

Opmærksomhedspunkter:

1. Bruger man saft i nadveren kan det bidrage til at understrege nadverens fælles og inkluderende dimension i forhold til netop børn, unge, mennesker der af den ene eller anden grund ikke kan drikke vin.

Omvendt kan vin – smag og duft – anses for på individuelt plan at bidrage til nadverens også sanselige fylde. Hermed betones det konkrete møde mellem Gud og den enkelte

På samme måde gælder det for brugen af fælleskalke, at de på den ene side understreger nadveren som fællesskab i og om den korsfæstede og opstandne, jf. indstiftelsesordene ”Drik alle heraf”, mens nadverens individuelle aspekt glider mere i baggrunden. I begyndelsen af 1900-tallet (den spanske syge) gik man i Danmark over til at benytte særkalke af sundhedsmæssige årsager.

2. I de senere år er man – inspireret af børne-/familiegudstjenesterne – begyndt at bruge almindeligt brød i nadveren. Brugen af (usyret) brød kan skyldes et hensyn til nadverindstiftelsens bibelske baggrund, men hænger desuden også ofte sammen med, at oblater kan svække nadverens sanselige karakter: duft, smag og her også det at tygge brødet. Almindeligt brød kan brydes og deles blandt nadverdeltagerne. Flere steder bruger man af praktiske hensyn (bl.a. holdbarhed) store oblater, der brydes og uddeles. Hermed understreges fællesskabet i Kristi sønderbrudte krop, ligesom oblatten, der, som det også sker nogle steder, rækkes fra deltager til deltager, horisontalt markerer nadveren som et inkluderende fællesskab.

Oblatformen har flere traditionsargumenter for sig. Siden reformationen har man benyttet oblater i nadveren. Man kan derfor argumentere for, at også oblater er forbundet med fortrolighed og vane; faktorer, der i dag anses for at spille en afgørende rolle for, at ritualet kan fungere som et rum for gudsmødet. Omvendt kan man fremhæve, at fx kirkeligt mindre vante eller børn/unge har lettere ved at forbinde almindeligt brød med himmelsk mad og føde.

Fastholdelse af brug af oblater kan dog også være med til netop at betone, at nadveren er et måltid af en særlig karakter, et sakramente og en forsmag på det himmelske måltid.

Elevation: Opløftelse af elementer

Elevation var oprindeligt forbundet med, at elementerne blev opløftet mod øst, dvs. mens præsten vender ansigtet mod Gud. Luther fastholdt opløftelse af elementerne ”efter hidtilværende skik” i sine to gudstjenesteordninger, men han forbandt modsat romerkirken ikke elevationen med tilbedelse af de indviede elementer, men snarere med en understregning af evangeliet. Opløftelsen var henvendt til folket, menigheden, dels af pædagogiske årsager: for ”de svages skyld”, som kunne stødes ved en for hurtig forandring af liturgien (1523), dels fordi opløftelsen af sakramentet ifølge Luther peger mod prædikenen, hvor Kristus bliver ihukkommet og ophøjet (1526).

Opløftelse af elementerne kan i dag benyttes for også på nadverens handleplan, dvs. performativt, at markere Kristi nærvær i brød og vin som nadverens højdepunkt. Omvendt kan der ligge den fare ved

elevationen, at den kan forveksles med den katolske forvandlingslære og nadverpraksis, hvor brød/legeme og vin/blod blev opløftet for at blive tilbedt.

Læginddragelse i nadveren

I dag deltager lægfolk i stigende grad i uddeling af brød/oblater i nadveren. Læginddragelse kan være med til at understrege nadveren som fælles handling mellem præst og menighed (jf det almene præstedømme). Omvendt kan uddeling ved læge liturger eventuelt skabe forvirring hos altergæsterne og nedtone nadveren som et særligt 'helligt' rum mellem den enkelte og Gud, hvor den ordinerede præst fungerer stedfortrædende.

Brug af gående eller stående altergang

Det er et relativt nyt fænomen i folkekirken, at man benytter gående altergang. Med Tertullian (år ca 160-225) opstod traditionen for knælende nadver; kun til påske og pinse brugte man ikke knælende nadver. Knæfald kan ligesom brugen af oblater betragtes ud fra tradition og de særlige rituelle regler, der hører til nadveren. Teologisk set udtrykker knæfaldet på samme tid modtagelse og selvhengivelse. Denne særlige modtagelsesform er mindre tydelig ved gående eller stående altergang, der omvendt ifølge undersøgelser og erfaringer umiddelbart virker nemmere og mere inviterende på kirkeligt mindre vante. (Nøjgaard & Enggaard 2018)

Tavs uddeling

Tavs uddeling forekommer tilsyneladende sjældent, men kan ses som en understregning af løftets og nærværets relationelle dimension: Tavs uddeling flytter fokus fra den enkelte og nadvelementerne til menighedens fællesskab i/om Kristi legeme og blod. Omvendt kan tavs uddeling også rumme den risiko, at nadverdeltagerne oplever, at netop nadverens individuelle dimension – det personlige tilsagn, der skænkes i ord og elementer – glider ud.

Nadverborde i midten af skibet

I nogle kirker er nadveren rykket ned i midten af skibet, så nadverdeltagerne sidder rundt om nadverbordet. Det kan bidrage til at gøre nadveren mere inkluderende. Teologisk medvirker det til at understrege nadver som et fællesskab om måltidsbordet.

Nadverborde i skibet er sjældent muligt arkitektonisk, og tradition og teologi kan desuden tale for, at alteret og knæfaldet bør være en anden, særskilt zone i kirkerummet.

Generel opsamling

Fagudvalget gør opmærksom på, at der for nadverens vedkommende i den evangelisk-lutherske tradition er en mindre fasthed liturgisk end for dåbens vedkommende. Det kan hænge sammen med dåbens karakter af engangskarakter teologisk og rituelt.

Nadveren har derimod karakter af et gentagent, opretholdende ritual. I luthersk tradition er der enkelte helt centrale led: Fadervor, indstiftelsesord og uddeling, der ligger fast som udtryk for det centrale i nadveren.

Men disse led kan som nævnt indlejres forskelligt liturgisk, så nadverens forskellige teologiske betydninger kommer til udtryk i og accentueres forskelligt i ritual og liturgi.

Der er efter faggruppens opfattelse enkelte overordnede opmærksomhedspunkter, når man fejrer nadver:

Dels skal nadveren kunne forstås, kendes og genkendes, inden for den evangelisk-lutherske bekendelse.

Dels skal man være opmærksom på, at sproglige ændringer ikke er teologisk neutrale. Eller sagt anderledes: Der er en sammenhæng mellem det sproglige udtryk og det teologiske indhold/budskab. Man kan derfor komme til at ændre teologien, hvis man ændrer på det, man siger og gør i liturgien. Tilsvarende vil naturligvis et ønske om ændring af teologien afspejles i ændringer i det, man siger og gør.

Det samme gælder, hvad angår hvor meget eller lidt, man siger og gør liturgisk. Altså hvilke led, bønner, gestik/bevægelser, man har med ud over det helt centrale. Også her er der en sammenhæng mellem liturgi og teologi.

Dels skal nadveren qua Leuenberg kunne identificeres af andre kirker uden for Danmark – som et udtryk for en fælles kristelig nadver.

Når man ser på de fornyelser og tiltag, der finder sted, kan man se at der arbejdes såvel sprogligt som teologisk.

Sprogligt i den forstand, at der i nye bønner og salmer og forslag til ny liturgi tegner sig et ønske om at gøre nadveren nærværende for mennesker i dag, også mennesker der ikke nødvendigvis er vokset op med kirke og bibel, og som derfor ikke umiddelbart er fortrolige med den kirkelige tradition. Der er et ønske om at finde sprog, ord, formuleringer, som taler ind i tiden og til tiden uden at blive halehæng til den, og dermed et ønske om at gøre nadveren mere forståelig.

Det hænger sammen med en opfattelse af, at de nuværende autoriserede ritualer forudsætter et sprogligt og intellektuelt overskud for at, man kan forstå, hvad der foregår i dem. Ritualerne har fået en elitær karakter, der henvender sig til mennesker, som gennem længere tid har udviklet fortrolighed og tilvanhed med dem. Tilsvarende vil nadverens bibelske baggrund ikke være alment kendt. Nadverritualerne er således ikke længere – efter luthersk forbillede – på folkesproget, men savner relevans og erfaringsnærhed.

Opmærksomhedspunkter

På den ene side ønsker arbejdsudvalget at pege på, at et af karakteristika'erne ved et ritual er, at det ikke alene består af ord, men også af handling. Det aspekt ved et ritual er der i de senere år kommet større fokus på og altså dermed på, at betydning ikke kun er noget sprogligt, men også er forbundet med deltagelse og praksis.

Det er med andre ord væsentligt at være opmærksom på den risiko, der kan følge med et ønske om at forstå og forklare et ritual alene sprogligt og gennem sproglige ændringer, hvis det bliver på bekostning af, og ikke i samspil med bevidstheden om, at et ritual også er handling og praksis.

Tilsvarende er det væsentligt at være opmærksom på, at et ritual som nadverritualet, (men også ritualer generelt), er bærer af en lang tradition teologisk og liturgisk. Ritualer formidler bl.a. deres indhold gennem en bevidst 'fremmed' symbol- og betydningsmætning, der adskiller sig fra verden udenfor. Ritualer virker således ifølge nye tilgange til ritual og liturgi i højere grad gennem genkendelighed, vane og fortrolighed, dvs.

gennem deltagelse, end alene gennem intellektuel og forståelsesmæssig tilegnelse. Ritualer indgår man i uden nødvendigvis at skulle forstå alt og uden at kunne forklare ritualerne tilbundsående, idet ritualerne formidler noget, der kommer til deltagerne fra et sted uden for dem selv.

Der er med andre ord en villet og bevidst fremmedhed sprogligt og erfaringsmæssigt ved et ritual, som det er væsentligt at være opmærksom på.

På den anden side kan et ritual blive så fremmed i sprog, ord og handling, at det skaber afstand og fremmedgørelse, og derfor lukker i stedet for at åbne. Her er den risiko man skal være opmærksom på, at nadverritualet bliver skelsættende i negativ forstand, fordi dets verden, ord, sprog og handling - ja liturgien i det hele, forekommer så fremmed og synes at forudsætte en sådan fortrolighed, at det på forhånd afholder gudstjenestedeltagere fra at deltage. Man kan måske udtrykke det således, at ritualets fremmedhed sprogligt og handlingsmæssigt kan give nogen den (forkerte) opfattelse, at nadveren er for de særligt øvede.

I den forbindelse er det også som allerede nævnt væsentligt at være opmærksom på, at det, der af nogle vil erfares som inddragende i en gudstjeneste og i et ritual (f.eks. at synge Helligsang som vekselsang), af andre erfares fremmedgørende.

Der skal ikke her gives nogen konklusioner eller løsninger. Arbejdsudvalget vil derimod alene pege på, at det finder de anførte opmærksomhedspunkter væsentlige i den videre drøftelse og samtale om nadverens sprog og liturgi.

Afslutningsvist skal to punkter af mere principiel eller generel karakter nævnes, der er af relevans for nadverfejringen og dens teologi og liturgi.

Offer og gave

Teologisk tegner der sig i nye bønner og salmer og forslag til ny liturgi et ønske om at gøre nadveren nærværende for mennesker i dag ved at trække også andre motiver i nadveren frem end alene syndstilgivelse, som traditionelt har haft en stor plads i den danske traditions nadverforståelse. Dette hænger også sammen med den offerttanke, som flere nye materialer forsøger at give tidssvarende tolkninger af.

I de nuværende ritualer bliver nadverens karakter af syndsforladelse forbundet med Kristi offer for menneskets skyld. Derfor lyder det fx i indstiftelsesordene: "Det er mit blod, som udgydes for jer til syndernes forladelse", i bortsendelsesordene: "som nu har gjort fyldest for alle vores synder", eller i salmen "O du Guds lam, med korsets skam, du bar alverdens synder".

Offerterminologien kan føre til den misforståelse, at det er mennesket, der i nadveren skal give Gud noget, ligesom tanken om et offer – en godtgørelse til Gud eller skyldighed (satisfaktion) – kan blive forbundet med et ubarmhjertigt gudsbegreb. For er det en barmhjertig Gud, der kræver offer eller godtgørelse for menneskets synd (satisfaktion). Desuden kritiseres offertanken for at skygge for nadverens relationelle og mellemmenneskelige dimensioner, med andre ord for næstekærlighedens plads.

Derfor ser man i dag, at ønsket om at betone Gud som en barmhjertig Gud bl.a. bliver knyttet til måltidsfællesskabet i højere grad end til offeret og det at Kristus dør for mennesket og dets skyld. Også skabelses- og taksigelsesmotivet spiller en mere fremtrædende rolle i flere nye materialer.

I den forbindelse peger fagudvalget på de betydninger, der i luthersk teologi er knyttet til offer som selvhengivelse og gave, idet de viser Gud som barmhjertig. Han kræver ikke tilfredshed, men giver sig selv i kærlighed, en kærlighed mennesket tager imod og siger tak for, og rækker videre til medmennesket.

De betydninger, der således er forbundet med offer som selvhengivelse og gave, har hos Luther en fylde, som med fordel kan føje sig til de aktuelle nye tolkninger. I takt med at Luther i stadig højere grad flytter fokus fra det offer, Kristus bringer på menneskets vegne, til den gave, Kristus giver mennesker, idet han frivilligt giver sig selv, bliver forståelsen af både Gud og menneske nuanceret reformatorisk set: Nadveren viser på samme måde som dåben Gud som en barmhjertig Gud, der ikke kræver godtgørelse, men som netop ved at gå ind i menneskets legemlighed, død og synd, viser sig selv som betingelsesløs kærlighed. Det er en kærlighed, som mennesket tager imod og takker for i nadveren – og som det rækker videre til medmennesket, også uden for kirkens måltid.

Nadveren er i luthersk teologi forankret i det trinitariske gudsbegreb: I nadveren giver den treenige Gud mennesket plads i fællesskab med den selvhengivende kærlighed, der er Gud som Fader, Søn og Helligånd. Luthers nadverteologi peger på den vis ud i verden, fordi den sender mennesket ud til at leve et liv i selvhengivelse for og med de andre. Derfor gentages nadveren som et opretholdende ritual, der levendegør det forsonende fællesskab med Gud og mennesker.

I reformatorisk teologi har offer således – i betydningen at give sig selv – en række betydninger, både teologisk og liturgisk, der har med forståelsen af Gud, menneske, synd, fællesskab, kærlighed at gøre og som også aktuelt lader sig ud- og fastholde med afsæt i forståelsen af den treenige Gud.

Ord og elementer

Fagudvalget peger desuden på, at det også i den videre samtale om nadverens teologi og liturgi er relevant med en bevidsthed om det reformatoriske syn på forholdet mellem indstiftelsesord og elementer.

Reformatorisk set er det vigtigt at fastholde, at brød og vin fortsat er brød og vin, og at der ikke sker en substantiel forvandling i den forstand, at brødet ikke længere er brød, men konkret forvandlet til Jesu legeme, og vinen tilsvarende ikke længere vin, men forvandlet konkret til Jesu blod. Brød og vin er brød og vin og samtidig, når ordet kommer til, Kristi legeme og blod. For reformatorerne er det inkarnationen og menneskets frelse, der er på spil. Gud kommer til verden i et menneske, som menneske og Gud. Han går som Gud og med hele sin guddommelighed ind i menneskers liv og tager det på sig. Tilsvarende behøver Kristus ikke forvandle menneskeligt brød og vin til sig selv for at kunne være i det. Tværtimod er han til stede i det menneskelige jordeliv – som menneske og Gud.

Derfor er det tilsvarende væsentligt fastholde, at Kristus er til stede i og som nadverens brød og vin, og at nadveren ikke er et måltid til minde om noget, der skete engang. Det sker også nu. Kristus sidder til bords og giver nadverdeltagerne sig selv som brød og vin. De, der går til alters, bliver således samtidige med det første nadvermåltid og får del i den korsfæstede og opstandne Kristus, når de spiser brødet og drikker vinen.

Hvis brød og vin bliver reduceret til et symbolsk måltid til minde om eller alene bliver set som billeder, tegn, hvor Kristus ikke selv er virkeligt til stede, mister måltidet i ord og handling sin karakter af nutidigt tilsagn om fællesskab med ham og den treenige Gud.

Afsluttende bemærkninger

Fagudvalget gør afslutningsvist opmærksom på det ønskværdige i en øget viden om og teologisk gennemtænkning af de nye tilgange til liturgi og ritual, der i international kontekst er et voksende forskningsfelt, men kun i mindre grad har vundet indpas i Danmark, for derigennem at understøtte samspillet mellem teori og praksis liturgisk set.

Tilsvarende kunne det være ønskeligt med en solid og veldokumenteret viden om praksis ved nadver i dansk sammenhæng for bl.a. at kaste lys over omfanget af og teologiske bevæggrunde for de liturgiske valg, der aktuelt træffes ved nadveren.

Kommissorium for liturgiarbejdsgruppe vedr. dåb og nadver

Indledning og baggrund

De to sakramenter dåb og nadver er konstituerende for folkekirken som evangelisk-luthersk kirke. Derfor er det, ikke mindst i et reformationsfejrs år, væsentligt med en gennemtænkning og drøftelse af dåben og nadveren, - historisk, aktuelt, liturgisk, sakramentalt, kirkeretligt, samfundsmæssigt, teologisk, - for at overveje og besinde sig på den lutherske arv i en nutidig sammenhæng og praksis.

Der er endvidere i de senere år blevet sat fokus på dåben på forskellig vis.

- En undersøgelse fra 2015, "Dåb eller ej?", viste, at ca. 10 % af de nybagte forældre, der er medlem af folkekirken, fravælger dåb af deres (spæd)børn. Som generel forklaring anføres, at børnene skal have mulighed for selv at tage stilling i forbindelse med konfirmation, hvor de evt. kan vælge dåben til. Det rejser spørgsmål om dåbssyn, ligesom det rejser spørgsmål om dåbens sakramentale betydning og nødvendighed teologisk og soteriologisk.
- På baggrund af de generelt faldende dåbstal rejses også et bredere spørgsmål om dåbens status i familien og i samfundet, - dåbens selvfølgelighed. Spørgsmålet om sammenhængen mellem dåb og medlemskab er tilsvarende blevet genstand for debat, dels hvorvidt dåb i folkekirken nødvendigvis fører til medlemskab af folkekirken, dels hvorvidt man vil kunne blive medlem af folkekirken uden at blive døbt. Det drejer sig i begge tilfælde om forholdet mellem dåb og menighed og om kirke- og embedssyn.
- Dåbsritualet er blevet genstand for en 'opritualisering' i forskellige former: Præsten løfter barnet op til fremvisning i menigheden, fadderne lægger hånden på barnets hoved under Fader vor, fadderne deltager med oplæsning eller erklæringer, børn bringer dåbsvandet ind, dåbslys tændes og overdrages etc. Der er behov for en teologisk og liturgisk gennemtænkning af de inddragende tiltag. Det samme gælder de dåbstaler, som mange steder holdes inden dåben.
- Antallet af særskilte gudstjenester med dåb er stigende, og dermed antallet af dåb uden for højmessens/søndagsgudstjenesten. Det åbner for en drøftelse af, om der er behov for vejledende ritual for en sådan gudstjeneste.
- Bl.a. i forbindelse med dåb af konvertitter er spørgsmålet om mulighed for dåb ved neddykning frem for ved overøsning blevet rejst.
- Et særligt ritual for voksendåb er blevet efterspurgt. Dertil kommer undertiden ønsket om et ritual for genoptagelse i folkekirken, evt. en konfirmation for voksne, der efter et katekumenat eller tilsvarende forløb ønsker at få bekræftet deres dåb.

- Spørgsmål om sammenhæng mellem dåb og oplæring rejses på ny og i lyset af befolkningens øgede religiøse mangfoldighed, hvor der undertiden ønskes dåb af børn, hvis forældre ikke er medlem af folkekirken og evt. tilhører et andet trossamfund.
- Endvidere er der en række tilbagevendende spørgsmål f.eks. om betydningen af fuld tilspørgsel, placeringen af dåben i gudstjenesten, faddernes opgaver m.m.

Tilsvarende er der løbende en debat om nadveren og om nadversyn og nadverens betydning folkeligt og teologisk.

- Er der tale om et mindemåltid, eller om tilstedeværelse af den opstandne? Er nadveren et taksigelsesmåltid eller et forsoningssted? Hvor ligger vægten evangelisk-luthersk, og hvordan svarer det til den folkelige og folkekirkelige virkelighed? Samtidig rejses spørgsmål om elementernes karakter, og om forholdet mellem elementer og ord, og forståelsen af det hellige.
- Desuden ses også ændringer i ritualet i form af f.eks. udvidede bortsendelsesord og lokal udformning af nadverindledninger i forsøg på at tydeliggøre og forklare.
- Spørgsmålet om åbne eller lukkede nadverborde og hvorvidt ikke-kristne kan deltage i nadveren bliver aktuelt i stigende grad som befolkningssammensætningens religiøse mangfoldighed tager til.
- Både hvad angår dåb og nadver er der i forbindelse med de senere års ny formulerede bønner, kollekter og salmer, som anvendes i en række sogne, givet bud på tidssvarende tolkninger af sakramenterne.

Det synes således samlet set at være gavnligt med en gennemtænkning og drøftelse af dåb og nadver, historisk, aktuelt, liturgisk og teologisk, for at besinde sig på den lutherske arv i en nutidig sammenhæng og praksis. Vigtigt er i den forbindelse at få en grundig udredning af sakramentsforståelsen, hvad angår dåb såvel som nadver. Endeligt er det tilsvarende gudstjenesten også i forhold til sakramenterne væsentligt at overveje balancen mellem det fælles og det frie, idet præsterne aflægger løfte på at forvalte dåb og nadver efter de for folkekirken gældende forskrifter. Hvad er det helt centrale i dåb og nadver evangelisk-luthersk forstået, som må komme til udtryk i ritual og liturgi, og hvad kan evt. ligge i det frie rum, selvfølgeligt på bekendelsesgrundlaget?

Kommissorium

Biskopperne ønsker på den baggrund at sætte et liturgisk arbejde i gang, hvad angår såvel dåb som nadver.

Det vil aktuelt ske gennem nedsættelse af et fagligt arbejdsudvalg med inddragelse af FUV og de teologiske fakulteter. Der bliver tale om et *fagligt* arbejdsudvalg, hvor der sikres et højt fagligt niveau som kan danne grundlag for og kvalificere de videre brede offentlige drøftelser og overvejelser.

Arbejdsudvalget skal undersøge: Dåb og nadver evangelisk-luthersk forstået, samt den sakramentsforståelse, der kommer til udtryk i folkekirkenes dåbs- og nadverpraksis.

I den forbindelse skal bemærkes, at der ikke tilstræbes konsensus i arbejdsudvalget, men derimod sigtes på at få gennemlyst og drøftet betydning, teologi, sakramentsforståelse, praksis mv. i forhold til dåb og nadver, også hvor der måtte være forskellige vinkler og fokus.

Arbejdet skal munde ud i en rapport (betænkning), som skal følges op af en åben konference og offentlig debat.

De eksisterende betænkninger fra hhv. 1971, "En foreløbig revision af Højmessens (herunder dåb og nadver)", og 1983, "Dåb og brudevielse", giver et værdifuldt historisk indblik i liturghistorien, men det vil være formålstjenligt at få inddraget nyere forskningsvinkler og tilgange til liturgi samt en teologisk refleksion over nutidens praksis som baggrund for de drøftelser og beslutninger, der følger.

Områder og emner, der skal belyses:

- En analyse og drøftelse af dåb og nadver evangelisk-luthersk forstået for at besinde sig på den lutherske arv i en nutidig sammenhæng og praksis.
- Hvordan er praksis i dag, både hvad angår dåb og nadver? Relevante foreliggende undersøgelser inddrages, samt generelle erfaringer. Der er ikke tale om en omfattende empirisk undersøgelse, men om ud fra det foreliggende at pege på tendenser og pejlemærker.
- Sakramentsforståelsen i folkekirken i dag gældende for dåb som nadver, som den kommer til udtryk i indledninger, bønner, salmer og fortolkninger, samt i det konkret performative, ritualets konkrete elementer og omgang med dem i dag.
- Konkrete emner og områder nævnt under *Indledning og baggrund*, gerne suppleret med andre erfaringer, spørgsmål og overvejelser. Hvilke tendenser og mønstre viser sig i en konkret folkekirkekontekst og hvilke pejlemærker og opmærksomhedspunkter kan og bør der i den forbindelse peges på vedr. dåb og nadver?

Det videre forløb:

Arbejdet i det faglige arbejdsudvalg og den rapport/betænkning, det vil munde ud i, skal bidrage til at kvalificere, men ikke styre den efterfølgende brede debat, idet der efter udvalgets/udvalgenes arbejde lægges op til åbne konferencer og offentlig drøftelse og diskussion med inddragelse af alle dele af folkekirken.

På baggrund af resultatet fra de faglige arbejdsudvalg og den efterfølgende debat tages der stilling til nedsættelse af et permanent liturgisk forum, der kan varetage et kontinuerligt arbejde med liturgi på landsplan. På baggrund af anbefalingerne fra arbejdsgruppen om autorisation og frihed drøftes og besluttet endvidere i det mellemliggende år, om der skal arbejdes hen mod vejledninger eller mere gennemgribende nye alter- og ritualbøger.

Praktiske forhold:

Udvalget vil bestå af mellem 8 og 12 mennesker med ekspertviden indenfor feltet, udpeget af biskopperne.

Konkret:

Anders-Christian Jacobsen (dr.theol., professor (mso) ved Afdeling for Teologi, Aarhus Universitet)

Arne Mårup (sognepræst, Hjerting Kirke, Esbjerg)

Bent Flemming Nielsen (dr.theol., professor ved Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet)

Birgitte Graakjær Hjort (ph.d., center- og afdelingsleder, FUV, Aarhus)

Bo Kristian Holm (ph.d., lektor ved Afdeling for Teologi, Aarhus Universitet)

Christian von Tangen Sivertsen (sognepræst, Nyborg Vor Frue Kirke, Nyborg)

Eva Tøjner Götke (sognepræst, Thomas Kingos Kirke, Odense)

Henning Kjær Thomsen (teologisk stiftskonsulent, Viborg Stift)

Kurt Ettrup Larsen (dr.theol., professor ved Menighedsfakultetet, Aarhus)

Marianne Frank Larsen (sognepræst, Vor Frue Kirke, Aarhus)

Thomas Reinholdt Rasmussen (provst, Hjørring Søndre Provsti, Hjørring)

Formand: Tine Lindhardt (biskop, Fyens Stift)

Fagsekretær: Nete Helene Enggaard (ph.d., Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet)

Tidshorisont: 2 år fra nedsættelse, dvs. fra januar 2017 – december 2018

Reference til: Biskopperne

Praktik: Sekretariat ved et af stifterne (Haderslev)

Arbejdsform: Internat Løgumkloster 4 x 3 dage + 4-6 x 1 dag i løbet af den 2 årige periode

Økonomi: kr. 3.578.100,- til alle tre fagudvalgs arbejde, samt rapporter og efterfølgende bred åben konference.

Februar 2016 og 2017

Elof Westergaard, Tine Lindhardt, Marianne Christiansen – på vegne af biskopperne

Eksempel på liturgi fra Lindevang Kirke

Højmesseliturgi m. dåb

Et kvarter inden højmissen er der sangværksted i kirkerummet. Der synges ved højmesserne både salmer fra DDS og nye salmer fra for eksempel *Kirkesangbogen*. Ved sangværkstederne øves primært de nye. Sangværkstedet slutter således, at der så vidt muligt er ro i kirkerummet fra 5 minutter før højmissen begynder.

Klokkeringning

Indledningsmusik

Indgangsbøn – bedes af lægmand

Salme

Den apostolske velsignelse

Vor Herre Jesu
Kristi nåde og
Guds kærlighed
og Helligåndens
fællesskab være
med os alle!

Bøn

Primært fra "Gudstjenestens bønner I", ellers en af præsterne skrevet kollekt.

Læsning – læses af lægmand

Ved dåb er der kun en læsning i formessen, der kan skifte mellem den gammeltestamentlige læsning og epistellæsningen.

Salme

Dåb

Lovprisning if. det autoriserede ritual

Kort dåbstale

Dåbstalen skifter i ordlyd, men tilstræbes at være så kort, at den ikke bryder med det liturgiske forløb.

Bøn

Gud, vores far

Tak for kærlighedens

kilde, som du skaber

verden med.

Lad den overrisle den lille pige som nu skal døbes,

så hun mærker din velsignelse,

og får kræfter til at gro.

Tegn korset på hendes hjerte,

så hun ved, at du aldrig forlader hende,

men at hun er forenet med livets Herre og dødens overmand.

Mind os alle om igennem hele livet,

at vi er dine og hører hjemme i det rige,

hvor de mindste er de største,

og håbet varer ved ind i din evighed. Amen.

Skriftlæsning

Ved barnedåb læses Matt 28,18-20 og Mark 10, 13-16.

Ved voksendåb vælges andre tekster, hvor Matt 28, 18-20 dog godt kan indgå i tekstvalget.

Trosbekendelsen – synges i fællesskab af hele menigheden

Efter afsyngelsen af trosbekendelsen samles dåbsbarn, faddere og forældre om døbefonten

Korstegnelse – if. det autoriserede ritual efterfulgt af spørgsmålet: Hvad er barnets navn?

Kort tilspørgsel – uden gentagelse af forsagelsen

Præsten: Tror du, som bekendelsen lyder, på Gud Fader, den almægtige?

Gudmor eller gudfar (= den, der bærer): Ja

Præsten: Og på Jesus Kristus, hans enbårne søn, vor Herre?

Gudmor eller gudfar: Ja.

Præsten: Og på Helligånden?

Gudmor eller gudfar: Ja

Præsten: Vil du døbes på denne tro?

Gudmor eller gudfar: Ja

Dåbshandlingen

N.N. Jeg døber dig i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn. Amen.

Den almægtige Gud, vor Herre Jesu
Kristi Fader, som nu har genfødt dig
ved vand og Helligånden og skænket
dig syndernes forladelse,
han styrke dig med sin nåde til det evige liv!
Han bevare din udgang
og indgang fra nu og til
evig tid!

Amen.

Fadervor

Faddertiltale

Ordlyden af faddertiltalen skifter fra gang til gang

Salme

Evangelielæsning

Prædiken

Kollekt

Meddelelser

Lovprisning

Lad os prise Gud.

Gud, du er

alfa og

omega,

begyndelsen

og enden.

Den som er, som var, og

som kommer. Knyt os

sammen i fællesskabet,

så vi med én mund kan

synge om det der er godt

begyndt og det der skal

blive fuldendt.

Nadverritual i Himmelev Sogn 16-11-18

Indledning

Vor Herre Jesus Kristus siger: "Jeg er livets brød. Den, som kommer til mig, skal ikke sulte; og den, som tror på mig, skal aldrig tørste." I nadverens brød og vin deler den opstandne frelser sit liv med os. Sådan var det, sådan er det, og sådan vil det fortsat være. Lad os takke og bede!

Nadverhymne

Vi rækker vore hænder frem
som tomme skåle.
Kom til os, Gud, og giv os liv
fra kilder uden for os selv!

Alt godt, til vort og andres vel,
er dine gaver.
O Gud, al godheds giver: Kom,
Tag bolig i vor fattigdom.

Nadverbøn

Herre, Jesus Kristus
tak for liv og dagligt brød,
tak for nadverens fællesskab.
Du delte dit liv med mennesker, der svigtede dig.
Også vi kan svigte.
Tilgiv os, hvad vi har gjort af ondt i tanke, ord og gerning.
Hjælp os i al vor utilstrækkelighed.
Læg trøst i vore hjerter og lad os få del i din opstandelses glæde.
Styrk os i tro og håb
og lad kærligheden vokse,
så vi får mod og kræfter til at bære brød og håb videre til andre.
Gå med os på vejen og vær os nær,
indtil vi skal se dig ansigt til ansigt
i lyset over alle lys.

Fadervor

Hør os, når vi sammen beder: Fadervor...

Indstiftelse

Vor Herre Jesus Kristus tog i den nat, da han blev forrådt, et brød, takkede og brød det, gav sine disciple det og sagde: "Tag dette og spis det; det er mit legeme, som gives for jer. Gør dette til min ihukommelse!"

Ligeså tog han også kalken efter aftensmåltidet, takkede, gav dem den og sagde: "Drik alle heraf; denne kalk er den nye pagt i mit blod, som udgydes for jer til syndernes forladelse. Gør dette, så ofte som I drikker den, til min ihukommelse!"

Uddeling

Bortsendelsesord

Jesus Kristus har nu givet os liv af sit liv.
Vi er hans legeme i verden.
Fred være med jer!

Nadververs

Lad vore hænders nøgne træ
få blomst og blade!
Lad vore liv her bære frugt
til lægedom for andres sår!

Kirkebøn

Velsignelse